

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ
ΠΛΟΥΡΑΛΙΣΜΟΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:

*Οι παιδαγωγικές απόψεις του Μ. Βασιλείου και η
πρόσληψή τους στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση*

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΖΑΡΡΑ

(Α.Μ. 150159)

Επιβλέποντες Καθηγητές

Α΄: Αναστάσιος Γ. Μαράς

Β΄: Ειρήνη Αρτέμη

ΑΘΗΝΑ 2023

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Φωτογραφία εξώφυλλου: Ο Μ. Βασίλειος. Τοιχογραφία στον Ι.Ν. Παναγίας Σκριπούς Ορχομενού Βοιωτίας

**Οι παιδαγωγικές απόψεις του
Μ. Βασιλείου και η πρόσληψή τους στην
Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση**

Συγγραφέας: Αικατερίνη Ζάρρα

Επιτροπή Επίβλεψης Μεταπτυχιακής Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής
Αναστάσιος Γ. Μαράς

Συνεπιβλέπουσα Καθηγήτρια
Ειρήνη Αρτέμη

Αθήνα 2023

*Στη μνήμη του παππού μου,
Ανδρέα*

Περιεχόμενα

Περιεχόμενα.....	5
Περίληψη.....	7
Abstract.....	8
Πίνακας Συντομογραφιών.....	9
Πρόλογος.....	10
1. Εισαγωγή.....	11
1.1 Η δομή και ο στόχος της παρούσας μελέτης.....	11
1.2 Οι συνθήκες εκπαίδευσης τον 4 ^ο μ.Χ. αι. στη Νέα Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία....	13
1.2 Ο Μ. Βασίλειος και ο 4ος αιώνας.....	17
1.3 Νέοι και σχολείο σήμερα.....	21
2. Οι παιδαγωγικές απόψεις του Μεγάλου Βασιλείου.....	25
2.1 Η εκπαίδευση των παιδιών μέσα από το έργο του Μεγάλου Βασιλείου.....	25
2.2 Η ουσία της αγωγής του Μ. Βασιλείου.....	32
2.3 Οι διδακτικές προσεγγίσεις του Μ. Βασιλείου.....	33
3. Η εφαρμογή των παιδαγωγικών απόψεων του Μεγάλου Βασιλείου στη σύγχρονη Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση.....	39
3.1 Οι παιδαγωγικές ιδέες του Μ. Βασιλείου στο υπάρχον Αναλυτικό Πρόγραμμα Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης.....	39
3.2 Άλλες παιδαγωγικές απόψεις που μπορούν να αξιοποιηθούν από τη σύγχρονη Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση.....	51
3.3 Το μάθημα των Θρησκευτικών στη σύγχρονη Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση σε σχέση με τη διδασκαλία του Μ. Βασιλείου περί ορθόδοξης πίστης.....	57
4. Συμπεράσματα.....	64
5. Βιβλιογραφία.....	70

5.1 Πηγές.....	70
5.2 Δευτερεύουσα βιβλιογραφία.....	72
5.2.1 Ελληνική.....	72
5.2.2 Διεθνής.....	77

Περίληψη

Στη μακραίωνη ιστορία του ελληνικού πολιτισμού η παιδεία κατείχε πάντοτε πρωτεύοντα ρόλο στη διατήρηση της γλώσσας, της θρησκείας, των παραδόσεων και των αξιών του έθνους. Μεγάλοι Έλληνες παιδαγωγοί φώτισαν με τα έργα τους την επιστήμη της αγωγής και αναγνωρίστηκαν παγκοσμίως. Ένας τέτοιος μεγάλος παιδαγωγός είναι και ο Μέγας Βασίλειος, επίσκοπος Καισαρείας, ο οποίος υπηρέτησε το θέλημα του Θεού και διακόνησε τους συνανθρώπους του με όλες του τις δυνάμεις. Στην προοπτική αυτή μελέτησε τις επιστήμες της εποχής του, συνέγραψε πολλά έργα και άφησε πίσω του ένα σπουδαιότατο παιδαγωγικό έργο.

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διατριβή μελετά τα παιδαγωγικά έργα του Μ. Βασιλείου και αναλύει τις απόψεις του για τον τρόπο της εκπαίδευσης των παιδιών, την ουσία της αγωγής και τις διδακτικές προσεγγίσεις που εκείνος προτείνει. Εν συνεχεία, εξετάζει κατά πόσον οι εν λόγω απόψεις έχουν εφαρμοστεί στην Παιδαγωγική επιστήμη και, ειδικότερα, στο σύγχρονο ελληνικό Αναλυτικό Πρόγραμμα της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Μέσα από τη συγκριτική μελέτη του Αναλυτικού Προγράμματος και των παιδαγωγικών απόψεων του Μ. Βασιλείου, επισημαίνονται τα κοινά στοιχεία.

Στη συνέχεια, παρατίθενται οι εκπαιδευτικές απόψεις του Καππαδόκη Πατέρα, οι οποίες δεν ακολουθούνται, αλλά θα μπορούσαν κάλλιστα να αξιοποιηθούν στο σύγχρονο Δημοτικό Σχολείο. Τέλος, αναδεικνύεται η ύψιστη σημασία του μαθήματος των Θρησκευτικών και καταγράφονται οι βασικότερες θέσεις του Μ. Βασιλείου σχετικά με τη διδασκαλία της Ορθόδοξης πίστης και παράδοσης.

Στο δεύτερο μέρος της Διατριβής ενσωματώνεται οι προβληματισμοί της μαχόμενης Εκπαίδευσης για την κατάσταση της Εκπαίδευσης και της Παιδείας στην Ελλάδα. Μέσα από την πραγμάτευση του θέματος οι εν λόγω προβληματισμοί καλύπτονται από τις σχετικές απόψεις του Μ. Βασιλείου, των οποίων η δυναμική δεν περιορίζεται στον 4^ο αιώνα, αλλά παρέχουν –διαχρονικές– λύσεις στα προβλήματα της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης.

Λέξεις Κλειδιά:

Αναλυτικό Πρόγραμμα, Μ. Βασίλειος, Θρησκευτικά, παιδεία, Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, σχολείο.

Abstract

In the long-lived history of Hellenic civilization education always reassured prominently in the preservation of language, religion, culture and values of the nation. Major Greek educators illuminated the science of education throughout their works and they were globally recognized. One like those great educators is Basil of Caesarea, also called Saint Basil the Great, Bishop of Caesarea, who ministered to God's will and served his fellow creatures with all his power. In this prospect he studied the sciences of his time, authored many works and left one of the greatest pedagogical works behind.

The present Master Thesis dials the pedagogical work of Saint Basil and analyzes his aspects over the way children were trained, the substance of conduct and the teaching approaches he recommends. Thereinafter, he examines whether the said aspects have been applied in Pedagogical Science and in particular in the contemporary Greek Curriculum of Primary Education. Through the comparative study of the Curriculum and Saint Basil's pedagogical concepts, common elements are pointed out.

In the second part of this Thesis the concerns of the fighting Education over training situation and generally Education in Greece are incorporated. Throughout the transaction of the specified theme the specified concerns are covered by the related views of Saint Basil, whose dynamics are not restricted in the 4th century, but provide timeless solutions to the problems of Primary Education.

Keywords:

Curriculum, Saint Basil the Great, Religious Education, Education, Primary Education, School

Πίνακας Συντομογραφιών

Α.Π.	Αναλυτικό/ά Πρόγραμμα/ατα
ΒΕΠΕΣ	<i>Βιβλιοθήκη Ελλήνων Πατέρων και Εκκλησιαστικών Συγγραφέων</i> (Αθήνα: Αποστολική Διακονία, 1955-2022)
Βλ.	βλέπε
Δ.Ε.Π.Π.Σ.	Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών
ΕΑΠ	Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
ΕΙΕ	Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
εκδ.	εκδότης
έκδ.	έκδοση
Ι.Ε.Π.	Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής
κ.ά.	και άλλα-οι
κλπ.	και τα λοιπά
ΜΟΧΕ	<i>Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια</i> (Αθήνα: Στρατηγικές εκδόσεις, 2010-2015)
Μτ	<i>Κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο</i>
Π.Ι.	Παιδαγωγικό Ινστιτούτο
Π.Σ.	Προγράμματα Σπουδών
τεύχ.	Τεύχος-η
τ.	τόμος-οι
Φ.Ε.Κ.	Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως
χ.ε.	χωρίς όνομα εκδότη
χ.τ.	χωρίς τόπο έκδοσης
ΡG	<i>Patrologiae cursus completus: series graeca</i> (Paris: J.P. Migne, 1857-1866)

Πρόλογος

Οι σπουδές στην Ορθόδοξη Θεολογία ανέκαθεν αποτελούσαν για εμένα στόχο ανεκπλήρωτο. Ως εκπαιδευτικός και ως καθηγήτρια στον ιερό ναό της ενορίας μου, τον Άγιο Γεώργιο, θεωρούσα πολύ σημαντική την κατάρτισή μου πάνω στα δογματικά και εκκλησιαστικά θέματα του Χριστιανισμού. Για λόγους επαγγελματικούς και με ελάχιστο χρόνο διαθέσιμο, ξεκίνησα με όρεξη το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου. Ολοκληρώνοντας, την προσπάθειά μου με τη βοήθεια του Τριαδικού Θεού, διαπιστώνω αυτό που ο ίδιος ο Απόστολος λέγει στην προς Κορινθίους Α΄ Επιστολή: «ή γὰρ σοφία τοῦ κόσμου τούτου μωρία παρὰ τῷ Θεῷ ἐστίν» (3:19). Γι' αυτό και ο Μέγας Βασίλειος, μαζί με τους άλλους δύο Ιεράρχες και προστάτες των γραμμάτων, επιμένει με ταπείνωση και απλότητα να ερμηνεύει τον Λόγο της Αγίας Γραφής, γνωρίζοντας πως το *ἀπλοῦν καὶ ἀκατάσκευον* είναι ο καλύτερος τρόπος να εγγίζει κανείς την - ούτως ή άλλως - ασύλληπτη σοφία τού Θεού.

Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να ευχαριστήσω, θερμά και δημοσίως, τον επιβλέποντα καθηγητή, κ. Αναστάσιο Μαρά, για την αμέριστη βοήθειά του στην προσπάθειά μου και για τις επιστημονικές συμβουλές του. Για ανάλογους λόγους θα ήθελα να ευχαριστήσω και την συνεπιβλέπουσα καθηγήτρια κα. Ειρήνη Αρτέμη, ιδιαίτερα για τον χρόνο που διέθεσε στη διόρθωση αυτής της Μεταπτυχιακής Διατριβής. Η ενθάρρυνση, ο σεβασμός, η υπομονή των προαναφερόμενων προς το πρόσωπό μου και εν γένει η διδασκαλία τους, επιβεβαίωσαν την αξία και το κύρος της θέσης που κατέχουν ως καθηγητές Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον αγαπημένο μου σύζυγο, Άγγελο, διότι η δική του επιμονή με ώθησε στο να πραγματοποιήσω αυτό το μεταπτυχιακό. Τέλος, ευγνωμονώ τους καλούς γονείς μου Γεώργιο και Ευανθία, για όλα τα ιδανικά και τις αξίες, αλλά κυρίως για το ορθόδοξο φρόνημα με το οποίο με γαλούχησαν.

Αφιερώνω την παρούσα εργασία στη μνήμη του παππού μου Ανδρέα, του πρώτου μου δασκάλου, που μου μετέδωσε την αγάπη για τα ελληνικά γράμματα, την ελληνική ιστορία και τη μία, αγία, καθολική και αποστολική Εκκλησία του Χριστού.

*Αικατερίνη Ζάρρα,
Νέα Πέραμος, Ιούνιος 2023*

1. Εισαγωγή

1.1 Η δομή και ο στόχος της παρούσας μελέτης

Τον χρονολογικό άξονα της εργασίας αποτελεί κυρίως ένα μέρος της ύστερης αρχαιότητας, συγκεκριμένα ο 4^{ος} αι. Παρόλα αυτά θα μας απασχολήσει και η σύγχρονη πραγματικότητα, αυτή του 21^{ου} αι. Αμφότερες, θα εξετασθούν και, ενίοτε, θα συγκριθούν ως προς τις εκάστοτε κοινωνικοπολιτικές συνθήκες.

Ο 4^{ος} αιώνας αναφέρεται στην ιστορία ως ο αιώνας της προσπάθειας για την εδραίωση του Χριστιανισμού ως νέας θρησκείας. Εκείνη την εποχή, τα ρεύματα της ειδωλολατρικής φιλοσοφίας και του Χριστιανισμού ανταγωνίζονταν σφοδρά¹. Ταυτόχρονα, ενδοεκκλησιαστικές έριδες και στρεβλές ερμηνείες των δογμάτων (αιρέσεις), ταλάνιζαν την Εκκλησία του Χριστού². Η Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, γνωστή στις μέρες μας και ως Βυζαντινή, ήταν τότε μια πανίσχυρη υπερδύναμη, έχοντας στην κατοχή της εδάφη που κατοικούνταν από διαφορετικούς λαούς. Κύριο μέλημα των Αυτοκρατόρων της ήταν η συνοχή του κράτους, η οποία επιτυγχάνονταν μέσα από την κοινή γλώσσα και την κοινή θρησκεία³.

Η παρούσα διπλωματική εργασία θα επιχειρήσει να μελετήσει το έργο του Μεγάλου Βασιλείου, επισκόπου Καισαρείας (330 – 379 μ.Χ.)⁴, το οποίο αφορά την παιδαγωγική του αντίληψη και τις κατευθυντήριες συμβουλές του για την αγωγή των παιδιών και των νέων. Μέσα από την οξυδέρκεια του πνεύματος και τη συγγραφική ικανότητα του εν λόγω μεγάλου Πατρός της Εκκλησίας, αναδύονται η σταθερή αξία της κλασικής παιδείας, σε συνδυασμό με την ορθή χριστιανική αγωγή. Αμφότερες οδηγούν στη διάπλαση ενός ικανού και πλήρους ανθρώπου, τόσο σε κοινωνικοπολιτικό όσο και σε πνευματικό επίπεδο.

Αφού μελετήσουμε τα προλεγόμενα, εν συνεχεία, θα προσπαθήσουμε να μελετήσουμε την σύγχρονη αγωγή, όπως αυτή αποτυπώνεται στα προγράμματα των σχολικών μονάδων της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, δηλαδή τα Δημοτικά σχολεία. Τελικός στόχος της εργασίας μας φιλοδοξεί να αποτελέσει η εύρεση εκείνων των

¹ Ν. Μαγγιώρος, «Αυτοκρατορική Ιδεολογία και Εκκλησία», στο *Ιστορία της Ορθοδοξίας*, τ. Β' (Αθήνα: χ.ε., 2009), 136-179.

² Ν. Ματσούκας, *Ορθοδοξία και Αίρεση: Στους εκκλησιαστικούς ιστορικούς του Δ', Ε', ΣΤ' αιώνα*, 2^η έκδ. (Θεσσαλονίκη: Παν. Πουρναράς, 2009), 121-181.

³ Ν. Baynes & Η. St .L. B. Moss, «Η Βυζαντινή Εκκλησία», κεφ. IV στο *Βυζάντιο: Εισαγωγή στον Βυζαντινό Πολιτισμό* (Αθήνα: Η. Gregoire, 1983), 202-203.

⁴ Σχετικά με τον βίο και τα έργα του Μ. Βασιλείου, βλ. Αν. Μαράς, «Βασίλειος ο Μέγας», *Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 4 (Αθήνα: Στρατηγικές εκδόσεις, 2011), 33-39.

στοιχείων του παρελθόντος, τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν και αξιοποιηθούν στο πλαίσιο της μαθησιακής διαδικασίας του σύγχρονου Δημοτικού Σχολείου. Στην προοπτική αυτή θα ερευνήσουμε ποια από όλα όσα έγραψε ο μεγάλος Καππαδόκης Πατέρας, μπορούν να εφαρμοστούν στη σύγχρονη παιδαγωγική και στο σύγχρονο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, όπως αυτό δίδεται από το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων της χώρας μας⁵.

Αναλύοντας τη δομή της εργασίας στην αρχή βρίσκουμε την εισαγωγή. Σε αυτήν εκτίθεται η προβληματική του θέματος, η οποία οδήγησε στην έρευνα της σχετικής με τη μελέτη μας βιβλιογραφίας. Στη συνέχεια, παραθέτουμε μια σύντομη εκδοχή του βίου του Μ. Βασιλείου, επισκόπου Καισαρείας. Το πρώτο κεφάλαιο με τίτλο, «Οι παιδαγωγικές απόψεις του Μεγάλου Βασιλείου», είναι αφιερωμένο στην παιδαγωγική αντίληψη και το σχετικό με αυτήν έργο του Μ. Βασιλείου. Στο κεφάλαιο αυτό εξετάζονται συγκεκριμένα έργα του, μέσα από τα οποία αντλούνται θέματα που αφορούν στην εκπαίδευση τα οποία είναι διαχρονικά. Στο δεύτερο κεφάλαιο, το οποίο τιτλοφορείται, «Η εφαρμογή των παιδαγωγικών απόψεων του Μεγάλου Βασιλείου στη σύγχρονη Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση», θα επιχειρήσουμε να συγκρίνουμε τις προαναφερθείσες απόψεις με τη σύγχρονη πραγματικότητα. Θεωρούμε ότι εδώ βρίσκεται η συμβολή της μελέτης μας. Η εργασία ολοκληρώνεται με τα συμπεράσματα, τα οποία παρουσιάζουν επιστημονικά και με σαφήνεια όσα προέκυψαν κατά την πραγμάτευση του θέματός μας.

Πράγματι, η βιβλιογραφία σχετικά με τις περί αγωγής απόψεις του Μ. Βασιλείου ή γενικότερα των Τριών Ιεραρχών είναι μεγάλη⁶. Παρόλα αυτά, πολύ λίγα έργα άπτονται του ζητήματος της εφαρμογής αυτών των απόψεων στην παρούσα εκπαιδευτική κατάσταση της χώρας μας⁷, όπως και άλλων χωρών⁸. Σε κάθε

⁵ ΦΕΚ: 1366, τεύχ. Β' 18-10-2001/1373, τεύχ. Β', 18-10-2001/1374, τεύχ. Β', 18-10-2001/1375, τεύχ. Β', 18-10-2001 / 1375, τεύχ. Β', 18-10-2001 / 1376, τεύχ. Β', 18-10-2001.

⁶ Ενδεικτικά και επιλεκτικά παραθέτουμε τα ακόλουθα: Θ. Ζήσης, *Ο μέγας Βασίλειος και η θύραθεν παιδεία* (Χολαργός: Σήμαντρο, χ.χ). Ν. Ζέρβης, *Τα παιδαγωγικά έργα του Μεγάλου Βασιλείου*, (Ιεροσόλυμα: χ.ε, 2008), Γ. Χριστοδούλου, *Οι τρεις Ιεράρχες – προστάτες της παιδείας* (Αθήνα: Ελληνοεκδοτική, 2019). S. Giet, *Les idées et l'action sociales de saint Basile* (Paris: libr. Lecoffre, 1941). A. Hülster, *Basileios der Grosse Johannes Chrysostomus, Sammlung der bedeutendsten pädagogischen Schriften aus alter und neuer Zeit* (Paderborn: χ.ε, 1906). D. Kalogeraki, *St. Chrysostom as pedagogue* (Θεσσαλονίκη: χ.ε., 2018).

⁷ Ενδεικτικά παραθέτουμε ένα παλαιότερο άρθρο: Γ. Μεταλληνός, «Το πρόβλημα της αγωγής υπό το φως της διδασκαλίας των Τριών Ιεραρχών», *Κοινωνία* 2 (1981), 186.

⁸ Ενδεικτικά παραθέτουμε το: Iuliu-Marius Morariu, «Multidimensional Value of Education at Saint Basil and John Chrysostom», *The European Proceedings of Social & Behavioural Sciences: MEPDEV 2nd: 2016 Central & Eastern European LUMEN International Conference–Multidimensional Education & Professional Development. Ethical Values* (χ.τ.: Future Academy, 2017): 445-453, <http://dx.doi.org/10.15405/epsbs.2017.07.03.53> (Ημ. ανάκτησης: 10 Φεβ 2023). Στο προαναφερόμενο έργο γίνεται μια απλή αναφορά στο γεγονός ότι η σημερινή κοινωνία μπορεί να επωφεληθεί από τις

περίπτωση η μελέτη μας φιλοδοξεί να αποτελέσει μια πρώτη προσέγγιση του θέματος, με την ελπίδα να ασχοληθούν ενδελεχώς με το θέμα αυτό κι άλλοι επιστήμονες, προς όφελος της εκπαιδευτικής κοινότητας της χώρας.

Ως κύρια βιβλιογραφία της εργασίας αποτελούν η Παλαιά και Καινή Διαθήκη, τα έργα του Μ. Βασιλείου μέσα από την Ελληνική Πατρολογία και το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης⁹. Για λόγους δεοντολογίας και επιστημονικής εγκυρότητας παραθέτουμε τις πηγές της δευτερεύουσας βιβλιογραφίας με το σύστημα ISO 690¹⁰, τηρώντας τη σωστή αναλογία παραπομπών για μια ευανάγνωστη εργασία, χωρίς υπερβολές και ακρότητες¹¹.

1.2 Οι συνθήκες εκπαίδευσης τον 4^ο μ.Χ. αι. στη Νέα Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία

Η Εκπαίδευση κατά την εποχή που έζησε ο Βασίλειος χαρακτηρίζεται ως προοδύουσα. Έχουσα ως βάση της την αρχαία ελληνική κλασική εκπαίδευση του 4^{ου} και 5^{ου} π.Χ. αι., βελτιώθηκε και εξελίχθηκε ομαλά. Η βελτίωση αυτή συνίσταται στην επιρροή του χριστιανικού πολιτισμού, ο οποίος σε εκπαιδευτικό επίπεδο υπογράμμισε τις ανθρωπιστικές καταβολές του. Έτσι, η εκπαίδευση στη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία έτεινε προς μια παγκόσμια μοναδικότητα και προς μια, αποκλειστικά δική της, αντιπροσωπευτική εκπαιδευτική ενατένιση: την ελληνορθόδοξη μορφωτική πορεία, με υπογραμμισμένα τα στοιχεία του ανθρωπισμού. Τότε, η κλασική ελληνική πνευματικότητα απέκτησε αξιοκρατικά υψηλότερο ηθικό ανάστημα: το ελληνικό,

διδασκαλίες των Μ. Βασιλείου και Ιωάννη Χρυσοστόμου. Βλ. επίσης Arthur G. Holder, «Saint Basil the Great on Secular Education and Christian Virtue», *Religious Education* 87.3 (1992): 395-415. Στο παραπάνω άρθρο γίνεται λόγος για το από παράδειγμα του βίου του Μ. Βασιλείου και το γεγονός ότι πρέπει να διδάσκουμε όχι μόνο με τους λόγους μας, αλλά και με πράξεις, όπως έκανε κι εκείνος.

⁹ Από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο και το Ι.Ε.Π. «Οδηγίες διδασκαλίας μαθημάτων πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης κατά το σχολικό έτος 2022- 2023», με αριθμό πρωτοκόλλου Φ.20/109479/Δ1, όσον αφορά στα μαθήματα που διδάσκονται στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση (π.χ. Ελληνική Γλώσσα, Ιστορία, Θρησκευτικά κ.ά.) και στον τομέα της Διαχείρισης της σχολικής τάξης ως καινοτόμου δράσης με τίτλο «Προώθηση και Βελτίωση της Εκπαίδευσης και της Αρχικής Επαγγελματικής Κατάρτισης στο πλαίσιο της δια βίου μάθησης».

¹⁰ International Organization for Standardization, *Documentation-Bibliographical references-essential and supplementary elements* (χ.τ.: ISO, 1987). Το εν λόγω σύστημα έχει ελληνοποιηθεί από τον Ελληνικό Οργανισμό Τυποποίησης: ΕΛΟΤ, *ΕΛΟΤ 560: Τεκμηρίωση - Βιβλιογραφικές παραπομπές - Περιεχόμενο, μορφή και δομή* (Αθήνα: ΕΛΟΤ, 1996).

¹¹ Αναστ. Μαράς, «Παράθεση παραπομπών και βιβλιογραφίας σύμφωνα με το The Chicago Manual of Style», στο Γρ. Λιάντας και *Σύγχρονη Επιστημονική Τεχνολογία*, (Θεσσαλονίκη: Αντ. Σταμούλης, 2014), 75- 76.

συνδυασμένο με το Ορθόδοξο Χριστιανικό¹². Εκτός αυτού, ο βυζαντινός πολιτισμός διαφύλαξε στο πέρασμα των αιώνων τους αρχαίους Έλληνες κλασικούς συγγραφείς, καθώς διεσώθησαν πλειάδα κειμένων και επαυξήθηκαν οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις τους¹³. Η συμβολή των Πατέρων της Εκκλησίας σε αυτό, είναι αναμφισβήτητη, καθώς η θετική στάση τους προέτρεψε τις επόμενες γενιές να μελετούν με αγάπη την αρχαία ελληνική γραμματεία, παράλληλα προς την Αγία Γραφή και τα πατερικά κείμενα¹⁴.

Ωστόσο, η διδασκαλία στα σχολεία της εποχής, παρά την επικράτηση του Χριστιανισμού, εξακολουθούσε να γίνεται μέσα από τα παλαιά προγράμματα, με τα ίδια μέσα προσέγγισης και με βάση τους αρχαίους συγγραφείς¹⁵. Δηλαδή το σύστημα εκπαίδευσης του 4^{ου} αι. δεν είχε προλάβει να διαφοροποιηθεί ιδιαίτερος σε σχέση με αυτό των ελληνιστικών χρόνων, διατηρώντας έτσι την ίδια οργάνωση και δομή¹⁶. Γι' αυτό ορισμένα στοιχεία είχαν μείνει αναλλοίωτα, όπως οι μέθοδοι διδασκαλίας, η απομνημόνευση και οι σωματικές ποινές¹⁷. Αξιοσημείωτη αλλαγή ήταν η μείωση της εκμάθησης της μουσικής και της γυμναστικής, ενώ ταυτόχρονα εισήχθησαν νέα πεδία δεξιοτήτων, όπως αυτό της στενογραφίας, ως ανάγκη να κρατηθούν αντίγραφα των λόγων των Ελλήνων συγγραφέων και των ομιλιών των Πατέρων. Γενικότερα, κεντρικός σκοπός της αγωγής εκείνου του αιώνα ήταν η ηθική ανάπτυξη του ανθρώπου. Έτσι οι παιδαγωγοί της εποχής, χριστιανοί ή εθνικοί, σε κάθε ευκαιρία εξυμνούσαν την αρετή¹⁸.

Το ενδιαφέρον των αυτοκρατόρων για την εκπαίδευση των πολιτών, από τον 1^ο κιώλας αιώνα, καθώς και η μέριμνα των τοπικών αρχών συνέβαλαν στην πνευματική άνθιση της αυτοκρατορίας. Τόσο η στοιχειώδης εκπαίδευση «προπαιδεία» υπό του «γραμματιστή» και η μέση παιδεία ή «εγκύκλιος παιδείσις»

¹² Γ. Βαγιάνος, «Εφαρμοσμένη Παιδαγωγική», *Περιοδική Ηλεκτρονική Έκδοση του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης* (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.) 1 (2010) 2.

¹³ Μ. Ανάστου, «Πνευματικός βίος και πολιτισμός», *ΙΕΕ*, τ. Ζ', (Αθήνα : Εκδοτική Αθηνών, 1978), 309.

¹⁴ Ν. Ζέρβης, «Οι παιδαγωγικές απόψεις του Μεγάλου Βασιλείου» (Δρ Θεολογίας, Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας ΑΠΘ, 2001), 31.

¹⁵ Στο ίδιο, 32-33.

¹⁶ Α. Μαρκόπουλος, «Η οργάνωση του σχολείου. Παράδοση και εξέλιξη», *Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συμποσίου, Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο, Τομές και συνέχειες στην ελληνιστική και ρωμαϊκή παράδοση* (15 – 17 Σεπτεμβρίου 1988), (Αθήνα : Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών/Ε.Ι.Ε., 1989), 327.

¹⁷ Από τους κλασικούς χρόνους μέχρι και το πρώτο μισό του 20^{ου} αι., η σωματική ποινή θεωρούνταν ως το πλέον ισχυρό όπλο στα χέρια του γονιού και του διδασκάλου. Κυρίαρχη ιδέα ήταν ότι η ποινή είναι η αναπόφευκτη συνέπεια κακής πράξεως του ατόμου και η τιμωρία μοναδικό για την βελτίωση φάρμακο, βλ. Α. Γιαννικόπουλος, *Η εκπαίδευση κατά τον 4^ο αι. και κατά την αρχαιότητα* (Αθήνα: χ.ε., 1983), 28-29.

¹⁸ Ν. Ζέρβης, *ό.π.*, 36.

υπό του «γραμματικού», όσο και η ανώτερη υπό του «ρήτορος ή σχολάρχου», από πλευράς φορέων, ήταν κυρίως ιδιωτική υπόθεση¹⁹. Βέβαια, μέχρι τον 5^ο αι. οι δημοτικές αρχές της κάθε πόλης είχαν την ευθύνη των σχολείων, ιδιαίτερος της μέσης βαθμίδας, μισθοδοτώντας μάλιστα τους διδασκάλους²⁰, ώστε να έχει πρόσβαση σε αυτήν, ει δυνατόν, όλος ο λαός²¹. Αξίζει να σημειωθεί πως η τριτοβάθμια εκπαίδευση, γνώρισε μεγάλη άνθιση με το έργο σπουδαίων Ελλήνων διδασκάλων όπως του Λιβάνιου, του Θέμιστου, του Ιμέριου, του Δίδυμου κ.ά. Γενικά, ο 4^{ος} αι. αποτέλεσε την τελευταία λαμπρή περίοδο της ακαδημαϊκής δραστηριότητας στην αρχαιότητα. Τα μεγάλα πνευματικά κέντρα στην ελληνόφωνη Ανατολή ήταν τρία: Αθήνα, Αλεξάνδρεια και Κωνσταντινούπολη, με έδρες πανεπιστημίων στις διακεκριμένες αυτές πολιτείες²².

Ο ρόλος του παιδαγωγού κατά τον 4^ο αι. αναβαθμίστηκε σε σχέση με την αρχαιότητα. Δεν ήταν πια ο αγράμματος δούλος – συνοδός του παιδιού, αλλά συμμετείχε και στην ηθική διαπαιδαγώγησή του²³. Οι διδάσκαλοι, οι οποίοι δεν εκπαιδεύονταν σε καμία εξειδικευμένη σχολή²⁴, απολάμβαναν την κοινωνική θέση τους ανάλογα με τη βαθμίδα εκπαίδευσης την οποία υπηρετούσαν. Αντίστοιχος της βαθμίδας ήταν και ο μισθός τους, ο οποίος βρισκόταν σε πλήρη συνάρτηση με τη φήμη τους και τον αριθμό των μαθητών τους²⁵. Επομένως, οι δάσκαλοι έχαιραν ιδιαίτερης εκτίμησης μέσα στην κοινωνία και όφειλαν, εκτός από την ικανοποιητική διεκπεραίωση των εκπαιδευτικών καθηκόντων τους, να είναι υπόδειγμα αρετής²⁶, ενώ η ηθική αμοιβή τους ήταν και η πρόοδος των μαθητών τους²⁷.

¹⁹ Αν και οι σοφιστές είχαν γενικεύσει το δικαίωμα στην εκπαίδευση για τα λαϊκά στρώματα, ωστόσο ποτέ δεν ανείρεσαν το χρηματικό αντάλλαγμα ως πληρωμή στον δάσκαλο, βλ. A.P. Cavendish, «Early Greek Philosophy», Στο D.J. O' Connor, *A Critical History of Western Philosophy*, (New York: Free Press of Glencoe, 1964), 12.

²⁰ Θ. Καρζής, *Η παιδεία στο Μεσαίωνα*, (Αθήνα: Φιλιππότη, 1998), 205.

²¹ S. Mazzarino, *The end of the Ancient World*, μετάφρ. G. Holmes, (New York, Knopf, 1966), 986

²² N. Ζέρβης, ό.π., 40.

²³ Στο ίδιο, 44.

²⁴ Ο υποψήφιος γραμματιστής μαθήτευε κοντά στους έμπειρους γραμματιστές. Ο υποψήφιος γραμματικός σπούδαζε κλασική φιλολογία στο σχολείο του γραμματικού, ενώ η εκπαίδευση του υποψήφιου ανώτερου διδασκάλου ήταν αποτέλεσμα μακράς, προσωπικής και αδιάληπτης προσπάθειας, βλ. N. Ζέρβης, ό.π., 44.

²⁵ Στο ίδιο, 43.

²⁶ Κατά τους Τρεις Ιεράρχες ο διδάσκων έπρεπε να γίνεται «πᾶσι νόμος ἀρετῆς», βλ. Γρηγόριος Ναζιανζηνός, *Λόγος ΜΓ΄, Εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον, Ἐπίσκοπον Καισαρείας Καππαδοκίας, επιτάφιος*, PG 36, 496B.

²⁷ «Ὁ Θεὸς βούλεται τὸν Χριστιανὸν καιτέτερον οἰκοδομεῖν οὐ διὰ τῆς διδασκαλίας μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ βίου καὶ τῆς ἀναστροφῆς· οὐδὲν γὰρ οὕτως ἐνάγει πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας ὁδόν, ὡς πολιτείας ἀκριβεία· οὐδὲν γὰρ τοῖς παρ' ἡμῶν λεγομένοις οὕτω προσέχουσιν, ὡς τοῖς ὑφ' ἡμῶν πραττομένοις», Ἰω. Χρυσόστομος, *Λόγος Παραίνετικός εἰς τὴν Εἴσοδον τῆς Ἁγίας Τεσσαρακοστῆς*, Ομιλία Η΄, PG 53, 73D.

Η διδασκαλία της Εκκλησίας συνέβαλε στην προσπάθεια της πολιτείας και έκανε την εκπαίδευση, τρόπον τινά, λαϊκό κτήμα, προσφέροντάς τη σε όλες τις κοινωνικές ομάδες, μέσα από τα κηρύγματά της και την μελέτη της Αγίας Γραφής. Με αυτόν τον τρόπο, οι νέοι πολίτες της αυτοκρατορίας ενδυναμώνονταν ως φορείς μόρφωσης και χριστιανικής πίστης. Πιο συγκεκριμένα, η χριστιανική εκπαίδευση αντιπροσωπεύονταν από τα μοναστηριακά σχολεία²⁸, αλλά και τα κατηχητικά σχολεία²⁹, τα οποία τελούσαν υπό την αιγίδα των τοπικών Εκκλησιών και των επισκόπων τους, αν και ο αριθμός των μαθητών τους δεν υπήρξε σημαντικός. Το διδακτικό προσωπικό αποτελούνταν από τους μοναχούς, τους ιερείς και τους επισκόπους, οι οποίοι λειτουργούσαν χωρίς την εποπτεία της πολιτείας. Παρόλα αυτά, η Εκκλησία δεν επεδίωξε ποτέ να αντικαταστήσει με τα χριστιανικά σχολεία τα εθνικά. Αντίθετα, προέτρεπε τα παιδιά να παρακολουθούν στα ελληνικά σχολεία. Επίσης, δεν προσπάθησε, ούτε κατόρθωσε, να δημιουργήσει ένα γνήσιο και αμιγές εκπαιδευτικό σύστημα. Οι παιδαγωγικές διατριβές του Βασιλείου και του Χρυσοστόμου έδωσαν τις συντεταγμένες, χωρίς να προτείνουν ένα πλήρες ανεξάρτητο και καθαρά χριστιανικό εκπαιδευτικό σύστημα³⁰.

Εν γένει οι πολίτες της αυτοκρατορίας θεωρούσαν την εκπαίδευση των νέων σημαντική, όμως υπήρχαν και ανασταλτικοί παράγοντες³¹. Η καταβολή διδάκτρων για τις φτωχότερες οικογένειες της υπαίθρου, ήταν εμπόδιο προς την περαιτέρω μόρφωση των όλων παιδιών τους. Επομένως, επέλεγαν ένα από αυτά, ίσως το μικρότερο. Επιπλέον, ανασταλτικός παράγοντας επαρκούς εκπαίδευσης των νέων, ακόμα και των εύπορων οικογενειών των πόλεων, ήταν το γεγονός ότι η επαγγελματική αποκατάσταση είχε να κάνει με την εργασία του πατέρα της οικογένειας και όχι με τις σπουδές³². Γι' αυτό συμβούλευε ο ιερός Χρυσόστομος να

²⁸ Εμφανίστηκαν το πρώτο μισό του 4^{ου} αι., λειτουργούσαν στον περίβολο του μοναστηριού, αλλά γρήγορα παράκμασαν, βλ. Ν. Ζέρβης, *ό.π.*, 41.

²⁹ Ξεκίνησαν τη λειτουργία τους από τον 1^ο αι. για όσους ήθελαν να γίνουν χριστιανοί. Ορισμένα από αυτά τα σχολεία, μετατράπηκαν αργότερα σε ιδρύματα ανώτερης Εκκλησιαστικής Εκπαίδευσης. Ν. Ζέρβης, *ό.π.*, 41.

³⁰ Ν. Ζέρβης, *ό.π.*, 41 και Α. Γιαννικόπουλος, *ό.π.*, 296.

³¹ Φ. Κουκουλές, *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*, τ. Α', (Αθήνα : Παπαζήσης, 1948), 37.

³² Στην περίπτωση του Μ. Βασιλείου επάγγελμα και σπουδές ταυτίζονται. Ως γόνος εύπορης οικογένειας, έλαβε τις πρώτες γνώσεις - μαζί με τον αδελφό του Γρηγόριο Νύσσης - από τον ίδιο τον πατέρα του, ο οποίος ήταν ρήτορας στο επάγγελμα. Γι' αυτό εξάσκησε και την ρητορική τον πρώτο καιρό της ενήλικης ζωής του. Για τον πατέρα του Μ. Βασιλείου, βλ. Αν. Μαράς, «Βασίλειος: Ο πατέρας του Μ. Βασιλείου», *Μεγάλη Ορθόδοξη Θεολογική Εγκυκλοπαιδεία*, τ. 4 (Αθήνα: Στρατηγικές εκδόσεις, 2011), 43.

μην συλλέγουν οι γονείς πλούτο για τα παιδιά τους, αλλά να φροντίσουν να τα πλουτίσουν στην αρετή³³.

Οι γυναίκες, απείχαν από την εκπαίδευση, ακολουθώντας το πρότυπο των ελληνιστικών χρόνων, που τις ήθελε προικισμένες με τις αρετές της ομορφιάς, της εγκράτειας και της νοικοκυροσύνης, χωρίς ιδιαίτερη πρόσβαση στην εκμάθηση των γραμμάτων, επειδή δεν τους ήταν χρήσιμα στην βιωτή τους. Εξαιρέση αποτελούσαν οι μονάζουσες, αλλά και όσες ήταν γόνοι πλουσίων οικογενειών, οι οποίες μάθαιναν τα στοιχειώδη γράμματα, μελετούσαν την Αγία Γραφή και ορισμένους βίους αγίων³⁴.

1.2 Ο Μ. Βασίλειος και ο 4ος αιώνας

Αναμφιβόλως, η ελληνική γλώσσα και ο Χριστιανισμός αποτελούσαν τα θεμελιώδη στοιχεία της Ύστερης Αρχαιότητας. Ειδικότερα, η Καππαδοκία ήταν γνωστή από την αρχαιότητα για την μεγάλη έκταση και την ιδιαίτερη γεωπολιτική θέση της, που την καθιστούσε σταυροδρόμι πολιτισμών, τα υψηλής αξίας πολιτισμικά επιτεύγματά της και φυσικά την πλούσια ιστορία της. Αυτή η επαρχία δεν θα μπορούσε παρά να γεννήσει σπουδαίους ανθρώπους της παιδείας, της τέχνης και της Θεολογίας. Η περιοχή γενικότερα, θεωρούνταν σημαντικό κομμάτι της αυτοκρατορίας, καθώς αποτελούσε, εκτός των άλλων, βασικό προπύργιό της στα σύνορα με την Ανατολή και τους εχθρούς που προέρχονταν από εκεί. Τα κηρύγματα των Αποστόλων Παύλου (15–64 μ.Χ.) και Πέτρου (64 μ.Χ.) σε ελληνική γλώσσα, μέσω των οποίων διαδόθηκε εκεί ο Λόγος του Ευαγγελίου, επηρέασαν τον λαό της Καππαδοκίας, ο οποίος αποδέχτηκε τον Χριστιανισμό ως νέα πίστη έναντι των ειδωλολατρικών θεοτήτων, που επικρατούσαν πρωτύτερα. Εξαιτίας αυτής της επιλογής διώχθηκε και θανατώθηκε πλήθος ανθρώπων πριν το διάταγμα των Μεδιολάνων το 313 μ.Χ., δημιουργώντας χορό μαρτύρων και προετοιμάζοντας το έδαφος για τους μεγάλους Καππαδόκες Πατέρες και τη σπουδαία θεολογική τους κατάρτιση.

Υπό αυτές τις συνθήκες γεννήθηκε ο Βασίλειος το 330 μ.Χ. στην Καισάρεια της Καππαδοκίας, η οποία ήταν και η γενέτειρά των γονέων του. Ο Βασίλειος ήταν μέλος μιας πολύτεκνης οικογένειας οκτώ παιδιών. Η οικογένειά του έφερε στους κόλπους της την ελληνικότητα και την πίστη στον Χριστό. Την

³³ «μή τοίνυν χρήματα συλλέγειν σπουδάζωμεν, και ταῦτα τοῖς παισὶ καταλιμπάνειν· ἀλλ' ἀρετὴν αὐτοῦς παιδεύωμεν», Ιω. Χρυσόστομος, *Ομιλίες εις την Γένεσιν*, Ομιλία ΞΣΤ', PG 54, 570D.

³⁴ Α. Βακαλούδη, *Καλλιστεία και γάμος στο Βυζάντιο*, (Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης, 1998), 32.

χριστιανική ανατροφή του ανέλαβαν κυρίως η μητέρα του, Εμμέλεια και η γιαγιά του Μακρίνα.

Αρχικά, ο Βασίλειος έμαθε τα πρώτα του γράμματα από τον πατέρα του, τον Βασίλειο. Έπειτα συνέχισε τις σπουδές του στην Καισάρεια και αργότερα, αφού ολοκλήρωσε τη μαθητεία του εκεί, μετέβη στην Κωνσταντινούπολη έχοντας ως διδάσκαλο τον ρήτορα Λιβάνιο. Συνεχίζοντας να αυξάνει την εγκύκλιο μόρφωσή του, φοίτησε στη φημισμένη για τις σχολές της Αθήνα, κοντά σε μεγάλους διδασκάλους της εποχής του, όπως ήταν και οι σοφιστές Ιμέριος και Προαιρέσιος. Τέλος, επέστρεψε στην πατρίδα του, έχοντας, συν τοις άλλοις, ως εφόδιο τη φιλία του Γρηγορίου του Θεολόγου, συμφοιτητή και συνοδοιπόρου του. Στην Καισάρεια, και αργότερα εργάστηκε ως ρήτορας, αν και το διάστημα κατά το οποίο άσκησε τη Ρητορική ήταν μικρό. Η φιλομάθειά του και οι εξαιρετικές σπουδές που ακολούθησε, διαμόρφωσαν την προσωπικότητά του, χωρίς να ελαττώσουν την ιδιαίτερη αφοσίωσή του στα θέματα της πίστεως³⁵.

Ο Βασίλειος από νωρίς είχε εκδηλίξει την τάση προς τον μοναχισμό, λόγω και του ασκητικού του χαρακτήρα. Έχοντας ταξιδέψει ήδη αρκετά, τόσο εξαιτίας των σπουδών του, όσο και εξαιτίας της μοναστικής του κλίσεως, γνώρισε τον ασκητισμό των περιοχών της Αιγύπτου, της Παλαιστίνης και της Συρίας. Έπειτα ασκήτευσε κι εκείνος για πέντε χρόνια στην περιοχή του Πόντου, δημιουργώντας πρότυπες μοναστικές κοινότητες. Πράγματι, η συμβολή του Μ. Βασιλείου στην οργάνωση του μοναχισμού και στην αντιμετώπιση των καθημερινών προβλημάτων του ασκητικού βίου κατά τον 4ο αι. και μεταγενέστερα, είναι αναμφίβολη³⁶.

Μετά την επιστροφή του στην Καισάρεια, χειροτονήθηκε διάκονος και, αργότερα, πρεσβύτερος από τον επίσκοπο Ευσέβιο. Όταν ορφάνεψε η επισκοπή της Καισαρείας, το 370 μ.Χ., χειροτονήθηκε επίσκοπος, ποιμαίνοντας ακούραστα για οκτώ έτη τον λαό της Καππαδοκίας. Την επισκοπική δράση του, χαρακτηρίζουν η ευπροσηγορία και η καταδεκτικότητά του προς τους καταφρονημένους και ταπεινούς αδελφούς του, ανεξαρτήτως της θρησκείας ή της εθνικότητάς τους. Το φιλανθρωπικό έργο του έγινε παροιμιώδες καθώς συμπεριελάμβανε πτωχοτροφείο, νοσοκομείο, ξενώνες, ορφανοτροφείο, λεπροκομείο, ειδικά επαγγελματικά εργαστήρια,

³⁵ Ν. Τωμαδάκης, *Εισαγωγή εις την Βυζαντινή Φιλολογία*, 2^η έκδ., (Αθήνα: Τύποις Μηνά Μυρτίδη, 1956), 24 -25.

³⁶ «Βασίλειος μὲν τὰς πρὸς τῷ Πόντῳ περιῶν πόλεις συνοικίας τε μοναχῶν πολλὰς ἐκεῖσε κατεστήσατο καὶ τὰ πλήθη διδασκῶν ὁμοίως αὐτῷ φρονεῖν ἔπειθε», *Σωζομενός, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, ΣΤ', PG 67, 1336A. Ενδεικτικά Ε. Φλωρίδου, «Ο μοναχισμός στην Χριστιανική Ανατολή», (Μεταπτυχιακή Διατριβή, ΕΑΠ, 2020), 53- 62.

ανεξάρτητες οικείες για τους γιατρούς, τις νοσοκόμες και το λοιπό προσωπικό, ακόμη και βουστάσιο για τις ανάγκες όλων των ιδρυμάτων. Επρόκειτο για μια ολόκληρη πόλη, η οποία ονομάστηκε αργότερα προς τιμήν του «Βασιλείας».

Παράλληλα, στεκόταν απτόητος και γεμάτος θάρρος απέναντι στους αλαζόνες και τους άδικους, με μοναδικό όπλο του την αστείρευτη πίστη του στον Τριαδικό Θεό. Αυτό συνέβαινε, ακόμα κι όταν αυτοί ήταν άρχοντες ή αυτοκράτορες, όπως ο Ιουλιανός (332–363 μ.Χ.), ο Μόδεστος (365 μ.Χ.), ο Ουάλης (328–378 μ.Χ.) κ.ά.

Παρόλη την ασθενική σωματική του κατάσταση, καταπολέμησε τις αιρέσεις και τους οπαδούς τους. Κυριότεροι αντίπαλοί του ήταν ο Άρειος (256–336 μ.Χ.), ο Ευνόμιος Κυζίκου (333–393 μ.Χ.), ο Ευστάθιος Σεβαστείας (300–377 μ.Χ.) κ.ά. Στο πλαίσιο αυτό, ασχολήθηκε με σημαντικά θεολογικά ζητήματα, όπως η θεολογική γνωσιολογία, ως απόκρουση της σχετικής διδασκαλίας του Ευνομίου. Η Τριαδολογία αποτελεί τη βάση της θεολογίας του μεγάλου Πατρός, επιμένοντας στο Σύμβολο της Νίκαιας, ώστε να αντικρούει αποτελεσματικά κάθε σχετική αρειανική διδασκαλία. Στην προοπτική αυτή, τονίζει τη δυνατότητα του ανθρώπου να γνωρίζει τις ενέργειες, αλλά όχι την ουσία του Θεού. Εν συνεχεία, ο τρόπος προσέγγισης της θείας χάριτος συγκροτείται από τη γνώση, την πίστη και τη λατρεία. Και τα τρία αυτά στοιχεία τα διέθετε ο Βασίλειος, γεγονός που παρατηρούσαν φίλοι και εχθροί, θαυμάζοντάς τον για όλα του τα πνευματικά χαρίσματα.

Σε ηλικία 49 ετών, ασθενής αλλά πλήρους χάριτος, ο Βασίλειος κοιμήθηκε, ενώ πλήθος λαού θρηνούσε για τον πολυαγαπημένο επίσκοπό του. Ο φίλος του Γρηγόριος, στον Επιτάφιο του, αναφέρει χαρακτηριστικά πως ο Βασίλειος αναδείχτηκε «σύμβουλος αγαθός, παραστάτης δεξιός, τῶν θείων ἐξηγητής, τῶν πρακτέων καθηγητής, γήρως βακτηρία, πίστεως ἔρισμα»³⁷.

Συγκεκριμένα ο Μ. Βασίλειος, ως γνώστης, έως βάθους, της Αγίας Γραφής, της ελληνικής φιλολογίας, της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας και με πλήρη αντίληψη των αναγκών και των προβλημάτων της κοινωνίας, άφησε πίσω του μια πληθώρα έργων. Αυτά χωρίζονται σε δογματικά, ασκητικά, ερμηνευτικά, επιστολές, λειτουργικά, ομιλίες και άλλα. Εντυφώνοντας κανείς, διαπιστώνει το μεγάλο ποιμαντορικό ενδιαφέρον του, καθότι ήταν πνεύμα πρακτικό, καθώς και την - εκ της ρητορείας - τάση του προς την διδασχή και την παιδαγωγία σε όλους τους τομείς. Η

³⁷ Γρηγόριος Θεολόγος (Ναζιανζηνός), *Επιτάφιος* 33.3, PG 36, 540D.

χρονολογική απόσταση που έχουμε από τα γραφόμενά του, καθώς και η σφαιρικότερη γνώση μέσα από τα έργα και άλλων συγχρόνων με εκείνον πατέρων σχετικά με το θέμα της αγωγής, μας επιτρέπουν την ενασχόληση με τη θεωρητική πλευρά του ζητήματος.

Ο Βασίλειος, τέλος, εντρυφήσε στην ουσία της αγωγής, αλλά και τον κύριο στόχο της, ο οποίος είναι η αγωνιώδης προσπάθεια της γνώσης που οδηγεί στον Θεό³⁸. Όντας άριστος γνώστης της θύραθεν παιδείας, δίδαξε απaráμιλλα με τον λόγο αλλά και τα έργα του, απευθυνόμενος σε όλα τα κοινωνικά στρώματα, εδογμάτισε άριστα τα της ορθοδόξου πίστεως και διακόνησε αγόγγυστα τον συνάνθρωπο, σύμφωνα με τον ευαγγελικό Λόγο «ὁ δὲ μείζων ὑμῶν ἔσται ὑμῶν διάκονος»³⁹. Ιδιαίτερως, ενδιαφέρθηκε για τους νέους και την μόρφωσή τους, γράφοντας την δημοφιλέστατη επιστολή *Πρός τούς νέους, ὅπως ἂν ἐξ' ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*. Έχοντας σκοπό να προφυλάξει από λανθασμένες επιλογές και να νουθετήσει κατάλληλα τους νεαρούς συγγενείς του, τονίζει τα φωτεινά σημεία της Ελληνικής Γραμματείας, τα συμβατά δηλαδή, με τις αξίες της ορθόδοξης πίστεως. Εκτός των άλλων, μέσα από ομιλίες του, όπως την *Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν*, επεδίωξε να αποδείξει πως οι χριστιανοί δεν ήταν αμόρφωτοι και απαίδευτοι, όπως οι ειδωλολάτρες τους κατονόμαζαν. Αντιθέτως, υπογραμμίζει με την σπουδαία επιχειρηματολογία του την υπεροχή των χριστιανικών έργων έναντι των κλασικών. Στα εν λόγω έργα του θα αναφερθούμε εκτενέστερα σε ακόλουθα κεφάλαια της εργασίας.

Η επιστημονική διάσταση αυτής της σχέσης της κλασικής γραμματείας με τα κείμενα του Μ. Βασιλείου, καθώς και η σύγχρονη εφαρμογή της, είναι ζητήματα που ένας ερευνητής οφείλει να μελετήσει και να εξερευνήσει. Η κατάσταση της παιδείας στη σύγχρονη Ελλάδα αναζητά λύσεις και ίσως αυτές να βρίσκονται στους παραδοσιακούς διδασκάλους του έθνους. Η παρούσα εργασία ευελπιστεί να απαντήσει σε φλέγοντα ερευνητικά ερωτήματα που αναζητούν αφενός τη συμβατότητα των παιδαγωγικών λόγων του Βασιλείου με τη σημερινή παιδεία και αφετέρου τη δυνατότητα για την επιλογή της εφαρμογής των διδαγμάτων των Πατέρων εκ μέρους της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και του Υπουργείου Παιδείας.

³⁸ «ὁμοιωθῆναι Θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν ἀνθρώπου φύσει. Ὁμοίωσις δὲ οὐκ ἄνευ γνώσεως, ἢ δὲ γνώσις οὐκ ἐκτὸς διδαγμάτων», Βασίλειος Καισαρείας, *Περὶ ἀγίου Πνεύματος* 2, PG 32, 69A.

³⁹ Mt 23:11.

Με αυτό τον τρόπο θα μπορέσει να συμβάλλει, έστω ελάχιστα, στην αναζήτηση της επίλυσης του προβλήματος της αγωγής των παιδιών, που τόσο ταλανίζει την κοινωνία σήμερα.

1.3 Νέοι και σχολείο σήμερα

Σήμερα, τα παιδιά και οι νέοι βρίσκονται όσο ποτέ άλλοτε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος αλλά και του προβληματισμού, όχι μόνον όσων εργάζονται στον τομέα της Παιδαγωγικής, αλλά και όσων αφουγκράζονται τους παλμούς και τα μηνύματα της κοινωνίας της Ελλάδας⁴⁰. Πρωτίστως η οικογένεια και δευτερευόντως η εκπαίδευση, κατέχουν άμεσα την ευθύνη για τα παιδιά, διότι ανέκαθεν οικοδομούσαν, έστω και στερεοτυπικά, τον έσω άνθρωπο και συνέβαλαν σε μεγάλο ποσοστό στην επαγγελματική αποκατάσταση, αλλά και στην ηθικο-πνευματική κατάστασή του⁴¹. Η σύγχρονη εποχή χαρακτηρίζεται από την Παγκοσμιοποίηση⁴². Για ορισμένους εξαιτίας της παγκοσμιοποίησης, οι αξίες, τα πρότυπα και οι παραδόσεις κάθε λαού τείνουν να αφομοιωθούν από μία υπερκουλτούρα παγκοσμίου εμβέλειας, ενώ ελλοχεύει ο κίνδυνος της αποδόμησης της προσωπικότητας του ανθρώπου, της απώλειας της ταυτότητάς του, άρα και του αποπροσανατολισμού από τον σκοπό της ζωής του⁴³. Στην προοπτική αυτή, «η πνευματική και ηθική καχεξία μιας κοινωνίας αντανακλά πάνω απ' όλα στη νεότητα. Οι νέοι γίνονται ο

⁴⁰ Πρόσφατες έρευνες αποδίδουν τα προβλήματα συμπεριφοράς των μαθητών στο σχολείο κυρίως στον τρόπο ανατροφής από την οικογένεια, βλ. Ν. Χρυσάφης, «Αιτιολογική απόδοση προβλημάτων συμπεριφοράς μαθητών με ήπιες εκπαιδευτικές ανάγκες από εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης γενικής και ειδικής αγωγής» (Μεταπτυχιακή Διατριβή, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, 2017), 57- 69.

⁴¹ Ιδιαίτερα όσον αφορά στην διαπαιδαγώγηση των παιδιών σε επίπεδο αυτοαντίληψης και αυτοεκτίμησης, βλ. Ε. Κίτσου, «Γονεϊκοί τύποι διαπαιδαγώγησης και η σχέση τους με την αυτοαντίληψη και αυτοεκτίμηση του παιδιού» (Μεταπτυχιακή Διατριβή, Ε.Α.Π., 2007), 153- 162.

⁴² Ο όρος *Παγκοσμιοποίηση*, ο οποίος νοείται γενικά ως η υπέρβαση των εθνικών ορίων, έχει υποστηρικτές και αρνητές, βλ. Α. Παπαπαύλου, «Οι δύο όψεις της Παγκοσμιοποίησης και η δυναμική της Ευρώπης» (Μεταπτυχιακή Διατριβή, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, 2021), 73. Κατά τους τελευταίους, το μεγαλύτερο μέρος των κατοικημένων περιοχών του πλανήτη βιώνει ήδη τις επιπτώσεις αυτού του φαινομένου. Περισσότερα για όσα αφορούν τη σχέση παγκοσμιοποίησης-θρησκείας στο Ε. Αρτέμη, «Η Παγκοσμιοποίηση ως όδοστρωτήρας τών κοινωνιών, έθνών, πολιτισμών και θρησκείων», *Ορθοδοξία και Νεωτερικότητα 6*, <https://enromiosini.gr/arthrografia/%CE%BF%CF%81%CE%B8%CE%BF%CE%B4%CE%BF%CE%BE%CE%B9%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%BD%CE%B5%CF%89%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1-6/> (Ημ. ανάκτησης: 16/01/2023).

⁴³ Ενδεικτικά μια κριτική της διαπολιτισμικής αγωγής, βλ. Β. Μπεργίου, «Ο ρόλος της διαπολιτισμικής αγωγής στην εποχή της παγκοσμιοποίησης και της πολυπολιτισμικότητας εξ απόψεως Κοινωνιολογίας του Χριστιανισμού», (Μεταπτυχιακή Διατριβή, ΑΠΘ, 2014), 66 -73.

κυματοθραύστης, που δέχεται τον αντίκτυπο όλων των κοινωνικών μετασχηματισμών και αναστατώσεων»⁴⁴.

Δυστυχώς, καθώς τα χρόνια περνούν, παρατηρείται στους κόλπους της Εκπαίδευσης, η ολοένα αυξανόμενη απαξίωση του ρόλου του σχολείου στη ζωή των μαθητών και των οικογενειών τους. Αυτό, κατά την άποψή μας, οφείλεται αφενός στο γενικό κλίμα απομυθοποίησης, τόσο της -πάλαι ποτέ- αυθεντίας των εκπαιδευτικών όσο και των σχολικών μονάδων ως κοινωνικού θεσμού⁴⁵. Ο πυρήνας της κοινωνίας, η οικογένεια, η οποία κι αυτή πάσχει ποικιλοτρόπως, έχει την τάση να θεωρεί το σχολείο ως δευτερευούσης σημασίας ίδρυμα, το οποίο αφορά την επαγγελματική αποκατάσταση των αυριανών πολιτών⁴⁶. Ένας μαθητής, μπορεί να επιτύχει την οικονομική ευμάρεια στη ζωή του, ακόμη κι αν ήταν ελλιπής στις μαθητικές του υποχρεώσεις και στη βαθμολογία. Κι αυτό εν μέρει είναι πλήρως κατανοητό και ίσως και ευκαίιο, αν ο άνθρωπος αυτός εργαστεί σκληρά στην εργασία που θα επιλέξει⁴⁷. Όμως, η προβληματική κατάσταση δημιουργείται, όταν ο αδύναμος μαθητής διαπρέπει σε έναν τομέα αμφιλεγόμενης ηθικής και κοινωνικής αξίας και προσφοράς⁴⁸. Συχνό και επιλήψιμο είναι το φαινόμενο ότι πολλές σύγχρονες οικογένειες γαλουχούν τα παιδιά τους να έχουν ως στόχο ζωής τον πλούτο και την πολυτέλεια στις συνθήκες διαβίωσης, ανεξαρτήτως του τρόπου απόκτησης αυτών⁴⁹.

Στην απαξίωση του σχολείου από την κοινωνία συμβάλλει και η παρακμή του ίδιου του εκπαιδευτικού συστήματος. Πράγματι, το εν λόγω σύστημα αδυνατεί

⁴⁴ π. Γ. Μεταλληνός, «Το πρόβλημα της αγωγής υπό το φως της διδασκαλίας των Τριών Ιεραρχών», *Κοινωνία 2* (1981): 186.

⁴⁵ Δάφ. Σκαλιώνη, «Το επάγγελμα του Εκπαιδευτικού περνάει κρίση σε παγκόσμιο επίπεδο» <https://www.ertnews.gr/eidiseis/mono-sto-ertgr/to-epagelma-toy-ekpaideytikoy-pernai-krisi-se-pagkosmio-epipedo/> (Ημ. ανάκτησης: 11/1/ 2023).

⁴⁶ Για την επιρροή του οικογενειακού περιβάλλοντος στη σχολική επιτυχία του μαθητή, βλ. Βασ. Κουτσοκέρα, «Η επίδραση της οικογένειας στη σχολική επίδοση του παιδιού» (Πτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2011), 67- 69.

⁴⁷ Εξάλλου το διαδίκτυο, τα ταξίδια και οι νέες τεχνολογίες συνηγορούν στο να καταφέρει κάποιος εντελώς αυτοδίδακτος να διαπρέψει επαγγελματικά, ακόμη κι αν το αντικείμενο που επιλέγει είναι τελείως ξένο με ό,τι είχε ασχοληθεί στο παρελθόν. Ενδεικτικά παραθέτουμε το παράδειγμα δύο νέων, βλ. Κατ. Καμπόσου, «Άρης και Τάσος: Από διακοπές στο Περού, γύρισαν στην Αθήνα σοκολατοποιοί», 1/3/2019, <https://www.athensvoice.gr/life/geusi/themata/524119/aris-kai-tasos-apo-diakopes-sto-peroy-gyrisan-stin-athina-sokolatopoiioi/> (Ημ. ανάκτησης: 16/01/2023).

⁴⁸ Στην Τράπεζα Θεμάτων του μαθήματος της Νεοελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας περιλαμβάνεται το υπ' αρ. 14420 / 2021-11-09 θέμα (περί προτύπων) με τίτλο Γιάννης Πανταζόπουλος, «Συνέντευξη με έναν ράπερ», <https://filologika.gr/lykio/a-lykiou-2/neoelliniki-glossa/trapeza-thematon-kritirio-14420/> (Ημ. ανάκτησης: 16/ 01 /2023).

⁴⁹ Υπό το πρίσμα του Βασιλείου Καισαρείας ο πλούτος θεωρείται ως αβέβαιη κατάσταση, καθότι επίγειο αγαθό που εύκολα μπορεί να χαθεί. Αναλυτικότερα για το θέμα του πλούτου μέσα στο έργο του Μ. Βασιλείου, βλ. Αναστ. Μαράς, «Ο Πλούτος στις κοινωνικές Ομιλίες του Μεγάλου Βασιλείου», στο *Καππαδοκία – Μικρά Ασία*, (Θεσσαλονίκη: Βυζαντινός Δόμος και Αντ, Σταμούλης, 2022), 45 – 73.

όχι μόνο να φέρει εις πέρας τον θεμελιώδη σκοπό του, την αγωγή των μαθητών, αλλά τουναντίον, δυσχεραίνει με τον τρόπο λειτουργίας του την ήδη βεβαρημένη κοινωνικο-πνευματική κατάσταση⁵⁰. Με το πέρας των χρόνων, η διδακτέα ύλη όλο και απλοποιείται ως προς την εμβάθυνση στα ουσιώδη ζητήματα, πάνω στα οποία ένα παιδί θα έπρεπε να παιδαγωγηθεί, ενώ ταυτόχρονα, γεμίζει ασφυκτικά με νέα γνωστικά πεδία, με ανούσιες πληροφορίες και πολυπληθείς στόχους, οι οποίοι είναι φύσει αδύνατο να επιτευχθούν στα στενά χρονικά πλαίσια που υπάρχουν, με τις ελλειπείς υποδομές και εξοπλισμούς των σχολικών μονάδων. Βεβαίως, η υπόλοιπη ευθύνη βαρύνει τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς ως προσωπικότητες περισσότερο, παρά ως εργαζομένους⁵¹.

Η νέα γενιά εκπαιδευτικών εκπροσωπείται από ανθρώπους -σαφώς- μορφωμένους και καταξιωμένους στις σπουδές τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, χωρίς αυτό να σημαίνει πως είναι οι πλέον κατάλληλοι για τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών. Ορισμένοι είναι αδιάφοροι απέναντι στα υψηλά νοήματα της πνευματικής ζωής, πνιγμένοι στις αποτυχίες της προσωπικής τους καθημερινότητας και με μόνιμο πρόβλημα το χαμηλό εισόδημά τους. Αυτοί δεν έχουν τίποτε το ελπιδοφόρο και το πνευματικά υγιές να μεταδώσουν στους μαθητές τους, πέρα από τη στεία γνώση των σχολικών εγχειριδίων⁵². Σε αυτούς έρχονται να προστεθούν η παλαιά γενεά των συναδέλφων τους, οι οποίοι κουρασμένοι και απογοητευμένοι, δεν μπορούν πλέον να ανταποκριθούν στα παιδαγωγικά καθήκοντά τους, έχοντας πάλι αρνητικό αντίκτυπο του έργου τους στους μαθητές. Φυσικά, υπάρχουν εξαιρέσεις και στις δύο γενεές, οι οποίες μας δημιουργούν την ελπίδα για το μέλλον των σχολείων⁵³. Είναι οι εκπαιδευτικοί εκείνοι, που διαθέτουν ακούραστα τον εαυτό τους και ξοδεύουν τις δυνάμεις τους στο να μεταδώσουν στα παιδιά τις καλύτερες αξίες, να οξύνουν την

⁵⁰ Τα προβλήματα συμπεριφοράς των μαθητών, για παράδειγμα, μονοπωλούν αρκετό χρόνο της διδακτικής ώρας τα τελευταία χρόνια, ενώ η ενδοσχολική βία καταστρατηγεί τον ρόλο του σχολείου ως φορέα ανάπτυξης της κοινωνικο-συναισθηματικής νοημοσύνης, βλ. Π. Δροσίδου, «Διδακτικές επιλογές εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης Γενικής και Ειδικής Αγωγής για τη διαχείριση Προβλημάτων Συμπεριφοράς σε μαθητές με Ειδικές Μαθησιακές Δυσκολίες» (Μεταπτυχιακή Διατριβή, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, 2022), 61-64.

⁵¹ Οι εκπαιδευτικοί βάλονται ψυχοσωματικά και φτάνουν συχνά στο σημείο της «επαγγελματικής εξουθένωσης» (professional burnout). Η απογοήτευσή τους αυτή επηρεάζει άμεσα την προσωπικότητά τους, βλ. Α.Σ. Αντωνίου και Μ. Ντάλα «Επαγγελματική εξουθένωση και ικανοποίηση από το επάγγελμα Ελλήνων δασκάλων (ειδικής και γενικής αγωγής) και καθηγητών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης: Συγκριτική μελέτη», Στο: Χ. Καρακιουλάφη & Μ. Σπυριδάκη (Επιμ. έκδ.), *Εργασία & Κοινωνία* (2010): 365-399.

⁵² Β. Γκρίτζιος, «Το κίνημα του νέου επαγγελματισμού των εκπαιδευτικών», *Επιστημονικό Βήμα* 6 (2006): 152-158.

⁵³ Ε. Γκόρτζης, «Το επαγγελματικό ήθος του Έλληνα εκπαιδευτικού κατά την άσκηση των καθηκόντων του» (Μεταπτυχιακή Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2017), 84- 96.

κριτική ικανότητά τους και να τους οδηγήσουν όχι μόνο στην εγκόσμια γνώση, αλλά και στην πνευματική και ψυχική πρόοδο και ανάτασή τους. Στην πλειονότητά τους, αυτοί οι εκπαιδευτικοί, εκτός από την ανώτατη εκπαίδευσή τους, έχουν μια ξεχωριστή και ολοκληρωμένη προσωπικότητα, η βιωτή τους είναι ανάλογη των όσων διδάσκουν και ανατροφοδοτούνται έχοντας ως πηγή έμπνευσης τους Πατέρες της Εκκλησίας που ασχολήθηκαν με την αγωγή των νέων⁵⁴.

Έτσι, λοιπόν, ο πάντα επίκαιρος λόγος του Μ. Βασιλείου, καθώς και των άλλων δύο φωστήρων, Γρηγορίου Θεολόγου και Ιωάννου Χρυσοστόμου, αποτελεί οδοδείκτη στα παιδαγωγικά θέματα ανά το πέρασμα των αιώνων. Σύμφωνα με τον Γρηγόριο, όλοι οι λογικοί άνθρωποι ομολογούν ότι η παιδεία είναι το πρώτο από τα αγαθά, όχι μόνο η ευγενέστερη, δηλαδή η χριστιανική παιδεία, αλλά και η έξωθεν, δηλαδή η θύραθεν παιδεία⁵⁵. Ο ιερός Χρυσόστομος, μάλιστα, θεωρεί ως προτεραιότητα της κάθε οικογένειας, αλλά και της πολιτείας, δηλαδή του κρατικού προϋπολογισμού, τη μόρφωση των παιδιών⁵⁶.

⁵⁴ «Η παιδεία είναι προβολή της αγιότητας. Μόνον ο αγιασθείς άνθρωπος δύναται να αγιάζη και άλλους· μόνον γενόμενος αυτός φως δύναται να φωτίζη τους άλλους. Το Ευαγγέλιον του Θεανθρώπου συγκεντρώνει τα πάντα εις τον προσωπικόν αγώνα και την άσκησιν τα πάντα αρχίζουν από το ίδιον το πρόσωπον του ανθρώπου: σωζόμενος ο άνθρωπος σώζει απαραίτητως και τους άλλους γύρω του· φωτιζόμενος φωτίζει και τους άλλους. Αυτή είναι η ευαγγελική οδός, η εφαρμοζομένη πιστώ εις την Ορθοδοξίαν, φυλασσομένη και διαφυλαχθείσα εις αυτή. Ιδού πώς την χαράσει, ως άλλος υιός της βροντής, ο μέγας άγιος και διδάσκαλος της Εκκλησίας, ο φωστήρ της οικουμένης, ο αγ. Γρηγόριος ο Θεολόγος: «Καθαρθήναι δει πρώτον, είτα καθάραι σοφισθήναι, και είτα σοφίσαι· γενέσθαι φως, και φωτίσαι εγγίσαι Θεώ, και προσαγαγείν άλλους· αγιασθήναι, και αγιάσθαι», Ιουστίνος Πόποβιτς, «Άνθρωπος και Θεάνθρωπος», <https://alopsis.gr/> (Ημ. ανάκτησης: 16/01/2023).

⁵⁵ Γρηγόριος Θεολόγος Ναζιανζηνός, *Λόγος ΜΓ΄, Εις τον Μέγαν Βασίλειον, Επίσκοπον Καισαρείας Καππαδοκίας, επιτάφιος*, PG 36, 509 IB.

⁵⁶ «Πάντα ήμιν δεύτερα ἔστω τῆς προνοίας τῶν παιδῶν», Ιωάννης Χρυσόστομος, *Υπόμνημα στην προς Εφεσίους Επιστολή*, PG 62, 151 B.

2. Οι παιδαγωγικές απόψεις του Μεγάλου Βασιλείου

2.1 Η εκπαίδευση των παιδιών μέσα από το έργο του Μεγάλου Βασιλείου

Ο Μ. Βασίλειος, λόγω της έμφυτης φιλομάθειάς του, γνώρισε όσο λίγοι όχι μόνο τον πλούτο όλων των επιστημών της εποχής του, αλλά και την αρχαία ελληνική σοφία, την οποία παρ' ότι στα νεανικά του χρόνια θαύμασε, εν τέλει δεν αλλοιώθηκε από αυτή. Κράτησε μόνον όσα του χρειάζονταν, ως μέσο, σαν ένδυμα, προκειμένου να αποδώσει στο συγγραφικό έργο του την αληθινή σοφία και γνώση του Χριστού⁵⁷. Αυτό δεν σημαίνει πως υποτίμησε τη «θύραθεν παιδεία», αλλά πως απέδιδε σε αυτήν όχι περισσότερο από την αξία που της αναλογεί. Υπό αυτό το πνεύμα συνέγραψε εκείνα τα έργα του που έχουν παιδαγωγικό σκοπό⁵⁸, τα οποία και θα αναλυθούν παρακάτω. Βέβαια, κάθε σύγγραμμά του διαπνέεται από το ευρύ διδασκαλικό πνεύμα του, την ποιμαντική του έγνοια και τη δεινή κηρυκτική του ικανότητα. Παρόλα αυτά, στο παρόν πόνημα θα περιορίσουμε τη μελέτη μας στις απόψεις του Μ. Βασιλείου υπό την ειδική έννοια του παιδαγωγού ως διδασκάλου παιδιών.

Εκθέτοντας χρονολογικά το συγγραφικό παιδαγωγικό έργο του, συναντούμε πρώτο το *Όροι κατά πλάτος*⁵⁹, το οποίο αποτελεί ένα μέρος των *Ασκητικών* που συνέγραψε ο Βασίλειος. Το εν λόγω έργο περιλαμβάνει παιδαγωγικές πρακτικές για την πνευματική καλλιέργεια των μοναχών, των μαθητών των μοναστηριακών σχολείων, καθώς και των κατοίκων που διαβιούσαν γύρω από τα μοναστήρια. Μεταξύ άλλων, αναφέρονται θέματα σχετικά με την χριστοκεντρική παιδεία, όπως επίσης την επίβλεψη και αγωγή των παιδιών⁶⁰. Οι ερευνητές τοποθετούν χρονικά στην αρχή της ιερατικής του ζωής τη συγγραφή της πραγματείας του «Εἰς τὴν ἀρχὴν

⁵⁷ Β. Μπιλάλης, «Εἰσαγωγή», στο Μ. Βασίλειος, *Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*, (Αθήνα: Γρηγόρης, 1966), μα'.

⁵⁸ Τρία είναι τα έργα του Μ. Βασιλείου, τα οποία χαρακτηρίζονται ως παιδαγωγικά: 1. *Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*, *Ομιλία ΚΒ'*, PG 31, 563-590, 2. *Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν*, *Ομιλία ΙΒ'*, PG 31, 385- 424, και 3. *Όροι κατά πλάτος*, PG31, 901 -1052. Υπάρχει και στη λατινική γλώσσα το έργο *Admonitio ad filium spiritualem*, του οποίου η γνησιότητα είναι αμφισβητήσιμη, βλ. J. Quasten, *Patrology*, τ. III, (Utrecht-Antwert: Peeters Publishers, 1963), 215 - 216

⁵⁹ Περί των ετών 358 -364 μ.Χ.

⁶⁰ Γ. Παπαγεωργίου, «Η συμβολή του παιδαγωγικού έργου του Μ. Βασιλείου στις θεωρίες των επιστημών της Αγωγής», *Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.)*, 7ο Πανελλήνιο Συνέδριο (2014), 4.

τῶν Παροιμιῶν»⁶¹, σχετική με το βιβλίο των Παροιμιῶν της Π. Διαθήκης⁶². Σε αυτή την ομιλία του, η οποία έχει απολογητικό χαρακτήρα, ο θεοφόρος πατήρ χαρακτηρίζει την παιδεία ως το πρώτο στάδιο της πνευματικής ζωής της ψυχής του ανθρώπου⁶³. Επίσης δίδει, εκτός των άλλων, πρακτικές συμβουλές για τη διάκριση της βλαβερής από της χρήσιμης θύραθεν παιδείας, ώστε να έχουν οι νέοι την αίσθηση για τα παρόντα, αλλά την δε έννοια για τα μέλλοντα⁶⁴. Τέλος, οι περισσότεροι μελετητές τοποθετούν χρονικά, εξαιτίας του όσα γράφονται στο προοίμιό του, την κλασική επιστολή του *Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξέλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων* σε μια εποχή κατά την οποία ο Βασίλειος ήταν ηλικιωμένος⁶⁵, χωρίς όμως να είναι και στο τέλος της ζωής του⁶⁶. Ο λόγος αποτελεί, ως επί το πλείστον, μια απάντηση σε ερώτημα που θα έθεσαν οι γονεῖς ή οι νέοι συγγενεῖς του στον ιεράρχη, σχετικά με την αποδοχή της «θύραθεν παιδείας» από τους χριστιανούς, καθώς και τη χρησιμότητά της στον βίο τους⁶⁷. Σύμφωνα με άλλους μελετητές, το έργο αποτελεί ομιλία που εκφωνήθηκε ενώπιον ακροατηρίου νέων, οι οποίοι είχαν την πρόθεση να γίνουν ιερείς⁶⁸. Ο Βασίλειος, ως πρωτοπόρος και οδηγός στην αντιμετώπιση των προβλημάτων της κοινωνίας, αλλά και της Εκκλησίας, προσπαθεί να δώσει σαφείς οδηγίες, ώστε να συνυπάρξουν η θύραθεν παιδεία και η ορθόδοξη πίστη υπό διακριτά

⁶¹ Περί το 364 -365 μ.Χ.

⁶² Πρόκειται για μια συλλογή από παραινέσεις, συμβουλές και γνωμικά που στόχο έχουν να στηρίξουν ηθικά και να καθοδηγήσουν πρακτικά τους ανθρώπους στην επίλυση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν. Έχουν γραφεί από διάφορους συγγραφείς, ο γνωστότερος από τους οποίους είναι ο βασιλιάς Σολομώντας (Γ' Βασ 5:9-44), ο οποίος ουσιαστικά συνέλεξε και αρχειοθέτησε τα αποφθέγματα αυτά, τα οποία ήδη κυκλοφορούσαν μεταξύ του λαού και αποτελούν σοφία Πνεύματος δια μέσου πολλών αιώνων.

⁶³ Γ. Παπαγεωργίου, «Η συμβολή του παιδαγωγικού έργου του Μ. Βασιλείου στις θεωρίες των επιστημών της Αγωγής», *Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης* (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.), 7ο Πανελλήνιο Συνέδριο (2014), 4.

⁶⁴ «αἰσθησιν μὲν τῶν παρόντων, ἔννοιαν δὲ τῶν μελλόντων», Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία ΙΒ', Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν*, PG 31, 313D.

⁶⁵ Ορισμένοι μελετητές θεωρούν ως ηλικία συγγραφῆς του εν λόγω έργου τα τριάντα ἔτη του Βασιλείου, καθώς συνδέουν το έργο αυτό με το Ιουλιανό διάταγμα περί απαγορεύσεως της διδασκαλίας της εθνικής παιδείας από χριστιανούς δασκάλους, βλ. Παν. Κ. Χρήστου, «Βασίλειος ο Μέγας», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 3 (Αθήνα: Μαρτίνοσ, 1963), 687.

⁶⁶ «Τὸ τε γὰρ ἡλικίας οὕτως ἔχειν, καὶ τὸ διὰ πολλῶν ἤδη γεγυμνάσθαι πραγμάτων» *Ομιλία ΚΒ', Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*, PG 31, 564C. Η ηλικία πάντα τονίζεται από αυτούς που την έχουν. Εδώ έχει την έννοια ότι οι συμβουλές του δεν θα είναι μόνον λόγια αλλά βασίζονται στην πείρα της ώριμης ηλικίας, βλ. Β. Μπιλάλης, «Εἰσαγωγή», στο Μ. Βασίλειος, *Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*, ὁ.π., 3.

⁶⁷ Το θέμα των σχέσεων μεταξύ χριστιανικής και εθνικής παιδείας υπήρχε και μετά την κοίμηση του Βασιλείου: «τὴν ἔξωθεν (παίδευσιν), ἦν οἱ πολλοὶ Χριστιανῶν διαπτύουσιν ὡς ἐπίβουλον καὶ σφαλερὰν καὶ Θεοῦ πόρρω βάλλουσιν κακῶς εἰδότες», Γρηγόριος Θεολόγος (Ναζιανζηνός), *Λόγος ΜΓ', Εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον, Ἐπίσκοπον Καισαρείας Καππαδοκίας, ἐπιτάμιος*, PG 36, 508.

⁶⁸ Πρόκειται για άποψη του καθηγητή Κ. Μπόνη διατυπωμένη στο Ζ' Διεθνές Πατρολογικό Συνέδριο της Οξφόρδης, βλ. Ηλ. Μουτσιούλας, *Ο Μέγας Βασίλειος ως παιδαγωγός*, (Αθήνα: χ.ε., 1979), 5.

όρια. Προπαντός όμως, ο λόγος είναι παιδαγωγικός και έχει ως υψηλό στόχο του την απόκτηση της αρετής. Πρόκειται για την εν Χριστώ αρετή η οποία, σύμφωνα με τον Καππαδόκη Πατέρα, οδηγεί στον απώτερο σκοπό της ζωής του κάθε χριστιανού, τη σωτηρία της ψυχής του⁶⁹.

Ως *παιδεία* ορίζεται από τον Βασίλειο η ωφέλιμη αγωγή της ψυχής, η οποία την καθαρίζει από τις κηλίδες της κακίας, πολλές φορές με κόπους⁷⁰. Σαφώς, λοιπόν, θα πρέπει να γίνεται η εξοικείωση με τις συνήθειες που οδηγούν στην αρετή, από τη νεανική ηλικία, κατά την οποία οι ψυχές των παιδιών είναι τρυφερές και εύπλαστες⁷¹. Γι' αυτό θα πρέπει να δίδεται μεγάλη προσοχή σε ποιους ανθρώπους παραδίδουν οι γονείς «τα πηδάλια του νου» των παιδιών τους⁷². Εάν οι αστάθμητοι παράγοντες της ανθρώπινης ζωής παρομοιάζονται με φουρτουνιασμένη θάλασσα, τότε ο νους παρομοιάζεται με πλοίο που χρειάζεται συνετό κυβερνήτη⁷³. Οι νέοι θα πρέπει να αποκτήσουν τέτοιο νου, που θα στέκεται υψηλότερα από τα πάθη, θα περιστρέφει έμπειρα τους λογισμούς σαν το τιμόνι και υπερπηδά με γενναιότητα τα κύματα⁷⁴. Επομένως, μέσα από την κατάλληλη παιδεία και τους κατάλληλους διδασκάλους, θα αποκτήσουν τα εφόδια αντιμετώπισης κάθε δυσκολίας της ζωής τους.

Πράγματι, η μελέτη της θύραθεν παιδείας αποτελεί μια πρώτη τάξεως προετοιμασία της ψυχής των παιδιών, ώστε ωριμάζοντας, να κατανοήσουν και τα

⁶⁹ «Τὴν τῶν ρητόρων τοῦ ψεύδεσθαι τέχνην οὐ μιμήσονται οἱ χριστιανῶν παῖδες, ἐκεῖνα δὲ αὐτῶν ἐπαινέσουσιν, ἐν οἷς ἀρετὴν ἐπήνεσαν καὶ πονηρίαν διέβαλον», Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία ΚΒ', Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*, PG 31, 569D. Κατὰ τον Βασίλειο, ἡ ἀξιολόγησις τῆς κοσμικῆς παιδείας καὶ κατ' ἐπέκτασιν ὅλων τῶν κοσμικῶν πραγμάτων, γίνεται με βάση τὴν αἰωνιότητα, ὅπως λέγει ὁ Παῦλος «οὐ γὰρ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν», Εβρ. 13:14.

⁷⁰ «Ἔστι δὲ ἡ παιδεία ἀγωγή τις ὠφέλιμος τῇ ψυχῇ, ἐπιπόνως πολλακίς τῶν ἀπὸ κακίας κηλίδων αὐτὴν ἐκκαθαίρουσα, ἥτις Πρὸς μὲν τὸ παρὸν οὐ δοκεῖ χαρᾶς εἶναι, ἀλλὰ λύπης», Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία ΙΒ', Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν*, PG 31, 396A.

⁷¹ Πρόκειται γὰρ ἐκφραση τῆς παιδικῆς ψυχολογίας. «Εὐπλαστον γὰρ ἡ νεότης καὶ ταῖς τούτων ψυχᾶς ἀπαλαῖς ἔτι τὰ μαθήματα ἐντήκεται» (ἐντήκεται= ἐντυπώνονται, ἀφομοιώνονται). Το χωρίο ἀποδίδεται στον στοικὸ Χρύσιππο (280 – 204 π.Χ.), βλ. Β. Μπιάλης, στο Μ. Βασίλειος, *Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*, μετάφρ. ὁ.π., 39.

⁷² «τὸ μὴ δεῖν εἰς ἅπαξ τοῖς ἀνδράσι τούτοις, ὥσπερ πλοίου τὰ πηδάλια τῆς διανοίας ὑμῶν παραδόντας» Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία ΚΒ', Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*, PG31, 565C.

⁷³ «οὕτω καὶ τὸν κυβερνήτην τὸ τῆς διανοίας ὀξὺ καὶ εὐπαρακολούθητον» καὶ «Πολλαχοῦ γὰρ ὕδατα καὶ θάλασσαν τὸν βίον τοῦτον εὐρίσκομεν», Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία ΚΒ', Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*, PG 31, 417B.

⁷⁴ «Δεῖ τοίνυν τὸν νοῦν ὥσπερ τινὰ κυβερνήτην ἄνω καθήμενον τῶν παθῶν, καὶ οἰονεὶ πλοίου τῆς σαρκὸς ἐπιβάντα, καὶ ἐμπειρῶς τοὺς λογισμοὺς οἷον οἶακας περιστρέφοντα, καταπατεῖν μὲν γενναίως τὰ κύματα», Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία ΚΒ', Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*, PG31, 420B.

υψηλότερα νοήματα κατά την μελέτη των θείων Γραφών, σύμφωνα με τον Βασίλειο⁷⁵. Στόχος του ήταν να μεταλαμπαδεύσει την αληθινή γνώση στα παιδιά, διότι η γνώση της αλήθειας είναι ζωή και ελευθερία. Αλήθεια για τον Βασίλειο είναι ο Χριστός. Όμως, επειδή η ζωή του ανθρώπου συσχετίζεται με τον χρόνο, έτσι και η γνώση της αλήθειας είναι προοδευτική. Δεν είναι εύκολο να προσοικειωθούν τις δογματικές αλήθειες του Χριστιανισμού οι ανώριμοι στην ηλικία ή οι εντελώς απαίδευτοι (εξαιρούνται ίσως οι «αγαθή την προαίρεση»)⁷⁶. Γι' αυτό χρειάζεται μια «εκγύμναση» μέσα από πεζά, ποιητικά και ρητορικά κείμενα, τα οποία μπορεί να ωφελήσουν ψυχικά τους νέους. Η λογοτεχνία και η φιλοσοφία, λοιπόν, τίθενται προς χρήση για την προετοιμασία τους. Βέβαια, ο ιεράρχης προειδοποιεί πως το ψέμα μέσα στους μύθους των ποιημάτων ή ο θαυμασμός που προκαλεί ένα έντεχνο ρητορικό κείμενο, μπορεί να μην είναι προς ωφέλειά τους, αλλά να μονοπωλήσει το ενδιαφέρον των παιδιών και ψυχαγωγώντας τα, να τους δημιουργήσουν φαύλες εντυπώσεις για την ζωή. Επομένως, απαιτείται η φρόνηση ως αρετή⁷⁷, ώστε να αποφασίζουν αν θα κάνουν ή δεν θα κάνουν κάτι από αυτά τα οποία τους φαίνονται ευχάριστα όταν τα διαβάζουν.

Η αρετή της διάκρισης απορρέει από τη φρόνηση και είναι ένα ακόμη σημείο στο οποίο επιμένει να θέλει να διδάξει ο θεοφόρος πατήρ⁷⁸. Επειδή το ψέμα και η πλάνη δεν πρέπει να αφομοιώνονται μέσω της διδασκαλίας⁷⁹, θα πρέπει να μάθει ο μαθητής σε κάθε ένα μάθημα να διακρίνει τι είναι αληθές και τι όχι, τι είναι ωφέλιμο και τι ανώφελο. Μέσα από την ανάγνωση ενός ποιήματος, μπορεί να δοθούν παραδείγματα ανήθικων συμπεριφορών, όπως μοιχείες, εκδίκηση ή φόνοι. Ιδιαίτερος καταδικάζει ο Βασίλειος τις συμπεριφορές των αρχαίων ειδωλολατρικών θεών, που συναντά κανείς κατά την εξοικείωσή του με την αρχαία ελληνική γραμματεία⁸⁰. Σε αυτό το σημείο αξίζει να τονίσουμε πως ο Βασίλειος συνηθίζει να φέρνει απλά

⁷⁵ Ο προπαιδευτικός ρόλος της ελληνικής φιλοσοφίας μεταξύ ειδωλολατρών για τον Χριστιανισμό τονίζεται από πολλούς Πατέρες και κυρίως από τον Κλήμη Αλεξανδρέα. Ενδεικτικά, βλ. Κλήμης Αλεξανδρείας, *Λόγος Προτρεπτικός προς Έλληνας*, PG8, 50.

⁷⁶ Β. Μπιλάλης, στο Μ. Βασίλειος, *Πρός τούς νέους, όπως αν έξ' έλληνικων ώφελοίντο λόγων*, ό.π., 14.

⁷⁷ Ο Βασίλειος ορίζει ως φρόνηση την αρετή με την οποία οι άνθρωποι αποκτούμε γνώση των καλών, των κακών και των ουδέτερων πραγμάτων, βλ. Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία IB', Είς τήν αρχήν των Παροιμιών*, PG 31, 367C.

⁷⁸ Πρόκειται για μια αρετή χρήσιμη σε κάθε άνθρωπο και όχι μόνο στους δικαστές, βλ. Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία IB', Είς τήν αρχήν των Παροιμιών*, PG 31, 405C.

⁷⁹ «τήν περί το ψεύδεσθαι τέχνην ού μιμησόμεθα» Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία KB', Προς τούς νέους, όπως αν έξ' έλληνικων ώφελοίντο λόγων*, PG 31, 569C. Ο Σωκράτης στηλίτευε τους σοφιστές για τις ψευδολογίες τους, βλ. Β. Μπιλάλης, στο Μ. Βασίλειος, *Προς τούς νέους, όπως αν έξ' έλληνικων ώφελοίντο λόγων*, ό.π., 32.

παραδείγματα μέσα από τον φυσικό κόσμο αλλά και την καθημερινή ζωή (που είναι οικεία στα παιδιά) προς κατανόηση και αφομοίωση των παιδαγωγικών συμβουλών του⁸¹. Στο θέμα της διάκρισης χρησιμοποιεί, εκτός των άλλων, το παράδειγμα των μελισσών που διαλέγουν από ποιο λουλούδι θα τρυγήσουν το μέλι, ανεξαρτήτως της ομορφιάς τους και το παράδειγμα του τριαντάφυλλου, που το κόβει κανείς προσέχοντας να αποφύγει τα αγκάθια του⁸².

Με εφόδιο τη διάκριση προοδεύουν τα παιδιά στην μόρφωσή τους και αυτή η πρόοδος διαφαίνεται, όταν τα όσα ωφέλιμα μαθαίνουν στη θεωρία, τα εφαρμόζουν και στην πράξη της καθημερινής τους ζωής. Στο σημείο αυτό συμφωνεί με τους κλασικούς⁸³. Εξάλλου και ο ίδιος ο Βασίλειος, όπως και άλλοι Πατέρες της Εκκλησίας, έδωσαν πρώτοι το παράδειγμα της εφαρμογής των όσων πίστευαν και δίδασκαν στη βιωτή τους⁸⁴. Σε αυτή την παιδαγωγική τοποθέτησή του, δηλαδή το να εφαρμόζεται η αρετή στην πράξη, έρχεται σε συμφωνία με αρκετούς αρχαίους Έλληνες ποιητές, πολιτικούς ή φιλοσόφους. Γι' αυτό και εξιστορεί πολλά περιστατικά από τη ζωή τους, ως παράδειγμα προς μίμηση. Ορισμένους, όπως τον Πλάτωνα (427 – 347 π.Χ.), τους αναφέρει ονομαστικά στα έργα του⁸⁵, ενώ η

⁸⁰ Η ελληνική μυθολογική θεολογία είναι κατά τον Βασίλειο η «αχίλλειος πτέρνα» του αρχαίου ελληνικού πνεύματος, η οποία πολλές φορές δίδει σφαλικά παραδείγματα ηθικής. Ο δε Πλάτων, δε διστάζει να διαγράψει εντελώς από την παιδεία των νέων τον Όμηρο και τους άλλους ποιητές, βλ. «Ταῦτα καί τά τοιαῦτα πάντα παραιτησόμεθα Ὅμηρόν τε καί τούς ἄλλους ποιητάς μή χαλεπαίνειν ἄν διαγράψωμεν», Πλάτων, *Πολιτεία*, 387B και «κίνδυνον φημι εἶναι φέρουσαν τοῖς παισὶ τήν πολυμαθίαν», Πλάτων, *Νόμοι Ζ'*, 810 – 811. Ωστόσο, ο Βασίλειος υπερθεματίζει τον αρχαίο φιλόσοφο και δεν απαγορεύει την ανάγνωση των ποιητῶν από τα παιδιά, αλλά την μίμηση του καλού και την αποφυγή του κακού παραδείγματος, βλ. Θ. Ζήσης, *Ὁ Μέγας Βασίλειος καὶ ἡ θύραθεν παιδεία* (Χολαργός: Σήμαντρο, 1979), 136, 140.

⁸¹ Παρ' ὅτι πολλές από τις εικόνες που αναφέρει ο Μ. Βασίλειος τις συναντούμε και σε άλλους συγγραφείς, δεν θα πρέπει να θεωρούνται ὅλες ως δάνειο, διότι αρκετές απαντῶνται στην παράδοση κάθε λαοῦ, βλ. Θ. Ζήσης, ὁ.π., 35.

⁸² «Ἐκεῖναί τε γὰρ οὔτε ἅπασι τοῖς ἄνθεσι παραπλησίως ἐπέρχονται, οὔτε μὴν οἷς ἂν ἐπιπτῶσιν ὅλα φέρειν ἐπιχειροῦσιν, ἀλλ' ὅσον αὐτῶν ἐπιτήδειον πρὸς τὴν ἐργασίαν λαβοῦσαι, τὸ λοιπὸν χαίρειν ἀφήκαν» και «Καὶ καθάπερ τῆς ῥοδωνιάς τοῦ ἄνθους δρεψάμενοι τὰς ἀκάνθας ἐκκλίνομεν, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν τοιούτων λόγων ὅσον χρήσιμον καρπωσάμενοι, τὸ βλαβερὸν φυλαξόμεθα» Βασίλειος Καισαρείας, *Ὀμιλία ΚΒ', Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*, PG 31, 569D.

⁸³ «Ὁὐ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, ἀλλ' εἶναι θέλει», Αἰσχύλος, *Ἐπτά ἐπὶ Θήβας*, 592.

⁸⁴ «Ὁἷον τόν λόγον τοιόνδε τόν τρόπον καὶ οἷον τόν τρόπον τοιόνδε τόν λόγον», Ε. Θεοδώρου, *Ἀνθολόγιον Πατερικῶν Κειμένων*, (Αθήνα: ΟΕΔΒ, 1969), 5-6.

⁸⁵ «ὁ ἔσχατος τῆς ἀδικίας ὄρος, εἴ τι δεῖ Πλάτωνι πειθεσθαι, τό δοκεῖν δίκαιον εἶναι μὴ ὄντα», Βασίλειος Καισαρείας, *Ὀμιλία ΚΒ', Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*, PG 31, 576A. Θεωρεῖται ο μεγαλύτερος φιλόσοφος των αἰώνων, ο «θεῖος Πλάτων». Η ηθική και πρακτική φιλοσοφία του δεν εἶναι ἀντίθετη με το πνεῦμα και γράμμα του Ευαγγελίου, ὁμως οι θεωρητικές ιδέες του έγιναν αἰτία πολλῶν αἰρετικῶν διδασκαλιῶν. Οι Πατέρες συνιστοῦν γνῶση της φιλοσοφίας του και χρήση του «ενδύματος» των ιδεῶν του, ἀλλά ὄχι της ουσίας της διδασκαλίας του σε «δογματικά» θέματα, βλ. Β. Μπιλάλης, στο Μ. Βασίλειος, *Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*, ὁ.π., 61

διδασκαλία ορισμένων άλλων, σύμφωνα με τους μελετητές, αποτελεί επιρροή, ακόμη κι αν δεν τους ονοματίζει, όπως του Πλουτάρχου (45 – 120 μ.Χ.)⁸⁶.

Ο αγώνας για την κατάκτηση των αρετών είναι δύσκολος, γι' αυτό δεν ξεχνά ο Βασίλειος να συμβουλεύει τους νέους να είναι αγωνιστικοί σαν τους αθλητές⁸⁷. Στην προοπτική αυτή τους καλεί να μην τεμπελιάζουν, ώστε να κατακτήσουν τα στεφάνια της νίκης, δηλαδή τις αρετές, που θα τους οδηγήσουν όχι μόνο στην ενάρετη επίγεια ζωή, αλλά και στην αιώνια⁸⁸. Μελέτη, άσκηση και αποφυγή της τεμπελιάς προτείνει ο μέγας ιεράρχης, ώστε να μη γίνονται τα παιδιά δούλοι του σώματος και έρμια των παθών τους⁸⁹. Η τεμπελιά ενισχύεται πολύ τόσο από την περιποίηση του σώματος όσο και από την απόκτηση του πλούτου⁹⁰. Θα πρέπει να προσέχουν οι νέοι και οι νέες πως ντύνονται και να μην καλλωπίζονται ιδιαίτερα, διότι έτσι γίνονται ευάλωτοι στις σαρκικές αμαρτίες⁹¹. Αλλά ούτε και να επιδιώκουν τον πλουτισμό, ο οποίος τους οδηγεί αναπόφευκτα στην τρυφηλή ζωή. Ακόμα κι αν κανείς πλουτίσει, δεν θα πρέπει να καυχάται γι' αυτό, αλλά για τη συνετή διαχείρισή του⁹².

Αντίθετα, οι νέοι οφείλουν να επιζητούν την ικανοποίηση όχι των αισθήσεων του σώματος, αλλά και της ψυχής⁹³. Αυτό επιτυγχάνεται μέσα από τη μελέτη της Αγίας Γραφής, όπου τα παιδιά μαθαίνουν να εξασκούν και δυναμώνουν οι αισθήσεις

⁸⁶ Περισσότερα για την επιρροή του Μ. Βασιλείου στα θέματα της αγωγής από τη διδασκαλία του Πλουτάρχου γράφει ο Γ. Τοσιλιάνης, «Η παιδαγωγική σκέψη του Μ. Βασιλείου και του Αγ. Ιωάννου του Χρυσοστόμου σε σχέση με την παιδαγωγική σκέψη του Πλουτάρχου και με αναφορά σε παιδαγωγούς των νεότερων χρόνων» (Μεταπτυχιακή Διατριβή, Ε.Α.Π. 2018).

⁸⁷ «Ἐπεὶ δὲ στεφάνων καὶ ἀθλητῶν ἐμνήσθη», Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία ΚΒ', Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*, PG 31, 580B.

⁸⁸ «ἐπιστηριζόντες τὰς ψυχὰς τῶν μαθητῶν, παρακαλοῦντες ἐμμένειν τῇ πίστει, καὶ ὅτι διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ», Πράξ. 14:22.

⁸⁹ «Οὐ δὴ οὖν τῷ σώματι δουλευτέον, ὅτι μὴ πᾶσα ἀνάγκη· ἀλλὰ τῇ ψυχῇ τὰ βέλτιστα ποριστέον, ὥσπερ ἐκ δεσμοτηρίου τῆς πρὸς τὰ τοῦ σώματος πάθη κοινωνίας», Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία ΚΒ', Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*, PG 31, 581A. Η ιδέα της φυλακής είναι πλατωνική, ωστόσο η χρήση του όρου δε σημαίνει ανεπιφύλακτη αποδοχή του. Η χριστιανική αντίληψη για το σώμα είναι πολύ διαφορετική από την αντίστοιχη πλατωνική, βλ. Β. Μπιλάλης, *ό.π.*, 90.

⁹⁰ Μέσα από τα έργα του Βασιλείου καθίσταται σαφές πως ο πλούτος εμφανίζεται σαν κόλλημα για τη σωτηρία και την αιώνια ζωή, βλ. Αναστ. Μαράς, «Ο Πλούτος στις κοινωνικές Ομιλίες του Μεγάλου Βασιλείου», στο *Καππαδοκία – Μικρά Ασία*, (Θεσσαλονίκη: Βυζαντινός Δόμος και Αντ, Σταμούλης, 2022), 50.

⁹¹ «ἀλλ' ἐνδύσασθε τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ τῆς σαρκὸς πρόνοιαν μὴ ποιῆσθε εἰς ἐπιθυμίαν», Ρωμ. 13:14.

⁹² Η καλή ή η κακή χρήση του πλούτου, είναι για τον Βασίλειο ηθικά αξιολογήσιμη. Ο ίδιος έχει διευκρινίσει σε άλλο έργο του, ότι για τις θεοσεβείς ψυχές ο πλούτος γίνεται αφορμή ευποΐας, ενώ για τις φιλήδονες και φιλοσώματες ο πλούτος αποτελεί εφόδιο τρυφής και ακολασίας, μεταθέτοντας το κέντρο βάρους από τον πλούτο στην ελεύθερη επιλογή του ανθρώπου, βλ. Αναστ. Μαράς, *ό.π.*, 65.

⁹³ Κατά τον Βασίλειο η ψυχή αποτελεί το δεύτερο συστατικό του ανθρώπου, το πνευματικό του στοιχείο, που δηλώνεται και κατά τον βιβλικό όρο «καρδία», βλ. σημ. Ν. Ζέρβης, *ό.π.*, 62.

αυτές, ώστε να χαλιναγωγούν την άδικη γλώσσα, να παιδαγωγούν τα μάτια όταν αυτά κοιτάζουν πονηρά, να μην στρέφουν την ακοή προς τις κακολογίες, να μην επιτρέπουν την έναρξη εχθροπραξιών και να έχουν αίσθηση σωφροσύνης και ανδρείας⁹⁴. Έτσι, κατά τον Βασίλειο, τα παιδιά θα αποκτήσουν σταδιακά και μίαν άλλη δεξιότητα, η οποία θα τους βοηθά να βρίσκουν καθετί καλό για τον εαυτό τους, γρήγορα και έξυπνα, αποφεύγοντας τη ζημιά που οι άλλοι μηχανεύονται εναντίον τους. Την πνευματική αυτή δεξιότητα την ονομάζει «πανουργία», με την έννοια του να κάνει κανείς όλα τα πράγματα με τεχνητή επιδεξιότητα⁹⁵. Επομένως, πρέπει ταυτόχρονα να εξασκούνται στην απόκτηση των αρετών και να χρησιμοποιούν την «πανουργία», με καλή διάθεση προς επιδίωξη της ωφέλειας του εαυτού τους ή του πλησίον του, ώστε να οδηγηθούν στην τελειότητα του βίου τους.

Καρπός αυτής της συνολικής προσπάθειας είναι αναμφίβολα η κατάκτηση της σοφίας, δηλαδή της καλής γνώσης των θείων και των ανθρώπινων πραγμάτων και των αιτιών τους⁹⁶. Η παιδεία αποτελείτο μέσον για την απόκτησή της. Μόνο που η ανθρώπινη σοφία είναι πεπερασμένη, σε σύγκριση με την άπειρη θεία σοφία. Τόσο απέχουν η μία από την άλλη σε αξία, όσο τα φύλλα από τους καρπούς ενός δένδρου⁹⁷. Η παιδαγωγικότερη ιδέα της διακρίβωσης της αλήθειας μέσα από συγκριτική έρευνα, είναι κάτι που απαντάται συχνά στα συγγράμματα του Βασιλείου. Προτρέπει, λοιπόν, τη σύγκριση, ώστε οι μαθητές ή οι ερευνητές, να αποκτήσουν τη βεβαιότητα μέσα από το πόρισμα⁹⁸. Μάλιστα, ο Βασίλειος μέσα στα παιδαγωγικά του έργα συγκρίνει, συχνά, την επίγεια σε σχέση με την αιώνια ζωή.

Συνεπώς, ο Βασίλειος, ως σοφός παιδαγωγός, φροντίζει να εφοδιάσει τους μαθητές με τέτοιου είδους πνευματικές δεξιότητες και ψυχικές αρετές, ώστε να

⁹⁴ «Γλῶσσαν ἄδικον χαλινοῖ, ὀφθαλμὸν παιδεύει πονηρὰ βλέποντα, χειρῶν ἀδίκων ἄρχειν οὐκ ἐπιτρέπει ἄργιαν ἀποδιώκει, ἐπιθυμίας ἀτόπους κολάζει, διδάσκει φρόνησιν, διδάσκει ἀνδρίαν, σωφροσύνην ἀποσεμνύνει», Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία IB', Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν*, PG 31, 417A.

⁹⁵ Ο ἄκακος ἄνθρωπος, δηλαδή ἐκεῖνος που δεν ἔχει τὴν ἐμπειρία τοῦ κακοῦ καὶ εἶναι φύσει ἀπλοϊκός, ἐπιβάλλεται νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἀξιέπαινη πανουργία, γιὰ νὰ προφυλάσσεται, κατὰ τὸν Βασίλειο, ἀπὸ τὴν ἐπιβουλὴν τῶν ἐχθρῶν. Θετικὸ παράδειγμα πανουργίας ἀποτελοῦν ἡ Ρεβέκκα, ἡ Ραχήλ, ἡ Ραάβ. Ἀντίθετα, ἀρνητικὸ παράδειγμα καὶ κακὴ χρῆσις πανουργίας ἔκαναν ὅσοι ἐξαπάτησαν με δόλο, ὅπως οἱ Γαβαωνῖτες καὶ ὁ Αἰβεσσαλώμ, βλ. Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία IB', Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν*, PG 31, 409 – 412.

⁹⁶ «Ἔστι δὲ σοφία ἐπιστήμη θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων, καὶ τῶν τούτοις αἰτιῶν.» Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία IB', Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν*, PG 31, 389C.

⁹⁷ «Ἡ που καθάπερ φυτοῦ οἰκεία μὲν ἀρετὴ τῷ καρπῷ βρῦειν ὠραία, φέρει δὲ τινὰ κόσμον καὶ φύλλα τοῖς κλάδοις περισιόμενα», Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία KB', Πρὸς τοὺς νέους*, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων, PG 31, 568B.

⁹⁸ Β. Μπιλάλης, ὁ.π., 20

μπορέσουν να ανταποκριθούν επάξια στις απαιτήσεις του παρόντος βίου τους, αλλά και πολύ περισσότερο σε αυτές του «ἀγήρω αἰῶνος»⁹⁹. Ἐτσι δεν θα σπαταλήσουν τη ζωή τους σε ανούσιες και επονείδιστες καταστάσεις, που αργότερα θα τις θυμούνται και θα πέφτουν σε βαθιά λύπη και μελαγχολία. Τα φρόνιμα νιάτα θα τους εξασφαλίσουν ευτυχισμένο γήρας. Αν κρατούν γερά το πηδάλιο της ζωής τους και ως καλοί κυβερνήτες κοιτάζουν προς τον ουρανό για να κατευθύνονται σωστά, θα φτάσουν στο ἥσυχο και ασφαλές λιμάνι του θελήματος του Θεοῦ και θα κατακτήσουν την αθανασία της ψυχῆς τους¹⁰⁰.

2.2 Η ουσία της αγωγῆς του Μ. Βασιλείου

Συνοψίζοντας όλα τα ανωτέρω, οι ἄξονες αγωγῆς κατὰ τον Μ. Βασίλειο εἶναι δύο: ἓνας θεοκεντρικός και ἓνας κοσμοκεντρικός. Ο θεοκεντρικός προσβλέπει και υπηρετεῖ τη μέλλουσα κατάσταση, δηλαδή την αγιότητα, την τελείωση και τη θέωση, με ὄργανο τη χριστιανική παιδεία. Ο κοσμοκεντρικός ἀπὸ την ἄλλη, υπηρετεῖ την παρούσα ζωή με ὄργανο την κοσμική παιδεία. Με ἄλλα λόγια, ο θεοκεντρικός εξυπηρετεῖ τους μακροπρόθεσμους στόχους του υποψήφιου ουρανοπολίτη, ἐνῶ ο κοσμοκεντρικός, τους βραχυπρόθεσμους του επίγειου πολίτη. Στην εξελικτική τους πορεία οι δύο παιδεῖες συνυφαίνονται, με στόχο την υπηρεσία του λειτουργικού συμφέροντος των νέων, δηλαδή την ενίσχυση της προσπάθειας για θέωση¹⁰¹. Ο Βασίλειος, ἐξἄλλου, δεν αντιμετωπίζει τον νέο ἄνθρωπο ως ἓνα ἀπλό συμβάν στη διαιώνια διαδρομή του κόσμου, ἀλλά, ὅπως εἶναι, δηλαδή «τέκνον Θεοῦ». Μέσα ἀπὸ την παιδαγωγία του προσπαθεῖ να προβάλλει τις θείες καταβολές, που υπάρχουν μέσα του, ὥστε να οδηγηθεῖ προς το ἀρχέτυπό του, τον Χριστό¹⁰².

Προς την κατεύθυνση αὐτή οφείλει κάθε οικογένεια να καθοδηγεῖ τα παιδιά της. Η οικογενειακή, και ἰδιαίτερος η μητρική αγωγή, ἔχει ἐξέχοντα ρόλο στη διαμόρφωση του χαρακτήρα των παιδιῶν¹⁰³. Την ἀποψή του αὐτή ἐρχεται να

⁹⁹ «εἰς τὸν μακρὸν ἀποσκοπῶν καὶ ἀγήρω αἰῶνα, οὗ πέρας οὐδὲν ἔστι τῇ ἐπινοίᾳ λαβεῖν, οὐ μᾶλλον γε ἢ τελευτὴν ὑποθέσθαι τῆς ἀθανάτου ψυχῆς», Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία ΚΒ, Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*, PG 31, 588C.

¹⁰⁰ «ἀσφαλῶς σε διακομίζοντος, ἕως ἀποσωθῆς πρὸς τὸν ἀκύμονα ἐκεῖνον καὶ εὐδιον λιμένα τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ», Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία ΙΒ', Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν*, PG 31, 424A.

¹⁰¹ Ν. Ζέρβης, *Τα παιδαγωγικά ἔργα του Μεγάλου Βασιλείου*, (Ἱεροσόλυμα: χ.ε, 2008), 54 -55.

¹⁰² π. Γ. Μεταλληνός, ὁ.π., 190.

¹⁰³ Ο Βασίλειος μνημονεύει ἰδιαίτερος την μητέρα του Εμμέλεια και την γιαγιά του, την Μακρίνα, βλ. Βασίλειος Καισαρείας, *Επιστολή ΣΚΓ': Πρὸς Εὐστάθιον τὸν Σεβαστηνόν*, PG 32, 825C.

ενισχύσει η σύγχρονη Παιδαγωγική Επιστήμη και η Ψυχολογία. Σύμφωνα με αυτές, το παιδί έχει ανάγκη να ζει σε υγιές οικογενειακό περιβάλλον, όπου κυριαρχούν η αγάπη και ο σεβασμός ανάμεσα σε όλα τα μέλη της¹⁰⁴. Τα ιδανικά που πρεσβεύει ο Χριστιανισμός, εδράζονται ακριβώς σε αυτές τις αρχές κι έτσι τα παιδιά λαμβάνουν εξ αρχής σωστή ανατροφή και διαπαιδαγώγηση¹⁰⁵. Ο Βασίλειος, έχοντας ως πρότυπο την δική του οικογένεια, θεωρεί απαραίτητη την έννοια των γονέων, τόσο ως προς τη σωματική διάπλαση των παιδιών τους, όσο και ως προς την πνευματική. Η ευθύνη υιοθέτησης μιας ηθικής ζωής από την πλευρά των γονέων, απαιτεί σαφώς μεγάλο κόπο, όμως λειτουργεί ως πρότυπο προς μίμησης για τα παιδιά. Οι γονείς δεν μπορούν να ζητούν από τα παιδιά να κάνουν κάτι το οποίο οι ίδιοι δεν πράττουν. Τα παιδιά, ιδιαιτέρως κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής τους, μέσα από το οικογενειακό περιβάλλον, αποκτούν τις συνήθειες, τον χαρακτήρα και τον τρόπο αντιμετώπισης των διαφόρων συνθηκών, τα οποία θα τους ακολουθούν σε όλη την υπόλοιπη ζωή τους¹⁰⁶.

2.3 Οι διδακτικές προσεγγίσεις του Μ. Βασιλείου

Εκτός από άριστος γνώστης των επιστημών της εποχής του, ο Βασίλειος αποδεικνύεται και άριστος γνώστης της δομής της ψυχής του ανθρώπου¹⁰⁷. Διότι, σύμφωνα με την παιδαγωγική σκέψη του, ο παιδαγωγός των ψυχών είναι απαραίτητο να μελετήσει εις βάθος την ανθρώπινη ψυχή, ώστε να μπορέσει να βοηθήσει ουσιαστικά τους μαθητές του, αφενός να γνωρίσουν τον εαυτό τους και αφ' ετέρου να προοδεύσουν ψυχικά¹⁰⁸. Από τα συγγράμματά του αντιλαμβάνεται κανείς πως τον εκφράζουν ορισμένες αρχές της ατομικής ψυχολογίας¹⁰⁹. Συγκεκριμένα, κάθε παιδί,

¹⁰⁴ Γ. Τοσιλιάνης, ό.π., 68.

¹⁰⁵ «ἀνατροφὴν σεμνοτάτην, νοουθήτησιν γονέων, διδασκάλων ἀκρίβειαν, ἀκρόασιν λόγων θειοτέρων, διαίταν κατεσταλμένην, τὰ ἄλλα οἷς ψυχὴ παιδαγωγεῖται πρὸς ἀρετὴν», Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία IB', Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν*, PG 31, 404B.

¹⁰⁶ Γ. Παπαγεωργίου, ό.π., 5.

¹⁰⁷ Ν. Ζέρβης, ό.π., 136.

¹⁰⁸ «Εἰ γὰρ ἐκάστῳ πράγματι ἐπιστήμης καὶ ἐμπειρίας χρειαί, πολλῶ πλεον ἐν τοῖς τοιούτοις», Βασίλειος Καισαρείας, *Οροι κατὰ πλάτος, ἐρωτ. 49*, PG 31, 1040A.

¹⁰⁹ Ο Alfred Adler (1870 – 1937) διατύπωσε ένα ολοκληρωμένο σύστημα κατανόησης και ερμηνείας τῆς συμπεριφοράς του ανθρώπου, ονομάζοντάς το «ατομική ψυχολογία», που σκοπό είχε να δώσει ἔμφαση στη μοναδικότητα και διαφορετικότητα, την ενότητα και το αδιαίρετο του ατόμου. Βασικές αρχές του είναι ότι ο άνθρωπος ως «κοινωνικό ον» είναι υπεύθυνος για τη ζωή του, τα πιστεύω του και η συμπεριφορά του έχουν σκοπό, ενώ για να αποδίδει και να εξελίσσεται χρειάζεται ατμόσφαιρα παραδοχής, ισοτιμίας, σεβασμού, εμπιστοσύνης, ενθάρρυνσης και συνεργασίας, Ελληνική Εταιρία Αντλεριανῆς Ψυχολογίας, «Ἡ θεωρία του Alfred Adler», <https://adlerian.gr/%CE%B7-%CE%B8%CE%B5%CF%89%CF%81%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-alfred-adler/> (Ἡμ. Ανάκτησης: 27/03/ 2023).

ως εξελισσόμενος ψυχοβιολογικός οργανισμός, αποτελεί ξεχωριστή προσωπικότητα¹¹⁰. Επομένως, η αγωγή του θα πρέπει να είναι ανάλογη των σωματικών και πνευματικών του δυνάμεων¹¹¹. Ο παιδαγωγός, λοιπόν, αναπλάθει τις ψυχές των παιδιών, οι οποίες δέχονται ή δεν δέχονται τη διδασκαλία και αντιδρούν. Επομένως, ο Βασίλειος διατυπώνει λόγο για την εξατομίκευση της διδασκαλίας, αφού ο παιδαγωγός υποχρεούται να ρυθμίζει την παιδευτική διαδικασία ανάλογα με τις προσλαμβάνουσες και την ψυχοσύνθεση του καθενός από τους μαθητές του.

Η διαδικασία της διδασκαλίας, η οποία θα πρέπει να εξατομικεύεται κατά το μέτρο του δυνατού, όπως προαναφέρθηκε, βασίζεται στην αμέριστη συνεργασία δύο παραγόντων: του παιδαγωγού και του παιδαγωγούμενου¹¹². Ο Βασίλειος απορρίπτει την παθητική ακρόαση του μαθήματος εκ μέρους του μαθητή¹¹³. Δηλαδή, ο μαθητής θα πρέπει να αυτενεργεί στην όλη μαθησιακή διαδικασία και ενίοτε να διορθώνει μόνος του τα λάθη του¹¹⁴. Ταυτόχρονα, η προσέγγιση της διδασκτέας ύλης από πλευράς του διδασκάλου, θα πρέπει να είναι τέτοια που να κεντρίζει το ενδιαφέρον του μαθητή, ώστε να του είναι ευχάριστη. Πράγματι, η καταναγκαστική μάθηση δεν θα παραμείνει στη μνήμη του μαθητή, σε αντίθεση με τη γνώση που θα προσλάβει με ευχάριστο τρόπο και θα παραμείνει ως απόσταγμα στην ψυχή του¹¹⁵. Επιπρόσθετα, παραδίδοντας ο παιδαγωγός τη γνώση με ερευνητικό τρόπο, δημιουργεί απορίες και αμφιβολίες στον μαθητή, του οποίου η κριτική σκέψη και ικανότητα αυξάνονται, στην προσπάθειά του να θέσει κάτω από τον έλεγχό του αυτό που διδάσκεται. Έτσι, μπορεί να οδηγηθεί στην επιθυμία να συνεχίσει μόνος του την έρευνα για την ανεύρεση της αλήθειας¹¹⁶, καθώς επίσης να αγαπήσει αυτό που με κόπο απέκτησε,

¹¹⁰ Εδώ φαίνεται να συμφωνεί με τον Πλάτωνα ο οποίος παρέδωσε το παρακάτω αξίωμα της ψυχολογίας: «Φύεται ἕκαστος οὐ πάνυ ὁμοῖος ἑκάστῳ, ἀλλὰ διαφέρων τὴν φύσιν», Πλάτων, *Πολιτεία*, 370B.

¹¹¹ «Μελέται δέ ἰδιάζουσαι καὶ δίαιταν κατὰ τε ὕπνον καὶ ἐγρήγορσιν, καὶ τροφῆς καιρὸν, καὶ μέτρον καὶ ποιότητα παιδίοις προεπόντως ἀφωρίσθω», Βασιλείου Καισαρείας, *Ὅροι κατὰ πλάτος*, ερωτ. 15,2 PG 31, 953A.

¹¹² Ν. Ζέρβης, ὁ.π., 138.

¹¹³ «Ὁ μαθητὴς εἶναι ἀνάγκη νὰ θέτει τὰς χεῖρας τοῦ ἐπὶ τὸ ἔργον», Βασιλείου Καισαρείας, *Ὁμιλία Θ', Εἰς τὴν Ἐξαήμερον*, PG 29, 5, 8, 117.

¹¹⁴ Η αρχή της αυτενέργειας αναφέρεται στη συνειδητή χρήση των ικανοτήτων του μαθητή κατά την εκτέλεση μιας εργασίας, βλ. και Γ. Σωτηρίου, *Παιδαγωγικά μηνύματα των τριών Ιεραρχών* (Αθήνα: χ.ε., 1974), 23.

¹¹⁵ «τά δέ μετὰ τέρψεως καὶ χάριτος εἰσδύμενα, μονιμώτερον πως ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ἐνιζάνει», Βασιλείου Καισαρείας, *Εἰς Ἰ ψαλμόν*, PG 29, 212B.

¹¹⁶ «Πῶς ἀνθρώπινος νοῦς πάντα μετ' ἀκριβείας ἐπέλθοι, ὥστε καὶ κατιδεῖν τὰς ιδιότητας, καὶ τὰς πρὸς ἕκαστον διαφορὰς ἐναργῶς διακρῖναι, καὶ τὰς κεκρυμμένας αἰτίας ἀνεδεῶς παραστήσαι;», Βασιλείου Καισαρείας, *Ὁμιλία Θ', Εἰς τὴν Ἐξαήμερον*, PG 29, 5, 8, 113A.

δηλαδή τη γνώση¹¹⁷. Αξίζει να σημειωθεί πως η πρακτική αυτή του Μ. Βασιλείου έχει ως βάση τη σωκρατική μαιευτική μέθοδο¹¹⁸. Πρόκειται για μια συμμετοχική μορφή διδασκαλίας, στην οποία πραγματοποιείται συνεργασία δασκάλου – μαθητή. Κατά την εν λόγω διαδικασία ο δάσκαλος βοηθά τον μαθητή να επανέλθει στον εαυτό του και να ανακαλύψει εκεί μια γνώση που υπάρχει μέσα του, την οποία νόμιζε ότι δεν κατείχε¹¹⁹.

Έλξη και δύναμη, επομένως, αποτελούν δύο έννοιες που καλύπτουν εν γένει τις παιδαγωγικές τάσεις του Μ. Βασιλείου¹²⁰. Η ελκυστική τακτική ορίζεται από τη μεγάλη παιδαγωγική σημασία, που δίνεται αφενός στις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα του μαθητή και αφετέρου στα μέσα που τις προκαλούν. Τα εν λόγω μέσα, όπως το παιχνίδι, το τραγούδι, οι κατασκευές κ.ά., δεν τον κουράζουν και δεν τον κάνουν να δυσφορεί. Η παιδαγωγική τάση της δυναμικής αναφέρεται στην προσπάθεια και τη δύναμη που πρέπει να καταβάλει ο παιδαγωγούμενος, ακόμα κι όταν η μαθησιακή διαδικασία τού είναι ελκυστική.

Συνεχίζοντας, κατά τον Βασίλειο, το περιεχόμενο της ύλης θα πρέπει να είναι συγκεκριμένο, σαφές και ανάλογο με την ηλικία των μαθητών, ενώ η συχνή επανάληψη και η βιωματική εφαρμογή θα στερεώνουν στην καρδιά τους τα όσα διδάσκονται. Όπως το στομάχι δεν μπορεί να χωνέψει όταν έχει δεχθεί πάρα πολλές τροφές, έτσι και η διάνοια των μαθητών δεν μπορεί να χωρέσει πληθώρα γνώσεων και αφηρημένων εννοιών. Μάλιστα, ο Βασίλειος θεωρούσε πως το Ευαγγέλιο θα πρέπει να διδάσκεται πρώτο στα παιδιά, διότι είναι εύπεπτο σαν το γάλα, σε σχέση με τη διδασκαλία των χριστιανικών δογμάτων, τα οποία είναι δυσκολότερα, σαν την στερεά τροφή που είναι δύσπεπτη για ένα μικρό παιδί¹²¹. Επειδή, λοιπόν το μυαλό του παιδιού δεν μπορεί να απομνημονεύσει οτιδήποτε αμέσως, θα πρέπει η ποσότητα της

¹¹⁷ «πᾶν ὅτι ἀποκτᾶ τις μετὰ κόπου, τοῦτο μετὰ χαρᾶς ἀποδέχεται καί ἐπιμελῶς διαφυλάττει», Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλίες Θ', Εἰς τήν Ἐξαήμερον*, PG 29, 77A.

¹¹⁸ Σύμφωνα με τη μέθοδο αυτή, ο αρχαίος φιλόσοφος Σωκράτης (469 – 399 π.Χ.) κατά τις συζητήσεις του, προσποιούμενος την πλήρη άγνοια για το γνωστικό αντικείμενο, προσπαθούσε μέσα από ερωτήσεις να εκμαιεύσει την αλήθεια από τον συνομιλητή του.

¹¹⁹ Αυτό υποστηρίζουν οι μελετητές που πιστεύουν στον Θεό και την αθανασία της ψυχής. Όσοι δεν συνδέουν την παιδαγωγική πράξη με τον Θεό, ερμηνεύουν τη διαλεκτική - μαιευτική μέθοδο ως την ανάπτυξη της γνώσης από τον ίδιο τον άνθρωπο, με τη χρησιμοποίηση και αξιοποίηση των δικών του δυνάμεων, βλ. Ν. Ζέρβης, *ό.π.*, 141.

¹²⁰ Ο Πλάτων την εκφράζει ως «όλκή» υπό την έννοια του «Μη τοίνυν βία... τούς παῖδας ἐν τοῖς μαθήμασιν, ἀλλά παίζοντας τρέφε», Πλάτων, *Πολιτεία*, 531E.

¹²¹ «διόπερ καί γάλακτος ἔτι ἐδέοντο, τῆς εἰσαγωγικῆς καί ἀπλουστεράς τοῦ Εὐαγγελίου διδασκαλίας, μήπω δυνάμενοι περικρατεῖν στερεᾶς τροφῆς τῆς ἐν δόγμασι», Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία IB', Εἰς τήν ἀρχήν τῶν Παροιμιῶν*, PG 31, 412D.

διδασκείας ύλης να είναι μικρή και συγκεκριμένη, διότι διαφορετικά δημιουργούνται αναστολές στη μάθηση και ακόμη χειρότερα, επέρχεται η άρνηση.

Από την περιγραφή του Βασιλείου δεν θα μπορούσε να λείπει το θέμα της επιβράβευσης, αλλά και της τιμωρίας του μαθητή. Η τιμωρία θα πρέπει να επιβάλλεται στον μαθητή σε περίπτωση που σφάλλει ή δεν εκπληρώνει τις μαθησιακές υποχρεώσεις του. Το θέμα της αμοιβής είναι σημαντικό για τον Βασίλειο, καθότι, όπως ο Θεός θα αποδώσει τα αιώνια αγαθά σε όσους το αξίζουν, έτσι και ο παιδαγωγός πρέπει να επιβραβεύει τον άξιο μαθητή¹²². Συγκεκριμένα, υποστηρίζει πως είναι ωφέλιμο ο δάσκαλος να ορίζει βραβεία γι' αυτούς που θυμούνται ονόματα και πράγματα, επιτυγχάνοντας έτσι του σκοπού του με ευχαρίστηση και άνεση¹²³. Από την άλλη, είναι γνωστό ότι οι δάσκαλοι εκείνης της εποχής επέβαλλαν σκληρές παιδαγωγικές ποινές, για τις οποίες γέμιζε φόβο η ψυχή κάθε μαθητή, ιδιαιτέρως του αμελούς¹²⁴. Ο Μ. Βασίλειος, χαρακτηρίζεται για την ανείπωτη αγάπη του προς τον άνθρωπο και την έγνοια για τη σωτηρία κάθε ψυχής. Ως σοφός διδάσκαλος, λοιπόν, έχει την άποψη ότι η τιμωρία αποβαίνει σε όφελος της αγωγής της ψυχής του παιδαγωγούμενου, αλλά θα πρέπει να επιβάλλεται με μέτρο. Συγκεκριμένα, πιστεύει ότι αυτός που δεν επιπλήττει διαπράττει το ίδιο σφάλμα με εκείνον που είναι υπερβολικός στις τιμωρίες. Συνιστά, λοιπόν, στον παιδαγωγό να ελέγχει με πολλή περίσκεψη τους μαθητές του, χωρίς εμπάθεια και μετά από το πέρας μερικών λεπτών από το συμβάν. Ταυτόχρονα, θα πρέπει να μην είναι αυστηρός στις επιτιμήσεις του και να μην καταδικάζει τους μαθητές για σφάλματα ήσσονος σημασίας¹²⁵.

Ως προς τη σωματική τιμωρία, ο Βασίλειος σε συγκεκριμένα χωρία του φαίνεται να την περιγράφει, όπως πράγματι συνέβαινε εκείνη την εποχή¹²⁶. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιεί το παράδειγμα της σωματικής ποινής ως αποτελεσματικό τρόπο νουθεσίας, αν ένας μαθητής φτάσει στο έσχατο σημείο

¹²² «μεθ' ὃν καί τιμαί... τοῖς κατορθοῦσι παρά τοῦ δικαίου κριτοῦ κατά τήν τῶν ἔργων ἀξίαν δίδονται», Βασίλειος Καισαρείας, *Ὅροι κατά πλάτος*, *ερ. ΙΕ'*, PG 31, 956B.

¹²³ Ν. Ζέρβης, *ό.π.*, 138.

¹²⁴ Γ. Βαγιανός, *Η εκπαιδευτική και διδακτική πράξη στο Βυζάντιο, σύμφωνα με τις πηγές. Συμβολή στην Ιστορία της Εκπαίδευσης*, (Αθήνα: χ.ε., 2004), 30-31.

¹²⁵ «Μή βαρῦς ἐν ἐπιτιμήσεσι γίνου, μηδὲ ταχέως, μηδὲ ἐμπαθῶς ἐξ ἐλέγχων· αὐθαδὲς γάρ τὸ τοιοῦτον. Μηδὲ ἐπὶ μικροῖς καταδίκασζε, ὡς ἀκριβοδίκαιος αὐτὸς ὑπάρχων», Βασίλειος Καισαρείας, *Περὶ ταπεινοφροσύνης καὶ κενοδοξίας, Λόγος Κ'*, PG 32, 1357A-B.

¹²⁶ «Ὡσπερ γὰρ τῶν παιδῶν οἱ νήπιοι, κατολιγωροῦντες τῶν μαθημάτων, μετὰ τὰς μαστίγας ἄς οἱ διδάσκαλοι αὐτοῖς ἢ παιδαγωγοὶ προσάγουσι, προσεχέστεροι γενόμενοι, δέχονται τὰ διδάγματα, καὶ ὁ αὐτὸς λόγος πρὸ μὲν τῶν πληγῶν οὐκ ἠκούετο, μετὰ δὲ τὰς ἐκ τῶν μαστίγων ὀδύνας, ὡς ἄρτι τῶν ὤτων διανοιγέντων», Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία ΙΒ'*, *Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν*, PG 31, 396B.

παραμέλησης των υποχρεώσεών του. Την παραλληλίζει δε, με την παιδαγωγική τιμωρία του Θεού, την οποία λαμβάνει κάποιος που συμπεριφέρεται με περιφρόνηση προς τις θείες εντολές. Μέσω της θείας επέμβασης, ο άνθρωπος νουθετείται, μετανοεί για τις αμαρτίες του και σώζει την ψυχή του. Έτσι και ο ανεπίδεκτος μαθητής, μέσω της ράβδου, θα πειθαρχήσει και θα αποφύγει τον πνευματικό θάνατο. Αποδεικνύεται εδώ, ξεκάθαρα, πόσο σημαντική είναι για τον Βασίλειο η αγωγή της ψυχής του παιδιού μέσω της εκπαίδευσης. Στην προοπτική αυτή, θεωρεί θα χτυπήσεις το παιδί, με το ραβδί, όμως, θα σώσεις την ψυχή του απ' το θάνατο¹²⁷. Σε κανένα όμως άλλο σημείο του έργου του δεν επιμένει ή προτρέπει, τους γονείς ή τους παιδαγωγούς, να χτυπούν τα παιδιά. Εξάλλου, γνώριζε ως σοφός παιδαγωγός ότι, εάν ένας δάσκαλος τηρήσει τις προαναφερόμενες παιδαγωγικές μεθόδους, ο κάθε μαθητής θα προσερχόταν με φιλότιμο και όρεξη στο μάθημα, χωρίς να υιοθετηθεί η σωματική ποινή, που είναι αντίθετη όχι μόνο προς τις σύγχρονες ψυχοπαιδαγωγικές προσεγγίσεις, αλλά και γενικά του χριστοκεντρικού προσανατολισμού.

Συνοψίζοντας, παραθέτουμε τα παιδαγωγικά χαρακτηριστικά του διδασκάλου, όπως τα σκιαγραφεί η γραφίδα του ιεράρχη. Ο παιδαγωγός θα πρέπει να κερδίσει αρχικά την εμπιστοσύνη του μαθητή, διότι η αξιοπιστία του δασκάλου καθιστά εύκολα παραδεκτό τον λόγο και κάνει περισσότερο προσεκτικούς τους μαθητές¹²⁸. «Τύπος γίνου τῶν πιστῶν» κατά τον Παύλο¹²⁹, με τον οποίο συμφωνεί και ο Βασίλειος, εφόσον ο διδάσκαλος διδάσκει ακόμα κι όταν σιωπά. Διότι λειτουργεί ως πρότυπο γνώσεων και κοινωνικής συμπεριφοράς για τους μαθητές του¹³⁰. Εν συνεχεία, θα πρέπει να είναι πάντοτε στη διάθεση των αποριών των μαθητών, με ευχαρίστηση και προθυμία. Το παιδί, ως εικόνα Θεού, θα πρέπει να μην περιφρονείται, διότι έτσι προσβάλλεται και ο ίδιος ο Θεός¹³¹. Έπειτα, θα πρέπει να

¹²⁷ «Σὺ μὲν γὰρ ῥάβδῳ πατάξεις αὐτόν, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ῥύση ἐκ θανάτου», Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία IB', Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν*, PG 31, 396D

¹²⁸ «Ἀξιοπιστία γὰρ τοῦ διδάσκοντος εὐπαράδεκτον μὲν τὸν λόγον καθίστησι, προσεχεστέρους δὲ τοὺς διδασκομένους παρασκευάζει», Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία IB', Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν*, PG 31, 388D.

¹²⁹ Τιμ. Α', 4:12.

¹³⁰ «Ὁ μὴ ποιῶν, καὶ διδάσκων, ἀναξιόπιστός ἐστιν εἰς ὠφέλειαν», Βασίλειος Καισαρείας, *Ερμηνεία εἰς τὸν προφήτην Ἡσαΐαν*, PG 30, 497C. Η μίμηση προτύπων (modeling) αποβαίνει αποτελεσματικός μηχανισμός κοινωνικής μάθησης. Περισσότερα γράφει γι' αυτό ο Η. Μαρσαγγούρας, *Η σχολική τάξη*, τ. Α', (Αθήνα: χ.ε., 2003), 262- 263.

¹³¹ «Διαλεγόμενος τῷ ἐλαχιστοτέρῳ σου, ἢ καὶ ἐρωτώμενός τι παρ' αὐτοῦ, οὐ ποιήσεις ῥαθύμως τὰς ἀποκρίσεις, ὑπερφρονῶν τοῦ ἀδελφοῦ ἐπὶ ὕβρει Θεοῦ», Βασίλειος Καισαρείας, *Λόγος ασκητικός*, PG 31, 644A.

μην οργίζεται με τα σφάλματα των μαθητών, ούτε όταν τον προσβάλλουν¹³², διότι αυτό κρύβει εγωισμό και όχι σωστή αντιμετώπιση της κατάστασης. Θα πρέπει να διαχειρίζεται ποικιλοτρόπως μια δυσάρεστη συμπεριφορά, άλλοτε με ταπεινοφροσύνη, άλλοτε με εξουσία, άλλοτε με έλεγχο ή με παρηγοριά και καλοσύνη, με αποστομία κλπ.¹³³. Εν γένει, ο Βασίλειος προτάσσει έναν τύπο δασκάλου γεμάτο με ψυχικές αρετές, αγάπη προς τον άνθρωπο, ενθέρμως προσευχόμενο, αμνησικάκο, ακενόδοξο, αρχέτυπο βίου. Έναν δάσκαλο τόσο με γνώσεις ψυχολογίας, όσο και με ευδιάκριτο το χάρισμα της διδασκαλίας. Έναν δάσκαλο που θα διασφαλίζει στην τάξη του όλες εκείνες τις προϋποθέσεις που θα την καθιστούν εκκολαπτήριο αρετών και γεννήτρια δημιουργικής σκέψης, προβληματισμού και ανακαλύψεως της γνώσεως και της αλήθειας¹³⁴.

¹³² «ὅτι τοὺς ἁμαρτάνοντας ἐπιστρέφειν μακροθύμως δεῖ, κατὰ τὸν ὑποδειγμένον τρόπον παρὰ τοῦ Κυρίου», Βασίλειος Καισαρείας, *Ὅροι κατὰ πλάτος, ερωτ. ΝΖ*, PG 31, 1121A.

¹³³ «Καιρός τῷ παντί πράγματι, εἰδέναι χρή, ὅτι καὶ ταπεινοφροσύνης, καὶ ἐξουσίας, καὶ ἐλέγχου, καὶ παρακλήσεως, καὶ φειδοῦς, καὶ παρόρησίας, καὶ χρηστότητος, καὶ ἀποστομίας, καὶ ἀπαξαπλῶς παντός πράγματος καιρός ἐστὶν ἴδιος», Βασίλειος Καισαρείας, *Ὅροι κατ'ἐπιτομήν, ερωτ. ΡΙΓ*, PG 31, 1157C.

¹³⁴ Ν. Ζέρβης, ὁ.π., 142 -143.

3. Η εφαρμογή των παιδαγωγικών απόψεων του Μεγάλου Βασιλείου στη σύγχρονη Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση

3.1 Οι παιδαγωγικές ιδέες του Μ. Βασιλείου στο υπάρχον Αναλυτικό Πρόγραμμα Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης

Το σχολικό σύστημα μιας χώρας αποτελεί ένα ολοκληρωμένο σύστημα, που ευρίσκεται σε άμεση σχέση με το κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό γίνεσθαι, ενώ επιμερίζεται σε μερικότερης έκτασης δομικά στοιχεία, όπως είναι η σχολική μονάδα και η σχολική τάξη¹³⁵. Οι παιδαγωγικές απόψεις του Βασιλείου ενδεχομένως να αφορούν στο σύνολο του εκπαιδευτικού αυτού συστήματος. Στο παρόν κεφάλαιο, όμως, θα εξεταστεί η εφαρμογή τους στο λίκνο της σύγχρονης σχολικής ζωής και εκπαίδευσης, που δεν είναι άλλο από την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση και ιδιαιτέρως το Δημοτικό Σχολείο. Σύμφωνα με το ισχύον Δ.Ε.Π.Π.Σ. (Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών), σε αυτή την εκπαιδευτική βαθμίδα ο μαθητής, ο οποίος αντιλαμβάνεται τον κόσμο γύρω του περισσότερο με τις αισθήσεις του, καλείται να οικοδομήσει τις βασικές έννοιες και αρχές των πραγμάτων, καθώς και να αναπτύξει θετικές στάσεις απέναντι στη δια βίου μάθηση, τη συνεργασία και την υπευθυνότητα¹³⁶.

Πρόσφατα, με υπουργική απόφαση¹³⁷, το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (πρώην Παιδαγωγικό Ινστιτούτο), ανανέωσε τα Προγράμματα Σπουδών (Π.Σ.), ενσωματώνοντας τα θετικά στοιχεία των μέχρι σήμερα ισχυόντων Π.Σ. Όμως αυτή τη φορά η ενσωμάτωση έγινε με γνώμονα στις ανάγκες όλων των μαθητών/τριών στη νέα κοινωνική πραγματικότητα και στα νέα δεδομένα των επιστημών για τη διδασκαλία, τη μάθηση, τα γνωστικά αντικείμενα και τις πρακτικές τους, όπως η ανάπτυξη των δεξιοτήτων που είναι απαραίτητες στους πολίτες του 21^{ου} αιώνα¹³⁸. Επειδή, η εφαρμογή τους για το σχολικό έτος 2022-2023 έχει καθοριστεί ως πιλοτική, μόνο στα Πειραματικά Δημοτικά Σχολεία της χώρας και πάντα σε συνδυασμό με τα

¹³⁵ Η. Ματσαγγούρας, *Η σχολική τάξη*, τ. Α', (Αθήνα: χ.ε., 2003), 9

¹³⁶ ΙΤΥΕ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», *Γενικό μέρος*, (Αθήνα: Υ.ΠΑΙ.Θ., 2021), http://ebooks.edu.gr/info/cps/1Geniko_Meros.pdf (Ημ. ανάκτησης: 27/4/2023), 7

¹³⁷ Φ.Ε.Κ. 684B_09.02.2023, *Πρόγραμμα Σπουδών για το μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας στο Δημοτικό*, διαθέσιμο και ψηφιακά στο file:///C:/Users/User/Downloads/%CE%A6%CE%95%CE%9A%20684%20%CE%92_09.02.2023_%CE%95%CE%A0%CE%99%CE%9A.%20%CE%A0%CE%A3_%CE%9D%CE%95%CE%9F%CE%95%CE%9B%CE%9B%CE%97%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%97%20%CE%93%CE%9B%CE%A9%CE%A3%CE%A3%CE%91_%CE%94%CE%97%CE%9C%CE%9F%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%9F.pdf (Ημ. ανάκτησης: 27/4/2023)

¹³⁸ Ι.Ε.Π. <http://iep.edu.gr/el/nea-programmata-spoudon-arxiki-selida> (Ημ. ανάκτησης: 27/4/2023)

ισχύοντα Π.Σ., θεωρήσαμε ότι θα ήταν χρησιμότερο να μην εξεταστούν τα νέα, αλλά τα ήδη ισχύοντα Π.Σ. Η επιλογή έγινε επειδή αφενός δεν έχει ολοκληρωθεί η καινοτόμος δράση (εν αναμονή της ανανέωσης και των σχολικών εγχειριδίων, της ψηφιοποίησης όλων των σχολικών τάξεων όλων των βαθμίδων, κλπ.) και αφετέρου, προκειμένου να αποτυπωθεί και μια κριτική πάνω την πολύχρονη εφαρμογή των παλαιών Π.Σ. Οι αλλαγές σε όλα τα επίπεδα, ιδιαίτερα στην εποχή μας, πραγματοποιούνται ραγδαία και η εκπαίδευση αποτελεί έναν κλάδο που επηρεάζεται άμεσα από αυτές. Επομένως, η αναγκαιότητα της αναμόρφωσης των Αναλυτικών Προγραμμάτων (Α.Π.) πηγάζει από ποικίλους παράγοντες, όπως οι ριζικές αλλαγές στον κόσμο, η έκρηξη γνώσεων και τεχνολογίας, οι εγγενείς αδυναμίες του ισχύοντος Α.Π., η διόγκωση του αριθμού των μαθητών και η πολυπολιτισμικότητά τους, κ.ά.¹³⁹.

Βασική προϋπόθεση για την απόκτηση μόρφωσης και γενικότερα παιδείας, θεωρείται για τον Βασίλειο η γνώση του ανθρώπου¹⁴⁰. Βέβαια, η ανθρωπολογία του ιεράρχη είναι κυρίως χριστοκεντρική, αφού ο άνθρωπος προέρχεται εκ Θεού και πορεύεται (δια του Χριστού, εν Αγίω Πνεύματι) προς τον Θεό. Δηλαδή, προσπαθεί να επιτύχει την κατά χάριν θέωση. Επομένως, η παιδαγωγική του Βασιλείου βασίζεται στην ανθρωπολογία, η οποία με τη σειρά της βασίζεται στη Θεολογία. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο Βασίλειος διδάσκει πρακτικά τη δυνατότητα μόρφωσης του ανθρώπου, είτε ως αυτοαγωγής και αυτοδιδασκαλίας, είτε ως ετεροαγωγής και ετεροδιδασκαλίας¹⁴¹. Σε αμφότερες τις περιπτώσεις η θέληση και η προσπάθειά του θεωρούνται ως προαπαιτούμενες¹⁴².

Πολλές από τις παιδαγωγικές ιδέες του Βασιλείου έχουν υιοθετηθεί ανά τους αιώνες από σημαίνοντες παιδαγωγούς. Ανεξαρτήτως αυτού, αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως λίγοι γνωρίζουν και αποδίδουν στον Βασίλειο την πατρότητα διαφόρων συγχρόνων επιστημονικών αντιλήψεων. Για παράδειγμα, η πρώτη επισήμανση της ανάπτυξης του ανθρώπου μέσω εξελικτικών σταδίων ανήκει στον Μ. Βασίλειο¹⁴³. Διότι, όπως υποστηρίζει, κάθε ένα από τα στάδια αυτά έχει τα δικά του

¹³⁹ Γ. Βρεττός και Α. Καγάλης, *Αναλυτικό Πρόγραμμα*, (Αθήνα : χ.έ., 1999), 19-20.

¹⁴⁰ Καμία παιδαγωγική δεν μπορεί να νοηθεί ανεξάρτητα ως προς τη σχέση της με το κυριότερο θεωρητικό της υπόστρωμα, δηλαδή την ανθρωπολογία. Κ. Φράγκος, *Μερικά από τα χαρακτηριστικότερα σημεία της παιδαγωγικής του Μ. Βασιλείου*, (Θεσσαλονίκη : Ι.Μ. Θεσσαλονίκης., 1979), 242.

¹⁴¹ Ν. Ζέρβης, *ό.π.*, 68.

¹⁴² «Ὡστε θαύμασον τήν σοφίαν τοῦ διὰ τῶν εὐμαρεστέρων καί εὐληπτοτέρων ἐνάγοντος ἡμᾶς πρὸς τήν τελείωσιν», Βασίλειος Καισαρείας, *Εἰς Ἰ ψαλμόν*, 4, PG 29, 220Α.

¹⁴³ Α. Γιαννικόπουλος, *Η εκπαίδευση κατά τον 4^ο αιώνα και κατά την αρχαιότητα*, (Αθήνα : χ.έ., 1983), 150.

χαρακτηριστικά γνωρίσματα¹⁴⁴. Η παραδοχή της εν λόγω αρχής οδηγεί στο συμπέρασμα πως το παιδί δεν είναι ενήλικας σε μικρογραφία¹⁴⁵.

Μια πρώτη βασική αρχή της διδακτικής πράξης του Μ. Βασιλείου, η οποία εφαρμόζεται έως και σήμερα, είναι η προσαρμογή του διδασκόμενου γνωστικού αντικειμένου στο αναπτυξιακό στάδιο του μαθητή¹⁴⁶. Ο ιερός Πατήρ τονίζει πως στη διαδικασία της μάθησης πρώτα – πρώτα διδάσκεται κανείς τα στοιχειώδη, όσα είναι κατανοητά και σύμμετρα στην ηλικία του. Μεθοδικά και βαθμηδόν πρέπει να πραγματοποιείται η ανάπτυξη των γνώσεων, από τα ευληπτότερα και μικρότερα, στα δυσκολότερα και μεγάλα¹⁴⁷. Σύμφωνα με τη σύγχρονη παραδοχή της διδακτικής μεθοδολογίας, οι γνωστικοί ορίζοντες των μαθητών διευρύνονται μέσω δύο λειτουργιών, της αφομοίωσης και της συμμόρφωσης. Η πρώτη λειτουργία αφορά στη συσχέτιση της νέας γνώσης με τα προ υπάρχοντα γνωστικά σχήματα («ανατροπή» της γνωστικής ισορροπίας) και η δεύτερη λειτουργία αφορά στην ενσωμάτωση της νέας γνώσης, αφού τροποποιηθούν τα υπάρχοντα σχήματα¹⁴⁸. Επιπλέον, στις προδιαγραφές των διδακτικών βιβλίων ο εκπαιδευτικός συναντά ως τρίτη παράμετρο την συμβατότητά τους στο αναπτυξιακό και νοητικό επίπεδο των μαθητών στους οποίους απευθύνονται, ώστε να συμβάλλουν στη μεγιστοποίηση του εκπαιδευτικού αποτελέσματος, με βάση τον σεβασμό στην προσπάθεια του μαθητή¹⁴⁹.

Εν συνεχεία, οι αρχές της αυτενέργειας¹⁵⁰, όπως και της εποπτείας είναι διάχυτες στον παιδαγωγικό προσανατολισμό του Μ. Βασιλείου¹⁵¹. Ως προς τη

¹⁴⁴ «καταμανθάνειν δεῖ πρῶτον μὲν τὰ φυσικά, τῆς ἡλικίας ἐλαττώματα· καὶ οὕτω τὸ προσήκον ἑκατέρῳ τῇ ἡλικίᾳ μέτρον τῆς επιτιμήσεως ὀρίζειν», Βασίλειος Καισαρείας, *Ὅροι κατ' ἐπιτομήν*, ερωτ. ΠΒ', PG 31, 1141A.

¹⁴⁵ Πολύ αργότερα από τον Μ. Βασίλειο, ο Jean – Jacques Rousseau (1712 – 1778), Γάλλος φιλόσοφος, στο βιβλίο του *Emile*, θα απεικονίσει κάθε παιδί όχι ως έναν ατελή ενήλικα, αλλά ως ολοκληρωμένο ανθρώπινο ον, του οποίου οι ικανότητες είναι κατάλληλες για την ηλικία του. Το παιδί περνάει διάφορα φυσικά στάδια ανάπτυξης. Σε κάθε στάδιο, οι δραστηριότητές του είναι κατάλληλες για τις εκάστοτε ανάγκες του και καθοδηγούνται από έναν ενήλικα, ο οποίος χρησιμοποιεί εκπαιδευτικές διαδικασίες με τον ρυθμό που αρμόζει. Οι ιδέες αυτές σχετικά με τα στάδια ανάπτυξης υιοθετήθηκαν μεταγενέστερα και από τους αναπτυξιακούς ψυχολόγους και βρίσκουν εφαρμογή μέχρι και σήμερα, βλ. Μ. Cole και S. Cole, *Η ανάπτυξη των παιδιών*, μετάφρ. Μ. Σόλμαν, τ. Α', (Αθήνα : τυπωθήτω – Γ. Δάρδανος, 2002), 47.

¹⁴⁶ «τοῖς εὐληπτοτέροις πρῶτον, καὶ τοῖς συμμέτροις ἡμῖν κατὰ τὴν γνῶσιν, ἐστοιχειώθημεν», Βασίλειος Καισαρείας, *Περὶ Ἁγ. Πνεύματος*, 9, PG 32, 125D.

¹⁴⁷ «καὶ τοῖς εὐλήπτοις τε καὶ μικροτέροις ἐγγυμνασθεῖς διὰ τῆς καταλήψεως, οὕτω καὶ εἰς τὴν ἐπέκεινα πάσης ἐννοίας προήγαγεν ἑαυτοῦ καταληπτικὴν φαντασίαν», Βασίλειος Καισαρείας, *Πρὸς Ἐννόμιον τὸν αἰρετικόν*, Επιστολή ΙΣΤ', PG 32, 280B.

¹⁴⁸ ΙΤΥΕ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», *Γενικό μέρος*, ὁ.π., 10.

¹⁴⁹ ΙΤΥΕ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», 2. *Προδιαγραφές Διδακτικών Βιβλίων*, (Αθήνα : Υ.Π.Α.Ι.Θ, 2021), http://ebooks.edu.gr/info/cps/33prodiagrafesDidaktikon_Bibliion.pdf (Ἡμ. ανάκτησης : 27/4/2023), 670.

¹⁵⁰ Βλ. κεφ. 2.4 «Οι διδακτικές προσεγγίσεις του Μεγάλου Βασιλείου», 32.

¹⁵¹ Η Εποπτεία είναι μια συνολική παράσταση ενός αντικειμένου, που συνδυάζει αρμονικά σε ένα ενιαίο σύνολο όλες τις επί μέρους κατ' αίσθηση αντιλήψεις από τις οποίες σχηματίστηκε. Α. Κόπτης,

σημασία της αυτενέργειας, θεωρεί την παθητικότητα του μαθητή ως τροχοπέδη στη μαθησιακή διαδικασία. Η «μαιευτική» μέθοδος, ο διαλεκτικός τύπος διδασκαλίας, η έρευνα και η σύγκριση των πορισμάτων, ο απορηματικός τρόπος διαπαιδαγώγησης, δηλαδή η αρχική αμφισβήτηση της γνώσης, κρατούν σε πνευματική εγρήγορση τον παιδαγωγούμενο¹⁵². Ιδιαίτερος, ο διάλογος αποτελεί έναν από τους επικρατέστερους τρόπους διδασκαλίας του, διότι μέσω αυτού ο παιδαγωγός γίνεται πιο κατανοητός και πιο αποδεκτός στους μαθητές, οι οποίοι μαθαίνουν, συν τοις άλλοις, να χειρίζονται τον λόγο¹⁵³. Όταν ο δάσκαλος έχει ως εργαλεία του αυτές τις πρακτικές την ώρα που διδάσκει, βοηθά τον μαθητή να συλλάβει την ολότητα των ιδεών, να σταθεί κριτικά απέναντι σε κάθε ερέθισμα και να ανακαλύψει την αλήθεια¹⁵⁴.

Το σύγχρονο σχολείο έχει ως γενικό στόχο του να εξασφαλίζει τις συνθήκες εκείνες, μέσω των οποίων ο μαθητής θα αναπτύξει την προσωπικότητά του με ισχυρή αυτοαντίληψη, συναισθηματική σταθερότητα, κριτική και διαλεκτική ικανότητα, καθώς και θετική διάθεση για συνεργασία και αυτενέργεια¹⁵⁵. Με την ενεργητική προσέγγιση της γνώσης εκ μέρους του μαθητή, επιτυγχάνεται η απόκτηση του μηχανισμού της γνώσης, δηλαδή να μαθαίνει «πώς να μαθαίνει». Γι' αυτόν ακριβώς τον σκοπό προτείνει ως μεθοδολογική προσέγγιση τη συζήτηση μεταξύ συμμαθητών ή μαθητών και δασκάλου¹⁵⁶, καθώς και τις διαδικασίες της παρατήρησης, της σύγκρισης, των μετρήσεων, της διερεύνησης, της επίλυσης προβλημάτων, της εύρεσης χρονικών σχέσεων κλπ.¹⁵⁷. Φυσικά, σε αυτό συμβάλλουν τα εποπτικά μέσα διδασκαλίας, με αφετηρία το σχολικό εγχειρίδιο, μέσα στο οποίο το κείμενο και οι κάθε είδους απεικονίσεις θα πρέπει να παρουσιάζονται με τρόπο ελκυστικό και ενδιαφέροντα για τον μαθητή¹⁵⁸. Πρόκειται για αρχές, τις οποίες ο Βασίλειος έχει ήδη διατυπώσει. Πράγματι, προτρέπει τους παιδαγωγούς να διδάσκουν με ευχάριστα μέσα, ώστε να είναι επιτυχημένη η διδασκαλία. Συγκεκριμένα, συμβουλεύει ότι το

Βασικές αρχές της σύγχρονης Διδακτικής και εφαρμογής τους με τη μεθοδολογία Project, <http://www.pi-schools.gr/download/publications/epitheorisi/teyxos15/016-028.pdf> (Ημ. ανάκτησης: 27/4/2023), 19

¹⁵² Βλ. 2.4 «Οι διδακτικές προσεγγίσεις του Μεγάλου Βασιλείου», 32.

¹⁵³ «Πρῶτον γε πάντων σπουδάζειν προσήκει τόν ἄνδρα περὶ τήν τοῦ λόγου χρῆσιν μή ἄμαθῶς ἔχειν, ἀλλ' ἐρωτᾶν μὲν ἀφιλονείκως, ἀποκρίνεσθαι δέ ἀφιλοτίμως, μή διακόπτοντα τόν προσδιαλεγόμενον», Βασίλειος Καισαρείας, *Ἡθικοί Λόγοι*, PG 32, 1140C-D.

¹⁵⁴ Ν. Ζέρβης, *ό.π.*, 142 -143 .

¹⁵⁵ ΙΤΥΕ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», *Γενικό μέρος*, (Αθήνα: Υ.ΠΑΙ.Θ., 2021), http://ebooks.edu.gr/info/cps/1Geniko_Meros.pdf (Ημ. ανάκτησης: 27/4/2023), 2.

¹⁵⁶ Με τη συζήτηση δίνεται η δυνατότητα στον μαθητή να προβληματίζεται, να αξιολογεί, να συμπεραίνει και να διατυπώνει τις απόψεις του μέσα από διαδικασίες διαλεκτικής συμφωνίας ή αντιπαράθεσης, βλ. ΙΤΥΕ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», *Γενικό μέρος*, *ό.π.*, 11.

¹⁵⁷ ΙΤΥΕ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», *Γενικό μέρος*, *ό.π.*, 11.

¹⁵⁸ ΙΤΥΕ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», 2. *Προδιαγραφές Διδακτικών Βιβλίων*, *ό.π.*, 671.

βιβλίο που δίδεται στα χέρια του μαθητή θα πρέπει να είναι επαγωγό και να το χαρακτηρίζει η ευκρίνεια¹⁵⁹.

Συνεχίζοντας την έρευνα για κοινά στοιχεία του γενικού παιδαγωγικού πλαισίου του Μ. Βασιλείου και της σύγχρονης εκπαιδευτικής πραγματικότητας στην Ελλάδα, η παρώθηση του μαθητή αποτελεί ένα ακόμα από αυτά. Ως *παρώθηση* ορίζεται η υποθετική διαδικασία, η οποία ενεργοποιεί τον ανθρώπινο οργανισμό για ανάληψη συγκεκριμένης συμπεριφοράς και προσανατολίζεται σε προσδιορισμένο στόχο. Δεν παύει να υφίσταται παρά μόνο εφόσον επιτευχθεί ο στόχος, πράγμα που δημιουργεί συναισθήματα ικανοποίησης και πληρότητας στο άτομο¹⁶⁰. Πρόκειται για μια οικεία προς τον Βασίλειο παιδαγωγική μέθοδο, αφού ο ίδιος γνώριζε πως «βίαιον μάθημα οὐ πέφυκεν παραμένειν»¹⁶¹.

Ο Βασίλειος, ως άριστος γνώστης της ψυχής του ανθρώπου, ήταν σε θέση να εντοπίζει τα αίτια ενεργοποίησης και καθοδήγησης της συμπεριφοράς των διδασκομένων μέσα από τα προσωπικά χαρακτηριστικά, τα ενδιαφέροντα, τις προσδοκίες, τα κίνητρα, την πίστη, τις αμοιβές, τις τιμωρίες και τις ανάγκες τους. Η μάθηση, για τον Βασίλειο, προάγεται σαφώς με ευχάριστο τρόπο μέσω της εξωτερικής ή της εσωτερικής παρώθησης¹⁶². Ξεκινώντας εξωτερικά, με βραβεία και επαίνους, βοηθά τον μαθητή να βρει την ψυχική ικανοποίηση και τέρψη στο ταξίδι της γνώσης και της ανακάλυψης της αλήθειας. Επίσης, ο ίδιος θέτει σε χρήση ομηρικά έπη και όσα ακόμα έχουν περιεχόμενο κατάλληλο, ώστε να διδάξει στα παιδιά την αρετή του βίου μέσα από ευχάριστες ιστορίες και ακούσματα. Πάντοτε όμως τους θυμίζει πως πρέπει να μάθουν να επιζητούν την ικανοποίηση της ψυχής, δηλαδή να οδηγηθούν βαθμηδόν στην εσωτερική παρώθηση της μάθησης¹⁶³. Σε αυτήν την προσπάθεια συμβάλλει και το δικαίωμα της αυτοδιόρθωσης του μαθητή,

¹⁵⁹ Ν. Ζέρβης, *ό.π.*, 138.

¹⁶⁰ Θ. Τριλιανός, *Η παρώθηση του μαθητή για μάθηση*, (Αθήνα: χ.έ., 2002), 19.

¹⁶¹ Βασίλειος Καισαρείας, *Εἰς Ἰ ψαλμόν*, PG 29, 212B.

¹⁶² Ως εξωτερική παρώθηση νοείται μια σειρά από αιτίες φιλότιμης προσπάθειας, οι οποίες δεν έχουν καμία σχέση με τη φύση του έργου. Π.χ.: «Η μαθήτρια εργάζεται σκληρά για να πάρει άριστα, διότι έτσι οι γονείς της θα της αγοράσουν καινούριο ποδήλατο». Αντίθετα, η εσωτερική παρώθηση υφίσταται όταν κάποιος εμπλέκεται σε εργασία εξαιτίας μιας εσωτερικής επιθυμίας για επιτυχία στο έργο του, ανεξάρτητα από το αν αυτό έχει εξωτερική αξία ή όχι. Π.χ.: «Η μαθήτρια εκδηλώνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το μάθημα της Γεωγραφίας, μελετά συναφή βιβλία, εκπονεί με ευχαρίστηση εργασίες, παραμελώντας άλλες δραστηριότητες, διότι αυτό την κάνει να αισθάνεται μεγαλύτερη εσωτερική ικανοποίηση, παρά τη διαφωνία των γονιών της». Θ. Τριλιανός, *Η παρώθηση του μαθητή για μάθηση*, *ό.π.*, 28.

¹⁶³ «Ἐπειδὴ δὲ καὶ πρᾶξεις σπουδαῖαι τῶν παλαιῶν ἀνδρῶν ἢ μνήμης ἀκολουθία πρὸς ἡμᾶς διασῶζονται, ἢ ποιητῶν ἢ συγγραφέων φυλαττόμεναι λόγοις, μηδὲ τῆς ἐντεῦθεν ὠφελείας ἀπολειπόμεθα», Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία ΚΒ', Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*, PG31, 576A-B.

σύμφωνα με τον ιεράρχη¹⁶⁴. Πράγματι, στις σύγχρονες οδηγίες προς τους εκπαιδευτικούς τονίζεται ότι η διδασκαλία θα πρέπει να είναι μια διαδικασία ευχάριστη για τον μαθητή και γι' αυτό θα πρέπει να γίνεται σε ένα πλαίσιο αποδοχής, ενθάρρυνσης, πειραματισμού και συμφιλίωσης με το ενδεχόμενο του λάθους¹⁶⁵. Επιπλέον, είναι σε όλους γνωστή η σημασία των αμοιβών και των επαίνων στην ψυχική διάθεση του μαθητή, διότι επιβεβαιώνουν με τον καλύτερο τρόπο την ορθότητα των ενεργειών του¹⁶⁶. Η επιβεβαίωση αυτή αυξάνει την αυτοασφάλεια και αυτοεκτίμησή του, οι οποίες καθίστανται αναγκαίες προϋποθέσεις για να προχωρήσει δυναμικότερα στο έργο του. Ακόμα περισσότερο, ωθείται ενεργοποιείται το ενδιαφέρον του για μάθηση με διαφάνειες, βιντεοπροβολές, έτοιμα παρασκευάσματα κλπ. και τον βοηθά να εστιάσει την προσοχή του σε συγκεκριμένο διδακτικό στόχο, ώστε να επιτυγχάνεται με όσο το δυνατόν πιο φυσικό και αβίαστο τρόπο η γνώση¹⁶⁷.

Μια ακόμη κοινή παιδαγωγική τάση στο έργο του Βασιλείου και στη σύγχρονη εκπαιδευτική διαδικασία είναι η βιωματική μάθηση. Η πρόσληψη γνώσεων έχει ως αφετηρία τις αισθήσεις και το βίωμα του μαθητή. Ο Μ. Βασίλειος θεωρεί πως οι αισθήσεις αποτελούν σημαντικό παράγοντα για την απόκτηση σταθερών γνώσεων, πάνω στις οποίες βασίζονται και οι επιστήμες¹⁶⁸. Ιδιαίτερος στο έργο του *Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν* αναφέρεται στις αισθήσεις, οι οποίες δύνανται να οδηγήσουν τον μαθητή τόσο σε καλά όσο και σε δυσάρεστα για την ψυχή του αποτελέσματα. Παρόλα αυτά, η βιωματική μάθηση θεωρείται απαραίτητη, διότι εξασκεί την κριτική σκέψη, τη φρόνηση και τη διάκριση του μαθητή. Επιπλέον, ο Βασίλειος θεωρεί ότι η παρατήρηση του περιβάλλοντος μπορεί να επηρεάσει τον χαρακτήρα και την μετέπειτα πνευματική πορεία του μαθητή, διότι ο κόσμος είναι το διδασκαλείο των λογικών ψυχών και της θεογνωσίας, αφού μέσω των αισθητών πραγμάτων μπορεί να χειραγωγηθεί ο νους και να οδηγηθεί στη γνώση των αοράτων

¹⁶⁴ Ο ιεράρχης, όπως και κάθε παιδαγωγός, είναι προετοιμασμένος για τα λάθη των μαθητών, χωρίς οργή αλλά με επιείκεια, όπως ο γιατρός προς τον ασθενή. Βεβαία, προσδοκά πάντοτε τη συνειδητοποίηση και διόρθωση του λάθους από τον ίδιο τον μαθητή, έστω κι αν αυτό συμβαίνει μετά από επιβεβλημένη τιμωρία. «Καί τὰς διορθώσεις δέ κατά τόν τῆς ἰατρείας λόγον προσαγέτω τοῖς ἐμπαθέσι, μή ὀργιζόμενος τοῖς ἀσθενούσι, ἀλλά τῇ νόσῳ μαχόμενος, καί ἀπεναντίον μὲν ἰστάμενος πρὸς τὰ πάθη, [...] πλὴν εἰ μή ἄρα διὰ τῆς ἀνεπαισχύντου μετανοίας ἀπαλλαγείς τοῦ πάθους φανείη», Βασίλειος Καισαρείας, *Ὅροι κατὰ πλάτος*, ερωτ. ΝΑ', PG 31, 1040D – 1041A.

¹⁶⁵ ΙΤΥΕ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», *Γενικό μέρος*, ό.π., 10.

¹⁶⁶ Σ. Κόλλιας, «Ο παιδαγωγικός Λόγος του Μ. Βασιλείου», *Θεολογία* 4 (2016): 21.

¹⁶⁷ ΙΤΥΕ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», *Γενικό μέρος*, ό.π., 11.

¹⁶⁸ Ν. Ζέρβης, ό.π., 139.

πραγμάτων και τη γνώση του Θεού¹⁶⁹. Γι' αυτό και στο Α.Π. της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης τονίζεται η σημασία της επαφής του μαθητή με το φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον. Η εν λόγω επαφή συμβάλλει στη βιωματική προσέγγιση της γνώσης ενώ, ταυτόχρονα, διασφαλίζει την άμεση πληροφόρηση μέσω της αισθητηριακής εμπειρίας, την οποία τόσο έχουν ανάγκη οι μικροί σε ηλικία μαθητές¹⁷⁰.

Τελευταία κοινή παιδαγωγική αρχή είναι η αρχή της διαφοροποίησης της μάθησης¹⁷¹. Ο Μ. Βασίλειος επισημαίνει την ύπαρξη διαφορών, όχι μόνο μεταξύ μαθητών διαφορετικών αναπτυξιακών σταδίων, αλλά και μεταξύ μαθητών που βρίσκονται στο ίδιο αναπτυξιακό στάδιο¹⁷². Έτσι, συνιστά διαφορετική, κατά περίπτωση, αγωγή και πολλές φορές εξατομίκευση της διδασκαλίας, όπως διατυπώθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Το σύγχρονο Α.Π. επιτρέπει στον εκπαιδευτικό να διαφοροποιήσει την ύλη και να την προσαρμόσει στις ανάγκες των μαθητών όλης της τάξης.

Επιπρόσθετα, δίδει τη δυνατότητα και σε μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, όπως οι μαθησιακές δυσκολίες, να συμμετέχουν ενεργά, ακολουθώντας το διδακτικό πρόγραμμα, αλλά με τους δικούς τους ρυθμούς. Συγκεκριμένα, αναφέρει πως η παροχή ίσων ευκαιριών και δυνατοτήτων μάθησης αποτελεί βασικό κριτήριο της δημοκρατικής κοινωνίας. Η εξασφάλιση ίσων ευκαιριών στη μάθηση δεν θα πρέπει να ερμηνεύεται ως σύνολο ομοιόμορφων εκπαιδευτικών παροχών, οι οποίες οδηγούν σε ομοιόμορφες διαδικασίες και συμπεριφορές. Τα πρόσωπα που αντιμετωπίζουν εμπόδια από τη φύση, την κοινωνία, τις εκάστοτε συνθήκες, αλλά και τα πρόσωπα με ιδιαίτερα ταλέντα, θα πρέπει να έχουν ίσες και κατάλληλες, κατά περίπτωση, ευκαιρίες πρόσβασης στη γνώση¹⁷³. Με αυτόν τον τρόπο ο εκπαιδευτικός προνοώντας για διαφοροποίηση της διδασκαλίας του σύμφωνα με την ετοιμότητα, τα ενδιαφέροντα, τον τύπο μάθησης και το πολιτισμικό υπόβαθρο των μαθητών του

¹⁶⁹ «ψυχῶν λογικῶν διδασκαλεῖον καὶ θεογνωσίας παιδευτήριον, διὰ τῶν ὁρωμένων καὶ αἰσθητῶν χειραγωγίαν τῷ νῶ παρεχόμενος πρὸς τὴν θεωρίαν τῶν ἀοράτων», Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλίες Θ' Εἰς τὴν Ἐξαήμερον*, PG 29, 46B-C.

¹⁷⁰ ΙΤΥΕ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», *Γενικό μέρος*, ὁ.π., 11.

¹⁷¹ Η μάθηση επιτυγχάνεται σε συγκεκριμένο συγκείμενο, οικοδομείται μέσα από αλληλεπίδραση και παράγεται σε συνεργατικά νοηματοδοτημένα περιβάλλοντα. Διαφορετικοί άνθρωποι χρειάζονται διαφοροποιημένη διδασκαλία και μάθηση. Μ. Κουτσελίνη, «Διαφοροποίηση Διδασκαλίας/μάθησης σε τάξεις μικτής ικανότητας και αντιμετώπιση της σχολικής αποτυχίας», <https://archeia.moec.gov.cy/sd/288/koutsouvanou.pdf> (Ημ. ανάκτησης: 4/5/2023), 5.

¹⁷² «χρηὴ ἐξετάζειν ἐφ' ἑκατέρου προσώπου», Βασίλειος Καισαρείας, *Ὅροι κατὰ πλάτος*, ἐρώτ. ΠΒ', PG 31, 1141B.

¹⁷³ ΙΤΥΕ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», *Γενικό μέρος*, ὁ.π., 3.

μπορεί να βελτιώσει την σχολική τους επίδοση και να τους καλλιεργήσει θετική στάση απέναντι στη μάθηση και το σχολείο¹⁷⁴.

Πέραν των παραπάνω γενικών αρχών και μεθοδολογιών διδασκαλίας, βοηθούν και οι επί του πρακτέου συμβουλές του μεγάλου παιδαγωγού, οι οποίες αφορούν σε συγκεκριμένα γνωστικά πεδία – μαθήματα. Βεβαίως, από τον 4^ο αι. μέχρι σήμερα, η επιστήμη έχει αναπτυχθεί και οι παντοειδείς γνώσεις έχουν πολλαπλασιαστεί, με αποτέλεσμα να έχουν τροποποιηθεί τα γνωστικά αντικείμενα της εκπαίδευσης με βάση τις σύγχρονες ανάγκες¹⁷⁵. Ωστόσο, θεωρήσαμε χρήσιμη την παράθεση, όσων βρέθηκαν να είναι κοινά, έπειτα από τη σχετική έρευνα.

Αναφορικά με το μάθημα της Ελληνικής Γλώσσας και Γραμματείας, η εκμάθηση της γραφής στους μαθητές ήταν και είναι πρωταρχικό μέλημα των διδασκάλων. Ο Βασίλειος τονίζει πως ο μαθητής πρέπει να γράφει ορθά, με τα γράμματα να είναι στοιχισμένα και να κρατά το μολύβι με τη σωστή λαβή¹⁷⁶. Στο σύγχρονο Δ.Ε.Π.Σ. του μαθήματος, υπάρχει ως γενικός στόχος, να είναι σε θέση ο μαθητής να γράφει καθαρά, καλαίσθητα, ορθογραφημένα και με την απαιτούμενη ταχύτητα¹⁷⁷. Είναι άξια θαυμασμού, λοιπόν, η φροντίδα του Μ. Βασιλείου ακόμα και για τις πρακτικότερες λεπτομέρειες.

Προτροπή του Βασιλείου, είναι και η εξοικείωση των μαθητών με την ανάγνωση διαφόρων κειμενικών ειδών προς ωφέλεια της ψυχής τους¹⁷⁸. Η εν λόγω προτροπή αποτελεί περιεχόμενο αρκετών γενικών στόχων του σύγχρονου μαθήματος, όπως λόγου χάριν η κατανόηση διαφόρων τύπων κειμένου, η απόλαυση του λόγου ως

¹⁷⁴ Μ. Κουσελίνη, *ό.π.*, 6.

¹⁷⁵ Η Αριθμητική, για παράδειγμα, δεν υπήρχε την εποχή του Μ. Βασιλείου. Οι αριθμοί εκφράζονταν με γράμματα και τον χώρο της αριθμητικής σκέψης τον καταλάμβανε η απομνημόνευση, βλ. Ν. Ζέρβης, *ό.π.*, 196.

¹⁷⁶ Ν. Ζέρβης, *Οι παιδαγωγικές απόψεις του Μεγάλου Βασιλείου*, (Σίδνεϋ: χ.ε., 2001), 195.

¹⁷⁷ ΙΤΥΕ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών της Ελληνικής Γλώσσας για το Δημοτικό Σχολείο*, (Αθήνα: Υ.ΠΑΙ.Θ., 2021), [2deppsaps_GlossasDimotikou.pdf](#) (Ημ. ανάκτησης : 25/4/2023), 15.

¹⁷⁸ Κυρίως, ο Βασίλειος αναγνώριζε την παιδευτική αξία των συγγραμμάτων του Ομήρου και του Ησίοδου και χρησιμοποιούσε παραδείγματα από τα έργα τους που οδηγούν στην αρετή. «πᾶσα μὲν ἢ ποιήσις τῷ Ὀμήρῳ ἀρετῆς ἐστὶν ἔπαινος», Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία ΚΒ', Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*, PG 31, 572B. Ωστόσο, πάντα εφιστούσε την προσοχή των παιδιών σχετικά με το τι θα κρατήσουν στην ψυχή τους ως απόσταγμα όλων των συγγραμμάτων που θα διάβαζαν: «εἰς ταύτην δὲ πολλὰ μὲν ποιηταῖς, πολλὰ δὲ συγγραφεῦσι, πολλῶν δὲ ἔτι πλείων φιλοσόφοις ἀνδράσιν ὑμνηται, τοῖς τοιούτοις τῶν λόγων μάλιστα προσεκτέον», Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία ΚΒ', Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*, PG 31, 572A.

έργου τέχνης, αλλά και η γνωριμία με δειγματικά κείμενα βαλκανικής, μεσογειακής και παγκόσμιας λογοτεχνίας¹⁷⁹.

Η Μουσική και η διδασκαλία της εκτιμάται βαθύτατα από τον Βασίλειο. Τα οφέλη προς τους μαθητές είναι πολλά διότι καθιστά ευχάριστο το μάθημα, ώστε να εντυπώνονται καλύτερα τα διδάγματα στο μυαλό. Επίσης, συντελεί στην υποχώρηση του θυμού, καταστέλλει το αίσθημα της εχθρότητας, είναι ειρηνοποιός δύναμη και έτσι διαπλάθει ιδανικά τις ψυχές των μαθητών. Ιδιαίτερος, η Εκκλησιαστική μουσική αποτελεί την φωνή της Εκκλησίας, διώχνει τους κακούς λογισμούς, φέρνει γαλήνη και αγάπη μεταξύ των ανθρώπων, διότι τους ενώνει η κοινή δέηση, δοξολογία και γενικά η ψαλμωδία προς τον Θεό¹⁸⁰. Φυσικά, ο Βασίλειος εφιστά την προσοχή των νέων να μην ακούν τραγούδια με πρόστυχους στίχους, καθώς έτσι θα γεννηθούν στην ψυχή τους εξευτελιστικά πάθη. Αντιθέτως, μπορούν να ακούν τέτοια μουσική που θα τους οδηγεί στη βελτίωση της ψυχής, σαν και τη μουσική που έπαιζε ο Δαβίδ με το ψαλτήρι του στον βασιλιά Σαούλ, ώστε να ηρεμεί και να φεύγει το πονηρό πνεύμα που τον βασάνιζε¹⁸¹. Στο πλαίσιο της διδασκαλίας της μουσικής στο σύγχρονο ελληνικό σχολείο, τίθεται ως στόχος μαθήματος η ανάπτυξη και καλλιέργεια της ικανότητας για αισθητική απόλαυση κατά την ακρόαση και, μέσω αυτής, η

¹⁷⁹ ΙΤΥΕ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών της Ελληνικής Γλώσσας για το Δημοτικό Σχολείο*, (Αθήνα: Υ.ΠΑΙ.Θ., 2021), [2deppsaps_GlossasDimotikou.pdf](#) (Ημ. ανάκτησης : 25/4/2023), 15- 16.

¹⁸⁰ «Ψαλμός γαλήνη ψυχών, βραβευτής ειρήνης, τό θορυβοῦν καί κυμαῖνον τῶν λογισμῶν καταστέλλων. Μαλάσσει μὲν γάρ τῆς ψυχῆς τό θυμούμενον, τό δε ἀκόλαστον σωφρονίζει. Ψαλμός φιλίας συναγωγός, ἔνωσις διεστώτων, ἐχθραίνοντων διαλλακτήριον. Τίς γάρ ἔτι ἐχθρόν ἠγεισθαι δύναται μεθ' οὐ μίαν ἀφῆκε πρὸς Θεόν τὴν φωνήν; Ὡστε καί τό μέγιστο τῶν ἀγαθῶν τὴν ἀγάπην ἢ ψαλμωδία παρέχεται, οἷον εἰ σύνδεσμόν τινα πρὸς τὴν ἔνωσιν τὴν συνωδίαν ἐπινοήσασα, καί εἰς ἑνός χοροῦ συμφωνίαν τόν λαόν συναρμόζουσα. Ψαλμός δαιμόνων φυγαδευτήριον, τῆς τῶν ἀγγέλων βοηθείας ἐπαγωγή· ὄπλον ἐν φόβοις νυκτερινοῖς, ἀνάπαυσις κόπων ἡμερινῶν· νηπίοις ἀσφάλεια, ἀκμάζουσι ἐγκαλλώπισμα, πρεσβυτέροις παρηγορία, γυναιξί κόσμος ἀρμοδιώτατος. Τάς ἐρημίας οἰκίζει, τάς ἀγοράς σωφρονίζει· εἰσαγομένους στοιχείωσις, προσκοπτόντων αὔξησις, τελειομένων στήριγμα, Ἐκκλησίας φωνή. Οὗτος τάς ἐορτάς φαιδρύνει, οὗτος τὴν κατά Θεόν λύπην δημιουργεῖ. Ψαλμός γάρ καί ἐκ λιθίνης καρδίας δάκρυον ἐκκαλεῖται· ψαλμός τό τῶν ἀγγέλων ἔργον, τό οὐράνιον πλίτευμα, τό πνευμαικόν θυμίαμα. Ὡ τῆς σοφῆς ἐπινοίας τοῦ διδασκάλου, ὁμοῦ τε ἄδειν ἡμᾶς καί τά λυσιτελῆ μανθάνειν μηχανωμένου! ὅθεν καί μᾶλλον πως ἐντυποῦται ταῖς ψυχαῖς τά διδάγματα.» Βασίλειος Καισαρείας, *Εἰς Ἰ ψαλμόν*, PG 29, 212D–213A.

¹⁸¹ «μή διά τῶν ὤτων διεφθαρμένην μελωδίαν τῶν ψυχῶν καταχεῖν. Ἀνελευθερίας γάρ δὴ καί ταπεινότητος ἔκγονα πάθη ἐκ τοῦ τοιοῦδε τῆς μουσικῆς εἶδους ἐγγίγνεσθαι πέφυκεν. Ἀλλά τὴν ἑτέραν μεταδιωκτέον ἡμῖν, τὴν ἀμείνω τε καί εἰς ἄμεινον φέρουσαν, ἢ καί Δαβὶδ χρώμενος, ὁ ποιητής τῶν ἱερῶν ἀσμάτων, ἐκ τῆς μανίας, ὡς φασι, τόν βασιλέα καθίστη», Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία ΚΒ', Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*, PG 31, 581CD.

γενικότερη καλλιέργεια της δημιουργικότητας και της προσωπικότητας των μαθητών¹⁸². Μέσα από το άκουσμα, αλλά και την εκμάθηση παραγωγής μουσικών συνθέσεων με τα κατάλληλα μέσα, οι μικροί μαθητές μπορούν να αναπτύξουν πνεύμα συνεργασίας, υπευθυνότητας, πειθαρχίας και επικοινωνίας, στοιχείων απαραίτητων για την κοινωνικοποίησή τους¹⁸³.

Ο Μ. Βασίλειος εντείνει την προσοχή των διδασκάλων και στο μάθημα της Ιστορίας. Το αναγνωρίζει ως μάθημα που απευθύνεται στην οξυδέρκεια και την κριτική ικανότητα του μαθητή, διότι από τις αναφορές στο παρελθόν δίδεται τροφή για σκέψη σχετικά με τα παρόντα και τα μέλλοντα¹⁸⁴. Εξάλλου, στην επιστολή του *Προς τους νέους*, η πλειοψηφία των παραδειγμάτων του είναι βγαλμένη από τα ιστορικά γεγονότα και πρόσωπα της αρχαιότητας, ενώ η κατανόησή τους προϋποθέτει καλή γνώση του ιστορικού πλαισίου. Η ωφέλεια από την εκμάθηση, τόσο της τοπικής όσο και παγκόσμιας Ιστορίας, τονίζεται και στο Δ.Ε.Π.Σ. του μαθήματος. Συγκεκριμένα, με τη διδασκαλία της Ιστορίας ο μαθητής μπορεί να αναπτύξει την ιστορική σκέψη του μέσα από τα ιστορικά γεγονότα και να δημιουργήσει εθνική συνείδηση. Επιπλέον, μπορεί να αποκτήσει όχι μόνο την επίγνωση ότι ο σύγχρονος κόσμος αποτελεί συνέχεια του παρελθόντος, αλλά και την αντίληψη ότι ο σύγχρονος ιστορικός ορίζοντας συνδέεται άμεσα με τη ζωή του και την προετοιμασία του ως υπεύθυνου πολίτη¹⁸⁵. Έτσι, αφενός σχηματίζει προσωπική άποψη και αφετέρου διαμορφώνει υπεύθυνη στάση για τα κοινωνικά, τα πολιτιστικά, τα εθνικά και τα παγκόσμια προβλήματα, στο μέτρο που η αναπτυξιακή του κατάσταση του επιτρέπει¹⁸⁶.

Επιπρόσθετα, πρόκειται για ένα μάθημα, στο οποίο ο παιδαγωγός καλείται να κεντρίσει το ενδιαφέρον των μαθητών, ιδιαιτέρως μέσα από τη διήγηση ιστορικών γεγονότων. Ο ιερός παιδαγωγός δίδει συγκεκριμένες σχετικές οδηγίες προς την

¹⁸² ΙΤΥΕ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών Μουσικής*, (Αθήνα: Υ.ΠΑΙ.Θ., 2021), http://ebooks.edu.gr/info/cps/13deppsaps_Mousikis.pdf (Ημ. ανάκτησης: 5/5/2023), 337.

¹⁸³ ΙΤΥΕ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», *Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών Μουσικής, Δημοτικό Ι*, (Αθήνα: Υ.ΠΑΙ.Θ., 2021), http://ebooks.edu.gr/info/cps/13deppsaps_Mousikis.pdf (Ημ. ανάκτησης: 5/5/2023), 340.

¹⁸⁴ «παρέλιπε δέ ή ιστορία, τόν ήμέτερον νοῦν γυμνάζουσα πρὸς ἐντρέχειαν, ἐξ ὀλίγων ἀφορμῶν παρεχομένη ἐπιλογίζεσθαι τὰ λειπόμενα», Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλίες Θ' Εἰς τὴν Ἐξαήμερον*, PG 29, 33C.

¹⁸⁵ ΙΤΥΕ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών Ιστορίας*, (Αθήνα: Υ.ΠΑΙ.Θ., 2021), http://ebooks.edu.gr/info/cps/9deppsaps_Istorias.pdf (Ημ. ανάκτησης: 5/5/2023), 184.

¹⁸⁶ ΙΤΥΕ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», *Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών Ιστορίας, Δημοτικό Ι*, (Αθήνα: Υ.ΠΑΙ.Θ., 2021), 188.

κατεύθυνση αυτή¹⁸⁷. Θεωρεί ότι η διήγηση θα πρέπει να είναι ανάλογη με την ηλικία του δέκτη και κατάλληλα προσαρμοσμένη στις αντιληπτικές ικανότητές του¹⁸⁸. Ταυτόχρονα, να είναι σαφής, σύντομη και περιεκτική, για να μπορεί ο ακροατής να προσλαμβάνει τα διδάγματα και να τα συγκρατεί στη μνήμη του. Φυσικά, Θα πρέπει να είναι πειθαρχημένη, δηλαδή όλα τα στοιχεία που τη συγκροτούν να είναι εντός θέματος και να μην αναφέρεται σε πολλά διδακτικά στοιχεία¹⁸⁹. Η αφήγηση ιστορικών γεγονότων από τον εκπαιδευτικό προτείνεται ως άμεση μορφή διδασκαλίας στις μεθοδολογικές προσεγγίσεις του Δ.Ε.Π.Σ., χωρίς όμως περαιτέρω διευκρινίσεις¹⁹⁰.

Σχετική συνάφεια, τέλος, μπορεί κανείς να εντοπίσει στο μάθημα των Φυσικών, το οποίο δεν διδασκόταν τον 4^ο αι. στα παιδιά της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, αλλά σήμερα αποτελεί ένα από τα βασικά μαθήματα των δύο τελευταίων τάξεων του Δημοτικού Σχολείου. Σύμφωνα με τους Πατέρες της Εκκλησίας, η ερμηνεία των φυσικών φαινομένων ξεκινά από την πίστη πως ο Θεός, ως Δημιουργός των πάντων, καθορίζει ο Ίδιος τους νόμους που κυβερνούν τον κόσμο. Όμως, το έργο της κατανόησης, της ανεύρεσης, της διατύπωσης και της αξιοποίησης των νόμων αυτών στην καθημερινή ζωή, αποτελεί ένα καθαρά ανθρώπινο καθήκον¹⁹¹. Ο Μ. Βασίλειος, έχοντας κατακτήσει και αυτό το πεδίο της γνώσεως μέσω των πολυποίκιλων σπουδών του, υποστηρίζει αυτήν ακριβώς την θέση και υπερτονίζει την ανάγκη για διερεύνηση της αλήθειας¹⁹². Σύμφωνα με το Α.Π. του μαθήματος «Ερευνώ το Φυσικό Κόσμο», η απόκτηση γνώσεων σχετικών με θεωρίες, νόμους και αρχές που αφορούν τα φυσικά φαινόμενα, εξοικειώνουν τους μικρούς

¹⁸⁷ Η μονολογική μορφή διδασκαλίας είναι αναπόφευκτο και αναπόσπαστο κομμάτι της διδασκαλίας. Ο Μ. Βασίλειος υποδεικνύει τα συνθετικά στοιχεία της καλής διήγησης με διάσπαρτες παιδαγωγικές απόψεις σε πολλά από τα έργα του και ιδιαίτερος στην επιστολή του προς τον Γρηγόριο, βλ. Ν. Ζέρβης, *ό.π.*, 144.

¹⁸⁸ «ὁ ἅγιος Θεός ἐπιστήναί σε τοῖς ἡμετέροις τόποις, [...] διηγῆσασθαι δέ τά καθ' ἕκαστον. Πέφυκε γάρ πως τά κατά τήν πείραν λυπήσαντα ψυχαγωγίαν τινά ἔχειν ἐν διηγήμασι», Βασίλειος Καισαρείας, *Επιστολή ΡΚΖ' Εὐσεβίῳ ἐπισκόπῳ Σαμοσάτων*, PG 32, 553B-C.

¹⁸⁹ «Ἐπεὶ τά γε ἄλλα πολὺς μὲν ἐστὶ τό ἀσφαλές, ἴσος δέ τό καθαρὸν, ἀλλὰ καὶ τό εὐκρινές· διὰ μέντοι τῶν δύο αὐτῶ διήκει τό ἀπλούστερον καὶ καθωμιλημένον τῶν τε λέξεων καὶ τῆς συνθήκης, πρὸς τήν τῶν πολλῶν ἀκοήν διατυπούμενον τε καὶ ταπεινούμενον, καὶ μόνης τῆς τῶν ἀκροατῶν σωτηρίας καταστοχαζόμενον», Βασίλειος Καισαρείας, *Περὶ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος*, PG 31, 65D.

¹⁹⁰ ΙΤΥΕ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», *Γενικό μέρος*, *ό.π.*, 11.

¹⁹¹ Ν. Ζέρβης, *ό.π.*, 206.

¹⁹² «καὶ κοινωνεῖν ἐμοὶ τῆς ἀγωνίας εἰς δύναμιν οὐχὶ κριτὴν μᾶλλον ἢ συναγωνιστὴν παρεστῶτα· μήποτε ἄρα διαλάθῃ ἡμᾶς τῆς ἀληθείας ἢ εὗρεσις καὶ τό ἐμόν σφάλμα κοινή ζημία τῶν ἀκουόντων γένηται», Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία Θ' Εἰς τὴν Ἐξαήμερον*, PG 29, 117B.

μαθητές με την επιστημονική μεθοδολογία ανακάλυψης της αλήθειας και καλλιεργούν τις δεξιότητές τους μέσα από τις πειραματικές διαδικασίες. Ακόμη, προάγουν την ανεξάρτητη σκέψη, την ικανότητα για λογική αντιμετώπιση και επίλυση καταστάσεων, καθώς και τη συνεργασία μεταξύ των ανθρώπων, ώστε να φτάσουν στο επιθυμητό αποτέλεσμα¹⁹³.

Βάσει όλων των ανωτέρω, μπορεί κανείς να αντιληφθεί ότι η παιδαγωγική διάσταση στο έργο του Βασιλείου δεν έχει μελετηθεί, αξιολογηθεί και αξιοποιηθεί όπως θα έπρεπε, από τους σύγχρονους ταγούς της ελληνικής εκπαίδευσης. Δυστυχώς, αρκετοί επιστήμονες περιορίζουν το έργο του Μ. Βασιλείου και των άλλων Καππαδόκων Πατέρων, στη διατήρηση της ελληνικής παιδείας μέσω της χριστιανικής θρησκείας, παραβλέποντας το όραμά τους για έναν άνθρωπο δίκαιο, εργατικό, με ενσυναίσθηση και προσφορά, έναν άνθρωπο ελεύθερο από τα επίγεια αγαθά, έναν άνθρωπο πιο πέρα από το «καλός καγαθός» των αρχαίων Ελλήνων¹⁹⁴. Ως αποτέλεσμα αυτού, διατηρείται ακόμη η θέση ότι στα χρόνια της Ανατολικής Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας εκχριστιανίστηκε μόνο το περιεχόμενο και ο προσανατολισμός της κατώτερης εκπαίδευσης, ενώ δόθηκε μεγάλη έμφαση στη βούληση, η οποία είναι προϋπόθεση της ηθικοθρησκευτικής πράξης. Με απλούς λόγους, ως ύψιστο ιδανικό θεωρούνταν ο ενάρετος πιστός και όχι ο δημοκρατικός πολίτης, όπως συνέβαινε στην αρχαία Αθήνα¹⁹⁵.

Βεβαίως, υπάρχουν αρκετές ακόμη παιδαγωγικές ιδέες του Μ. Βασιλείου, οι οποίες αφορούν σε γνωστικά πεδία και μαθήματα έξω από το πλαίσιο του Δημοτικού Σχολείου, γι' αυτό και στο παρόν πόνημα δεν εξετάζονται. Όμως, υπάρχουν και αρκετές διδακτικές και παιδαγωγικές προσεγγίσεις, οι οποίες ενώ θα μπορούσαν, δεν έχουν αξιοποιηθεί ακόμη προς όφελος της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης και γενικότερα της κοινωνίας. Αυτές θα παρατεθούν στο ακόλουθο υποκεφάλαιο.

¹⁹³ ΙΤΥΕ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», *Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών για το μάθημα «Ερευνά τον Φυσικό Κόσμο*, (Αθήνα: Υ.ΠΑΙ.Θ., 2021), http://ebooks.edu.gr/info/cps/24aps_erebno_to_fisiko_kosmo.pdf (Ημ. ανάκτησης: 7/5/2023), 506.

¹⁹⁴ «Οι Πατέρες δεν αντιμετωπίζουν τον άνθρωπο ανθρωποκεντρικά. Δεν τον περιορίζουν ασφυκτικά στα πλαίσια του φυσικού κόσμου. Αρνούνται να δουν τον άνθρωπο, πολύ περισσότερο σαν απλό συμβεβηκός, σαν ένα τυπικό επεισόδιο στη διαιώνια διαδρομή του κόσμου. Τον βλέπουν, όπως είναι, σαν τέκνον Θεού. Γι' αυτό δεν ζητούν να προβάλλουν το ανθρώπινο του ανθρώπου, αλλά τις θείες καταβολές, που υπάρχουν μέσα στον άνθρωπο, για να οδηγήσουν τον άνθρωπο προς το αρχέτυπό του, τον Χριστό», π. Γ. Μεταλληνός, *Κοινωνία 2* (1981): 190.

¹⁹⁵ Η. Μασσαγγούρας, *Θεωρία της Διδασκαλίας*, τ. Α', (Αθήνα : Gutenberg-Παιδαγωγική Σειρά, 2006), 54.

3.2 Άλλες παιδαγωγικές απόψεις που μπορούν να αξιοποιηθούν από τη σύγχρονη Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση

Σύμφωνα με τον πρώην πρόεδρο του Π.Ι. Σ. Αλαχιώτη, η δυναμική του εκπαιδευτικού συστήματος αναμφίβολα συναρτάται από τις δυνατότητες συνεχούς προσαρμογής του, η οποία προσδιορίζεται από την αμφίδρομη σχέση της εκπαίδευσης και της κοινωνικής πραγματικότητας¹⁹⁶. Αυτή η αμφίδρομη σχέση είναι που τελικά καθορίζει σε έναν μεγάλο βαθμό τους πολίτες της αυριανής ελληνικής κοινωνίας. Ό,τι συνήθειες λάβουν και ό,τι διδαχθούν οι μαθητές, πρωτίστως από την οικογένειά τους και δευτερευόντως από το σχολείο, αυτό και θα πραγματώσουν στην ενήλικη ζωή τους. Ταυτόχρονα, η κοινωνική ρευστότητα της εποχής μας, η αυξανόμενη τάση της παγκοσμιοποίησης των πάντων, η πολυπολιτισμική πραγματικότητα και το ισχυρό ανταγωνιστικό πνεύμα που αναπτύσσεται σε κάθε πεδίο, επιβάλλουν έναν επαναπροσδιορισμό του ρόλου του σχολείου¹⁹⁷. Γι' αυτό το Ι.Ε.Π. της χώρας μας, επιδιώκει να αναβαθμίσει την ποιότητα της εκπαίδευσης με νέα μαθητοκεντρικά Π.Σ., με περισσότερες πρακτικές επιμορφώσεις του εκπαιδευτικού προσωπικού και με περισσότερη χρήση της τεχνολογίας και των ψηφιακών μέσων¹⁹⁸.

Στην εκπαιδευτική πράξη όμως, πολλά από τα παραπάνω, δεν είναι πάντοτε εφαρμόσιμα για πολλούς λόγους. Ξεκινώντας από τα εξωτερικά χαρακτηριστικά που δυσχεραίνουν την καλή λειτουργία των σχολικών μονάδων, είναι γνωστό ότι δεν υπάρχουν οι ιδανικές κτιριακές συνθήκες στις περισσότερα Δημοτικά Σχολεία της Ελλάδας. Συνήθως συναντάμε παλιά σχολικά κτίρια, με μικρό αριθμό αιθουσών σε σχέση με το μαθητικό δυναμικό, απαρχαιωμένο τεχνολογικό εξοπλισμό, καταστάσεις που δημιουργούν μια αίσθηση παραμέλησης του δημόσιου τομέα της εκπαίδευσης. Οι αίθουσες διδασκαλίας είναι μικρές, πολλές φορές χωρίς αρκετό φωτισμό, ενώ η εξωγενής ηχορύπανση, ιδιαιτέρως στις πόλεις, εμποδίζει τη συγκέντρωση των μαθητών.

Ο Μ. Βασίλειος, αιώνες πριν, αντιλήφθηκε τις ιδανικές συνθήκες διδασκαλίας και είχε επισημάνει ότι το διδασκαλείο πρέπει να βρίσκεται σε μέρος ήσυχο, για να μπορεί να διεξάγεται η εκπαιδευτική διαδικασία σε περιβάλλον γαλήνιο, με σκοπό να συνηθίζουν οι νέοι να συζητούν σε ειρηνικό και ήπιο κλίμα, απορρίπτοντας την

¹⁹⁶ Σ. Αλαχιώτης, *Εισαγωγικό Σημείωμα του Προέδρου του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου*, <http://ebooks.edu.gr/info/cps/prologos.pdf> (Ημ. ανάκτησης 8/5/2023), 1.

¹⁹⁷ Στο ίδιο, 1.

¹⁹⁸ Ενδεικτικά, βλ. «Οι κύκλοι της επιμόρφωσης κατά την πιλοτική εφαρμογή των νέων Π.Σ.», <http://ebooks.edu.gr/ebooks/v2/ps.jsp> (Ημ. ανάκτησης: 8/5/2023).

οχλαγωγία και την ταραχή της ψυχής¹⁹⁹. Σύγχρονες παιδαγωγικές μελέτες έχουν αποδείξει ότι ο αυξημένος θόρυβος έχει αρνητικές επιπτώσεις στην ανθρώπινη συμπεριφορά, καθώς μειώνεται η απόδοση του μαθητή, αυξάνεται η κόπωση και η επιθετικότητά του, ενώ γίνεται πιο νευρικός και λιγότερο κοινωνικός²⁰⁰. Φυσικά, είναι κατανοητό ότι δεν μπορούν να μετακινηθούν τα κτίρια των σχολείων έξω από τα αστικά κέντρα, όμως θα μπορούσαν να ενισχυθούν οι τοίχοι τους με ηχομονωτικά υλικά. Παρότι δεν αφορά τα Α.Π., ο δομικός χώρος των σχολείων διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στη διαδικασία της εκπαίδευσης και γι' αυτό θα έπρεπε, όχι μόνο η βελτίωσή των σχολικών κτιρίων και των συνθηκών γύρω από αυτά να αποτελεί προτεραιότητα της εκάστοτε κυβέρνησης, αλλά και να συμμετέχει ο κλάδος των εκπαιδευτικών στον σχεδιασμό τους, όπως πολλοί αρχιτέκτονες ήδη προτείνουν²⁰¹.

Μια ελκυστική εξωτερική, αλλά και εσωτερική εικόνα ενός σχολικού κτιρίου, σίγουρα προδιαθέτει θετικά τον μαθητή, ωστόσο δεν αρκεί. Αναμφίβολα, ο εκπαιδευτικός επιτελεί πρωταγωνιστικό ρόλο στην ενεργοποίηση της μαθησιακής διαδικασίας. Όσο μαθητοκεντρικό κι αν γίνει το σύστημα εκπαίδευσης, εκείνος αναλαμβάνει την ευθύνη της εύρυθμης λειτουργίας και της διεκπεραίωσης του σκοπού της μάθησης. Το πτυχίο της Παιδαγωγικής, οι Μεταπτυχιακές Σπουδές σε συναφείς κλάδους και οι προαιρετικές (ακόμα) επιμορφώσεις, έχει αποδειχθεί ότι δεν εξασφαλίζουν πάντα την παιδαγωγική επιτυχία. Ως ζωντανά πρότυπα συμπεριφοράς και κοινωνικοποίησης για τα παιδιά, οι παιδαγωγοί δεν θα πρέπει να στέκονται ανάξιοι απέναντι στο χρέος τους. Αυτοί συμβολίζουν τις αξίες της εποχής που βιώνουν οι μαθητές. Σύμφωνα με τον Μ. Βασίλειο, όποιος θέλει να παιδαγωγήσει ορθά τους νέους, θα πρέπει να θέτει ως απαραίτητη προϋπόθεση να έχει παιδαγωγήσει σωστά πρώτα τον εαυτό του. Εάν ο εκπαιδευτικός διατυμπανίζει αξίες όπως η αγάπη για γνώση, η κατανόηση, η υπευθυνότητα, η ενσυναίσθηση χωρίς ο ίδιος να τις εφαρμόζει στην καθημερινή συμπεριφορά του μέσα στο σχολικό περιβάλλον, τότε απογοητεύει τους μαθητές του και καταρρακώνει την ευαίσθητη ψυχή τους²⁰². Θα πρέπει, λοιπόν, το Υπουργείο Παιδείας να λαμβάνει σοβαρά υπόψη του και να μεριμνήσει πρακτικότερα για την εκπαίδευση και την γενικότερη παιδεία όλων όσοι στελεχώνουν τις σχολικές μονάδες.

¹⁹⁹ «Καί ἄμα οὐδέ θόρυβον ἔξει ὁ οἶκος τῶν ἀσκητῶν ἐν τῇ μελέτῃ τῶν διδαγμάτων ἀναγκαίᾳ οὔσῃ τοῖς νέοις», Βασίλειος Καισαρείας, *Ὅροι κατὰ πλάτος*, PG 31, 953A.

²⁰⁰ Σ. Κόλλιας, *ό.π.*, 22.

²⁰¹ Η. Μανταγοπούρας, *Η Σχολική Τάξη*, τ. Α', (Αθήνα: χ.έ., 2003), 80-81.

²⁰² Σ. Κόλλιας, *ό.π.*, 17-18.

Μέχρι στιγμής η ύλη των γνωστικών πεδίων παρέχεται στους μαθητές με μια προσέγγιση ολιστική και διαθεματική²⁰³. Όμως, στην προσπάθεια εφαρμογής της, παρατηρείται ότι οι εκπαιδευτικοί καλούνται να διδάξουν μια ογκώδη ύλη, της οποίας τα γνωστικά αντικείμενα ορθώς συσχετίζονται μεταξύ τους, αλλά κακώς γενικεύονται και αμβλύνονται. Βέβαια, η σπειροειδής διάταξη της ύλης που ακολουθεί το Α.Π., δίνει το περιθώριο στους εκπαιδευτικούς να μεταθέτουν τη διδασκαλία ορισμένων ενοτήτων για την επόμενη χρονιά. Η φράση «θα το διδαχθούν του χρόνου» ή «το διδάχθηκαν πέρσι» είναι συνηθισμένες. Όμως, ο κίνδυνος που ελλοχεύει με αυτήν την τακτική είναι η ακούσια και εκούσια αποφυγή διδασκαλίας βασικών ενοτήτων. Είναι σύνηθες φαινόμενο την επόμενη χρονιά, να μην αναλαμβάνει ο ίδιος εκπαιδευτικός τους ίδιους μαθητές και προφανώς η βιασύνη, οι προσωπικές μέριμνες και η ελλιπής ενημέρωση, καθιστούν αδύνατο το να γνωρίζει έγκαιρα τι διδάχθηκαν και τι όχι.

Ταυτόχρονα, το Α.Π. προσπαθεί να αποφεύγει τις επικαλύψεις της ύλης και τις περιττές επαναλήψεις²⁰⁴. Παρόλα αυτά, η εμπειρία της μάθησης αποδεικνύει ότι οι μαθητές του Δημοτικού Σχολείου έχουν μεγάλη ανάγκη την επανάληψη των θεωρητικών και των πρακτικών γνώσεων τις οποίες διδάσκονται. Δυστυχώς, συμβαίνει συχνά το φαινόμενο του να μαθαίνουν λίγο απ' όλα και στο τέλος της χρονιάς να μη θυμούνται τίποτα. Επομένως, το «κυνήγι της ύλης», η μη οργανωμένη επανάληψη και ο ελάχιστος χρόνος εμπέδωσης και ενσωμάτωσης της νέας γνώσης αποτελούν μέγιστα εμπόδια στην απόκτηση βασικών γνώσεων και δεξιοτήτων των Ελλήνων μαθητών. Λαμβάνοντας υπόψη και τις ιδιαίτερες μαθησιακές ανάγκες (π.χ. Δ.Ε.Π.-Υ.) ή τυχόν αναπηρίες (Α.Μ.Ε.Α.) αρκετών από αυτούς, τότε γίνεται αντιληπτό ότι τα πράγματα δεν έχουν τα ιδανικά αποτελέσματα που αναμένει το Α.Π. από την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση.

Η εμπέδωση των μαθημάτων είναι μια μεθοδολογική απαίτηση, που αποβλέπει στη στερέωση της γνώσεως. Επηρεάζεται όμως από την ποσότητα του διδαχθέντος μαθήματος, από την έκταση της διδακτέας ύλης και από τη δυσκολία της κατανόησής της²⁰⁵. Ο Μ. Βασίλειος προτείνει στον δάσκαλο να ταυτολογεί κατά τη

²⁰³ Η Διαθεματική Προσέγγιση είναι ένας όρος γενικότερος του όρου διεπιστημονικότητα και δίνει τη δυνατότητα στον μαθητή να συγκροτήσει έναν ενιαίο σύνολο γνώσεων και δεξιοτήτων, μια ολιστική εν πολλοίς αντίληψη της γνώσης που του επιτρέπει να διαμορφώνει προσωπική άποψη για θέματα των επιστημών τα οποία σχετίζονται μεταξύ τους, καθώς και με ζητήματα της καθημερινής ζωής, βλ. ΙΤΥΕ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», *Γενικό μέρος*, ό.π., 6.

²⁰⁴ ΙΤΥΕ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», *Γενικό μέρος*, ό.π., 9.

²⁰⁵ Ν. Ζέρβης, ό.π., 150.

διδασκαλία του, αφού με την επανάληψη των όσων διδάσκει, επιτυγχάνεται η εμπέδωσή τους. Επίσης, συνιστά στον διδάσκοντα να αποφεύγει τις γενικότητες και να διασαφηνίζει με πολλά και απτά παραδείγματα τα όσα λέγει, όπως κι ο ίδιος ο μέγας παιδαγωγός έκανε, ακολουθώντας το παράδειγμα του Ιησού Χριστού και των Αποστόλων κατά τη διδασκαλία τους. Ο Βασίλειος ζητά από τον δάσκαλο να αναπτύσσει το θέμα διδασκαλίας με μέτρο, χωρίς να παραλείπονται τα πρώτα στοιχεία ως αυτονόητα ή ανούσια²⁰⁶. Να μιλάει κάθε φορά για λίγα πράγματα κι όχι για πολλά, διότι όπως το στομάχι δεν μπορεί να χωνέψει, όταν είναι υπερβολικά γεμάτο με τροφές, έτσι και η διάνοια δεν μπορεί να τα περιλάβει όλα μαζί²⁰⁷.

Χρήσιμη ως προς τη διδακτέα ύλη, μπορεί να αποβεί και η τάση του Μ. Βασιλείου στο να καθοδηγεί τους μαθητές προς την επαγγελματική αποκατάστασή τους. Εξάλλου, η εκμάθηση κάποιου βιοποριστικού επαγγέλματος προϋποθέτει την ενεργοποίηση των φυσικών δεξιοτήτων του ανθρώπου²⁰⁸. Στο σύγχρονο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, ο σχολικός επαγγελματικός προσανατολισμός είναι μάθημα που διδάσκεται στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση²⁰⁹, με σκοπό να βοηθήσει τους μαθητές να αποφασίσουν εάν θα συνεχίσουν τη μαθητεία τους στο Γενικό ή στο Επαγγελματικό Λύκειο. Όσον αφορά στην Πρωτοβάθμια εκπαίδευση, οι μικροί μαθητές έχουν τη δυνατότητα να έρθουν σε επαφή με τα διάφορα σύγχρονα επαγγέλματα, μέσα από διαθεματικές διδασκαλίες και δράσεις, όπως projects, εκπαιδευτικές εκδρομές κλπ. Ωστόσο, δεν υπάρχει η διδασκαλία μιας τέχνης ή μιας δεξιότητας ως συγκεκριμένο μάθημα. Ανασταλτικοί παράγοντες σε αυτό αποτελούν ο όγκος και η ποικιλία της διδακτέας ύλης, οι ανειδίκευτοι σε τέτοιους τομείς εκπαιδευτικοί και η έλλειψη πόρων για τη διάθεση δωρεάν εξοπλισμού προς όλους τους μαθητές.

Για παράδειγμα, εάν θα πρέπει να διδαχθούν οι μαθητές πώς να φυτέψουν τα δικά τους φυτά, θα πρέπει να προβλεφθούν αρκετές προβλεπόμενες διδακτικές ώρες κάθε βδομάδα, για κάθε τάξη, σε κάθε σχολική χρονιά. Ταυτόχρονα, θα πρέπει να

²⁰⁶ «Ούτε γάρ τέχνην ἠέπιστήμην ἀκριβῶσαι δυνατόν, ἄλλοτε ἐπ' ἄλλην μεταβαίνοντα· μήτε μὴν μιᾶς περιγενέσθαι, μὴ τὰ οἰκεία τοῦ τέλους γνωρίσαντα. Δεῖ γάρ ἀκολουθούς εἶναι τῷ σκοπῷ τὰς πράξεις, ὡς οὐδενός τῶν κατὰ λόγον διὰ τῶν ἀνοικειῶν κατορθουμένων», Βασίλειος Καισαρείας, *Όροι κατὰ πλάτος*, PG 31, 920B-C.

²⁰⁷ «Ατονοῦσα γάρ ἡ διάνοια πάντων ὁμοῦ περιδράξασθαι, ὅμοιον πάσχει γαστρί τῇ διὰ τὴν ὑπερβολὴν τοῦ κόρου εἰς πέψιν ἀγαγεῖν τὰ παραπεμφθέντα μὴ δυναμένη», Βασίλειος Καισαρείας, *Όμιλία ΙΣΤ'* Εἰς τὸ Ἐν ἀρχῇ ἡν ὁ Λόγος, PG 31, 481C.

²⁰⁸ Ν. Ζέρβης, *Τα Παιδαγωγικά Έργα του Μεγάλου Βασιλείου*, (Ιεροσόλυμα: χ.έ., 2008), 42.

²⁰⁹ ΙΤΥΕ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», http://ebooks.edu.gr/info/cps/19deppsaps_SEP.pdf (Ημ. ανάκτησης: 8/5/2023).

γνωρίζουν όλοι οι εκπαιδευτικοί πώς να φυτεύουν και να περιποιούνται τα φυτά, ώστε να το διδάξουν. Φυσικά, θεμελιώδες είναι να υπάρχει κήπος στο προαύλιο του σχολείου, τόσοσ ώστε να επαρκεί για να φυτέψουν όλοι οι μαθητές. Εναλλακτικά, θα μπορούσαν να διανεμηθούν δωρεάν σπόροι, χώμα και γλάστρες προς όλους τους μαθητές. Έτσι, πρακτικά θα ανακάλυπταν κάποιοι μαθητές την κλίση τους προς την κηπουρική και τη γεωπονία, ώστε να το ακολουθήσουν στο μέλλον ως επάγγελμα. Δυστυχώς, αυτό δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί με τα παρόντα Α.Π., παρότι τίθενται οι ψυχοκινητικοί στόχοι για ανάπτυξη δεξιοτήτων του μαθητή, δηλαδή το να εκτελεί αποτελεσματικά και με ευχέρεια νέες δραστηριότητες, οι οποίες θα τον βοηθήσουν όχι μόνο στα μαθητικά του χρόνια αλλά και στη μετέπειτα ζωή του²¹⁰. Αυτό που στην πραγματικότητα συμβαίνει στα Δημοτικά Σχολεία κατά μέσο όρο -ολοκληρώνοντας το παραπάνω παράδειγμα- είναι οι μαθητές να βιώσουν ίσως μία φορά στη σχολική τους ζωή μια δειροφύτευση ή να τοποθετήσουν φακές σε ένα άδειο κεσεδάκι από γιαούρτι και να δουν να μεγαλώνουν οι πρώτοι βλαστοί.

Ο Βασίλειος, λοιπόν, παροτρύνει γονείς και διδασκάλους να βρουν τρόπους, ώστε να αναγνωρίζουν από νωρίς την όποια κλίση του μαθητή σε κάποια τέχνη και να την καλλιεργούν με τα κατάλληλα ερεθίσματα και ευκαιρίες μάθησης²¹¹. Γενικότερα, οι Πατέρες του 4^{ου} αι. προωθούν την ενασχόληση με χειρωνακτική εργασία ως αντίδοτο της τεμπελιάς, αλλά και ως έργο πρακτικής σημασίας στην κοινωνική ζωή. Γι' αυτό η επαγγελματική εκπαίδευση ήταν καλά οργανωμένη στα μοναστήρια. Εκεί κάθε μαθητής ήταν υποχρεωμένος να μαθαίνει μια τέχνη. Μοναχοί, κοσμούμενοι με ηθική ακεραιότητα και πείρα, είχαν την ευθύνη λειτουργίας των εργαστηρίων και την εποπτεία των εκπαιδευόμενων στα τεχνικά μαθήματα των παιδιών²¹². Ο σύγχρονος παιδαγωγός, οφείλει να διευκολύνει τον μαθητή στο να ανακαλύψει την κλίση του και να καλλιεργήσει το ενδιαφέρον και την αγάπη του προς τα εκεί. Με αυτόν τον τρόπο, ο μαθητής θα δραστηριοποιηθεί κιναισθητικά, αποκτώντας παράλληλα αυτοαντίληψη και αυτοεκτίμηση.

Γενικότερα, ο Μ. Βασίλειος προσβλέπει σε ένα παιδαγωγικό σύστημα το οποίο προάγει τη φρόνηση και την αρετή, δηλαδή την κριτική σκέψη και τη ψυχική αντοχή. Αναμφίβολα, αυτά είναι πολύτιμα εφόδια για την αντιμετώπιση της

²¹⁰ ΙΤΥΕ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», *Γενικό μέρος*, ό.π., 9.

²¹¹ «ὅτι διὰ τό τινας τῶν τεχνῶν εὐθύς ἐκ νηπίου ἐπιτηδεύεσθαι δεῖν, ἐπειδάν ἤδη τίνες τῶν παιδῶν ἐπιτηδείως ἔχοντες φανῶσι πρὸς τήν μάθησιν», Βασίλειος Καισαρείας, *Ὅροι κατὰ πλάτος*, ερώτ. ΙΕ, ΡG 31, 956D–957A.

²¹² Ν. Ζέρβης *Τα παιδαγωγικά έργα του Μεγάλου Βασιλείου*, (Ιεροσόλυμα: χ.ε, 2008), 56.

πολυκύμαντης και ευμετάβλητης σύγχρονης ζωής. Κι ενώ τα Αναλυτικά Προγράμματα συνεχώς αναμορφώνονται και οι ιθύνοντες ψάχνουν να βρουν τη χρυσή τομή για ένα σχολείο ανοιχτό στην κοινωνία και στο μέλλον, ένα σχολείο «αιεφόρο» και καινοτόμο, ο Μ. Βασίλειος, με τους λόγους του που έχουν διαχρονική επικαιρότητα, το έχει ήδη καταφέρει. Χρησιμοποιεί την κοσμική παιδεία ως όργανο για την παρούσα ζωή, αλλά προσβλέποντας στα αιώνια, χρησιμοποιεί την χριστιανική παιδεία ως όργανο για την θέωση κάθε μαθητή και κάθε πολίτη όχι μόνο της χώρας μας, αλλά ολόκληρης της οικουμένης.

Κατά τον Βασίλειο, εγγενές στόχος της εκπαίδευσης των παιδιών είναι η σωτηρία της ψυχής, η οποία ψυχή, είναι η δύναμη που ζωοποιεί και συνέχει το σώμα. Η ψυχή είναι η ανώτατη έκφραση του διανοητικού πνευματικού και ηθικού περιεχομένου του θεόπλαστου ανθρώπου²¹³. Επομένως, αυτό που λείπει από τα σύγχρονα Αναλυτικά Προγράμματα και μάς το προσφέρει η διδασκαλία του Μ. Βασιλείου, είναι η αντιμετώπιση των μαθητών, όχι ως κοινωνικές μονάδες ενός αχανούς πολυπολιτισμικού κόσμου, αλλά ως εν δυνάμει εικόνες Θεού. Οι παιδαγωγοί οφείλουν όχι μόνο να μορφώσουν τους νέους, αλλά και να τους μεταμορφώσουν πνευματικά. Με το χριστοκεντρικό μοντέλο παιδαγωγίας, επιτυγχάνονται οπωσδήποτε οι επιμέρους στόχοι που έχει θέσει το Υπουργείο Παιδείας. Όμως, ταυτόχρονα, η αγωγή προάγεται σε άλλο επίπεδο, διότι θα τελεσφορήσει ουσιαστικά και μακροπρόθεσμα και προπαντός λυτρωτικά για μαθητές, εκπαιδευτικούς και γονείς²¹⁴.

Η χριστοκεντρική παιδαγωγική του Μ. Βασιλείου εκφράστηκε τέλεια στην χριστοκεντρική ζωή του. Γι' αυτό και συνείσφερε τα μέγιστα (εξ' ου και η προσφώνηση Μέγας) στη διατύπωση του δόγματος της Χριστολογίας και Σωτηριολογίας. Αυτό το θέμα άπτεται ενός συγκεκριμένου μαθήματος της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, του μαθήματος των Θρησκευτικών, το οποίο κρίθηκε σκόπιμο να μελετηθεί ξεχωριστά στο ακόλουθο υποκεφάλαιο.

²¹³ Στο ίδιο, 54.

²¹⁴ Σ. Κόλλιας, ό.π., 24.

3.3 Το μάθημα των Θρησκευτικών στη σύγχρονη Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση σε σχέση με τη διδασκαλία του Μ. Βασιλείου περί ορθόδοξης πίστης

Τα Θρησκευτικά αποτελούν πεδίο κριτικού διαλόγου, αλλά και έντονων αντιπαραθέσεων κατά τα τελευταία χρόνια. Πρόκειται για ένα διαχρονικό και βασικό μάθημα σε κάθε Α.Π. της ελληνικής εκπαίδευσης. Από τη δεκαετία του 1930 και μέχρι το 1990 στο μάθημα αυτό, το θρησκευτικό στοιχείο της ορθόδοξης παράδοσης συνυφαίνονταν άμεσα με την ιδέα του Ελληνισμού και της εθνικής συνείδησης²¹⁵. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι, αφενός το άρθρο 3 του Συντάγματος καθορίζει έως σήμερα ως επίσημη θρησκεία του Κράτους την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία του Χριστού²¹⁶, αφετέρου οι σκοποί του εκπαιδευτικού συστήματος για τη χώρα μας, ορίζονται από το Σύνταγμα (άρθρο 16, § 2) ως εξής: «Η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του Κράτους και έχει σκοπό την ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων, την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης και τη διάπλάσή τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες»²¹⁷.

Ωστόσο, με αφορμή την εισαγωγή πολλών μαθητών μη ελληνικής καταγωγής, λόγω μετανάστευσης, έχει δημιουργηθεί μια αμφισβήτηση του διαχρονικού προσανατολισμού του μαθήματος των Θρησκευτικών στην ελληνική εκπαίδευση. Συγκεκριμένα, δημιουργήθηκε η άποψη που υποστηρίζει ότι λόγω της πολυπολιτισμικότητας της ελληνικής κοινωνίας, θα πρέπει το μάθημα των Θρησκευτικών να διδάσκει τόσο τον Χριστιανισμό, όσο και τις άλλες θρησκείες του κόσμου. Παράλληλα, δημιουργήθηκε και η άποψη ότι, ιδιαιτέρως στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, το μάθημα θα πρέπει να έχει ομολογιακό χαρακτήρα²¹⁸.

²¹⁵ Α. Σαπουνάς, «Η θρησκευτική αγωγή στο σύγχρονο ελληνικό σχολείο. Συζήτηση για τον ομολογιακό ή τον θρησκευσιολογικό χαρακτήρα του μαθήματος των Θρησκευτικών στην ελληνική Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση», *Πρακτικά 3^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων: Θρησκευτική Εκπαίδευση: εκπαίδευση για το μέλλον*, τ. 3, (2019), 530.

²¹⁶ «Επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα είναι η θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού. Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας, που γνωρίζει κεφαλή της τον Κύριο ημών Ιησού Χριστό, υπάρχει αναπόσπαστα ενωμένη δογματικά με τη Μεγάλη Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης και με κάθε άλλη ομόδοξη Εκκλησία του Χριστού τηρεί απαρασάλευτα, όπως εκείνες, τους ιερούς αποστολικούς και συνοδικούς κανόνες και τις ιερές παραδόσεις», *Σύνταγμα της Ελλάδας*, βασικές διατάξεις, άρθρο 3 «Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας», παρα. 1, διαθέσιμο και στην ιστοσελίδα <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagma/article-3/> (Ημ. ανάκτησης : 17/5/2023).

²¹⁷ *Σύνταγμα της Ελλάδας*, ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, άρθρο 16 «Παιδεία, τέχνη, επιστήμη», παρά. 2, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagma/article-16/> (Ημ. ανάκτησης: 17/5/2023).

²¹⁸ Α. Σαπουνάς, *ό.π.*, 530.

Ύστερα από αρκετές μεταβολές εξαιτίας των αντιπαραθέσεων, το νέο Α.Π. του μαθήματος παρουσιάστηκε από τον πρώην σύμβουλο του Π.Ι., Στ. Γιαγκάζογλου, ως ανοιχτό και πλουραλιστικό, διότι λαμβάνει υπόψη τις απαιτήσεις των καιρών και τις μορφωτικές ανάγκες των σύγχρονων μαθητών. Οι «συντεταγμένες» αυτές διαμορφώνουν ένα πρόγραμμα θρησκευτικού μαθήματος, το οποίο έχει επίκεντρο και ξεκινά από τη θρησκευτική παράδοση του τόπου, την παράδοση της Ορθόδοξης Χριστιανικής Εκκλησίας, όπως αυτή σαρκώθηκε στη ζωή και αποτυπώθηκε στα μνημεία του πολιτισμού του. Ταυτόχρονα εξετάζει με ερευνητικό, κριτικό και διαλεκτικό τρόπο τη συνεισφορά στην ιστορία και τον πολιτισμό κάθε θρησκευτικής παράδοσης, αποβλέποντας στον θρησκευτικό γραμματισμό, στην ευαισθητοποίηση αλλά και στον αναστοχασμό των μαθητών απέναντι στο δικό τους θρησκευτικό προβληματισμό²¹⁹. Συγκεκριμένα, στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση οι μαθητές διδάσκονται την ορθόδοξη θρησκεία αυτή καθαυτή, δηλαδή τη σταδιακή χαρτογράφηση και αναγνώριση των βασικών εξωτερικών χαρακτηριστικών της μέσα από τα πρόσωπα, τα έθιμα, τα σύμβολα, τις παραδόσεις, την ιστορία, τα μνημεία, την κοινωνική και πολιτιστική ζωή του τόπου. Στην πορεία η διδασκαλία ανοίγεται στον θρησκευτικό ορίζοντα ολόκληρου του κόσμου²²⁰.

Το μάθημα των Θρησκευτικών διδάσκεται στα Δημοτικά Σχολεία από τους εκπαιδευτικούς της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και όχι από καθηγητές Θεολόγους. Δυστυχώς, οι σύγχρονοι εκπαιδευτικοί είναι ελάχιστα καταρτισμένοι σχετικά με τα θεολογικά θέματα, αφού οι Παιδαγωγικές Σχολές δεν προσφέρουν, ή προσφέρουν κατ' επιλογήν του φοιτητή, μαθήματα περί διδασκαλίας της χριστιανικής θρησκείας²²¹. Επιπροσθέτως, αρκετοί από αυτούς δεν έχουν θρησκευτική συνείδηση ούτε στην προσωπική τους ζωή, με αποτέλεσμα να δυσκολεύονται ή να αποφεύγουν να διδάξουν τα Θρησκευτικά στην τάξη τους. Τα δύο αυτά γεγονότα, επηρεάζουν αρνητικά την ποιότητα της διδασκαλίας του μαθήματος και, συνεπώς, επαφίεται στη διάθεση του κάθε παιδαγωγού το αν και το πώς θα μεταδώσει τις χριστιανικές και θεολογικές αξίες. Σε αυτό το μάθημα ο παιδαγωγός δεν καλείται μόνο να καλύψει το

²¹⁹ Στ. Γιαγκάζογλου, «Τα καινοτόμα στοιχεία του Νέου Π.Σ. στα Θρησκευτικά», διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://ebooks.edu.gr/ebooks/v2/ps.jsp> (Ημ. ανάκτησης : 17/5/2023), 1.

²²⁰ Στο ίδιο, 7-8.

²²¹ Ενδεικτικά στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης Αθηνών τα μαθήματα που αφορούν τα θρησκευτικά είναι κατ' επιλογήν και είναι τα εξής: «Ζητήματα Μελέτης του Θρησκευτικού φαινομένου και των Θρησκειών στην Εκπαίδευση», «Πολιτισμός, Θρησκεία και Εκπαίδευση στην Εποχή της Παγκοσμιοποίησης» και «Σχολική Θρησκευτική Αγωγή». <http://www.primedu.uoa.gr/to-tmima/organwsh-kai-dioikhsh/tomeis/tomeas-an8rwpistikon-spoynon.html> (Ημ. ανάκτησης: 17/5/2023).

γνωστικό μέρος του τί είναι Θεός ή ποιες θρησκείες υπάρχουν στον κόσμο, αλλά και να διδάξει τα θεία ιδανικά και τον πνευματικό τρόπο ζωής. Είναι, λοιπόν, υψίστης σπουδαιότητας το ζήτημα της διδασκαλίας των Θρησκευτικών από κατάλληλα εκπαιδευμένους παιδαγωγούς, ώστε να αποφύγουν οι μαθητές μια διδασκαλία γεμάτη από νεκρές σχολαστικές έννοιες και ηθικολογίες, οι οποίες τόσο τους απωθούν²²².

Η Αγία Γραφή, ως το ιερό βιβλίο του Χριστιανισμού, κατείχε πρωτεύοντα ρόλο στην εκπαίδευση των παιδιών από τους πρώτους αιώνες της Ύστερης Αρχαιότητας²²³. Ο Μ. Βασίλειος, μέσα από τα παιδαγωγικά έργα του, δεν αμελεί αφενός να τονίσει τη σημασία της μελέτης της Αγίας Γραφής και αφετέρου να δώσει συμβουλές σχετικές με την εν Χριστώ πνευματική τελείωση του ανθρώπου. Ο ίδιος θεωρούσε το Ευαγγέλιο ως εύκολη και εύπεπτη τροφή και τα δόγματα ως δύσκολη και δυσκολοχώνευτη. Γι' αυτό υποστηρίζει, δίκαια, ότι η διδασκαλία του Ευαγγελίου πρέπει να προηγείται των χριστιανικών δογμάτων²²⁴. Πρώτα απ' όλα, ο μέγας Πατήρ διδάσκει πως η ανθρώπινη ζωή δεν είναι ανεργάτιστη σαν ακυβέρνητο πλοίο, ούτε ατέρμονη, αλλά έχει σκοπό, όπως όλα τα πράγματα έχουν ένα σκοπό²²⁵. Ο σκοπός αυτός είναι μέγας διότι δεν είναι άλλος από την κατάκτηση της αιώνιας ζωής. Ο μαθητής οφείλει να κρατά από αυτά που μελετά, όσα μπορούν να τον βοηθήσουν να φτάσει σε αυτόν τον σκοπό, αλλά και να απορρίπτει ως μηδαμινά όσα δεν καταλήγουν εκεί ²²⁶.

Κατά τον Βασίλειο οι μαθητές, με τη σωστή καθοδήγηση του εκπαιδευτικού, θα πρέπει να εξετάζουν προσεκτικά κάθε ιδέα και δίδαγμα και να το προσαρμόζουν ανάλογα με τον βασικό σκοπό της ζωής τους, όπως για παράδειγμα τοποθετείται η

²²² π. Γ. Μεταλληνός, *ό.π.*, 207.

²²³ Η μελέτη της Αγίας Γραφής αποτελούσε βασικό μέρος του σχολικού προγράμματος και βραβεύονταν οι επιμελείς και ταχείς στην απομνημόνευση μαθητές. Ν. Ζέρβης, *Τα Παιδαγωγικά Έργα του Μεγάλου Βασιλείου*, (Ιεροσόλυμα: χ.ε, 2008), 55 -56.

²²⁴ «διόπερ καὶ γάλακτος ἔτι ἐδέοντο, τῆς εἰσαγωγικῆς καὶ ἀπλουστεράς τοῦ Εὐαγγελίου διδασκαλίας, μήπω δυνάμενοι περικρατεῖν στερεᾶς τροφῆς τῆς ἐν δόγμασι.» Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία IB', Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν*, PG 31, 412D. Βλ. επίσης Ν. Ζέρβης, «Οι παιδαγωγικές απόψεις του Μεγάλου Βασιλείου», (Δρ Θεολογίας, Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας ΑΠΘ, 2001), 139.

²²⁵ «Ὅν γὰρ δὴ τῶν μὲν χειρωνακτῶν ἔστι τι πέρας τῆς ἐργασίας, τοῦ δὲ ἀνθρώπινου βίου σκοπὸς οὐκ ἔστι, πρὸς ὃν ἀφορῶντα πάντα ποιεῖν καὶ λέγειν χρὴ τὸν γε μὴ τοῖς ἀλόγοις παντάπασι προσεοικέναι μέλλοντα.» Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία KB, Πρὸς τοὺς νέους*, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων, PG 31, 577C.

²²⁶ «Ἄ μὲν οὖν ἂν συντελεῖ πρὸς τοῦτον ἡμῖν, ἀγαπᾶν τε καὶ διώκειν παντὶ σθένει χρῆναί φαμεν, τὰ δ' οὐκ ἐξικνούμενα πρὸς ἐκείνον ὡς οὐδενὸς ἄξια παρορᾶν», Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία KB, Πρὸς τοὺς νέους*, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων, PG 31, 565C.

πέτρα στο αλφάδι κατά την αρχαία δωρική παροιμία²²⁷. Πρέπει να είναι ιδιαίτερα προσεκτικοί σε ό,τι διαβάζουν σχετικά με τους άλλους, έτσι λεγόμενους, θεούς και να μην υιοθετούν τις συμπεριφορές τους, οι οποίες περιγράφονται στα βιβλία των κλασικών²²⁸. Ταυτόχρονα, ο Βασίλειος επικροτεί τη συγκριτική γνώση των διαφορών του Τριαδικού Θεού της Αγίας Γραφής έναντι των άλλων θεών, διότι οι μαθητές ωφελούνται από την αναγνώριση της πρώτης ως καλύτερης διδασκαλίας²²⁹. Μάλιστα, στο έργο του *Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν*, τονίζει πως όσοι τώρα βρίσκονται μακριά από τη διδασκαλία των ιερών Γραφών αλλά αργότερα την αποδεχθούν, γίνονται σοφότεροι, διότι έτσι περιφρονούν τη γνώση των μάταιων πραγμάτων και μεταστρέφουν τον θαυμασμό τους προς την αλήθεια²³⁰.

Θα πρέπει, λοιπόν, ο παιδαγωγός που διδάσκει τα Θρησκευτικά να προσεγγίζει τους μαθητές με απλότητα στη διδασκαλία του, ξεκινώντας από το Ευαγγέλιο. Οι πολλές αντιλογίες, με τη δύναμη της διαλεκτικής, μπορεί να διαστρέψουν τη δύναμη της αλήθειας και να συγχίσουν τον ανώριμο ακόμα νου των παιδιών, οδηγώντας τους σε λάθος συμπεράσματα σε θέματα θρησκείας²³¹. Επίσης, η αντιπαράθεση των επιχειρημάτων επιφέρουν ταραχή στην καρδιά ακόμη και των πιο δυνατών στην πίστη, ενώ η ποικιλία στη διδασκαλία και, ακόμη περισσότερο, η διαστροφή, λειτουργεί όπως το δόλωμα στο αγκίστρι, γεγονός που οδηγεί στον πνευματικό θάνατο τους πιο άπειρους²³². Επιμένει ιδιαίτερος ο Βασίλειος στον απλό

²²⁷ «Εὐθύς οὖν ἐξ ἀρχῆς ἐπισκοπεῖν ἕκαστον τῶν μαθημάτων, καὶ συναρμολογεῖν τῷ τέλει προσῆκε, κατὰ τὴν Δωρικὴν παροιμίαν, τὸν λίθον ποτὶ τὰν σπάρτον ἄγοντας.» Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία ΚΒ, Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*, PG 31, 569D.

²²⁸ «Πάντων δὲ ἤκιστα περὶ θεῶν τι διαλεγόμενοι προσέξομεν, καὶ μάλισθ' ὅταν ὡς περὶ πολλῶν τε αὐτῶν διεξιῶσι καὶ τούτων οὐδ' ὁμοουσύντων.» Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία ΚΒ, Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*, PG 31, 569A.

²²⁹ «Εἰ μὲν οὖν ἔστι τις οἰκειότης πρὸς ἀλλήλους τοῖς λόγοις, προὔργου ἂν ἡμῖν αὐτῶν ἢ γνῶσις γένοιτο· εἰ δὲ μὴ, ἀλλὰ τό γε παράλληλα θέντας καταμαθεῖν τὸ διάφορον οὐ μικρὸν εἰς βεβαίωσιν τοῦ βελτίονος.» Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία ΚΒ, Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*, PG 31, 568B.

²³⁰ «τοὺς ἔξωθεν ὄντας τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου, ἐπειδὴν προσέθλωσι τῇ ὑγιαίνουσῃ τῶν Παροιμιῶν διδασκαλίᾳ, σοφωτέρους ἔσσεσθαι ὁ λόγος κατεπαγγέλλεται· ἀτιμάζοντας μὲν τὴν τῶν ματαίων γνῶσιν, μετατιθέντας δὲ τὸ θαῦμα πρὸς τὴν ἀλήθειαν.» Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία ΙΒ', Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν*, PG 31, 116C.

²³¹ «Οὐ καταδεχόμενοι γὰρ τὸ ἀπλοῦν τῆς πνευματικῆς διδασκαλίας, οἱ ἐκ τῆς διαλεκτικῆς πρὸς τὰς ἀντιλογίας ἠκονημένοι, περιτρέπουσι πολλάκις τὴν ἰσχὺν τῆς ἀληθείας τῇ πιθανολογίᾳ τῶν σοφισμάτων.» Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία ΙΒ', Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν*, PG 31, 401A.

²³² «Τοῦτο δὲ παντὶ γνώριμον, ὅτι, ὡσπερ ἀγκίστρω πρὸς θάνατον ἔλκοντι, τῷ ἑαυτοῦ φρονήματι τὸ ἀπλοῦν τῆς πίστεως, οἷόν τι δέλεαρ, περιβάλλει, ἵνα τῷ φαινομένῳ ἐπιδραμόντες οἱ ἀπειροὶ τεροὶ, ἀφυλάκτως τῷ κακῷ τῆς ἀσεβείας περιπαρῶσιν.» Βασίλειος

τρόπο διδασκαλίας της πίστης²³³. Εξάλλου, οποιαδήποτε προσπάθεια περιγραφής της θεότητας δεν προσεγγίζει την ουσία, αλλά σκιαγραφεί αμυδρά την ενεργητική φανέρωσή της²³⁴. Επομένως, η ασφαλέστερη διατύπωση της πίστης, γενικά αλλά και ειδικά στο μάθημα των Θρησκευτικών, έγκειται στην απλότητα²³⁵.

Τα ιερά λόγια των Γραφών, οδηγούν με βεβαιότητα τον άνθρωπο στην αιώνια ζωή, διδάσκοντας και φωτίζοντας με τις μυστηριώδεις και υπερφυσικές αλήθειες τους²³⁶. Για παράδειγμα, ο Απόστολος των εθνών Παύλος λέγει πως ο άνθρωπος είναι διπλός²³⁷, δηλαδή εξωτερικός και εσωτερικός. Ο εσωτερικός άνθρωπος, δηλαδή η ψυχή, έχει κι αυτός ηλικίες, όπως και ο εξωτερικός. Οι Ορθόδοξοι μαθητές, έχοντας αναγεννηθεί πρόσφατα με το βάπτισμα στο όνομα της Αγίας Τριάδας, είναι εν δυνάμει κατακτητές της Βασιλείας των Ουρανών. Διότι, σύμφωνα με τον Βασίλειο, οι μαθητές έχουν πνεύμα που βράζει και βρίσκονται στην ακμή των δυνάμεών τους για αγαθά έργα. Επίσης, διαθέτουν μια ψυχή νεανική και κατηρτισμένη προς το τέλειο, με την πολυμέρεια της αρετής, ενώ είναι ζωνρή στις πράξεις της ευσεβείας²³⁸. Επίσης, ο Βασίλειος εκτός από την Αγία Γραφή συνηθίζει να προτείνει ως παραδείγματα προς μίμηση τους βίους των αγίων, ώστε όσοι μαθαίνουν γι' αυτούς να τους έχουν ως πρότυπα ζωής και αισιοδοξίας²³⁹.

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό πως ο Μ. Βασίλειος, μέσα από τα έργα του προσπαθεί να μεταλαμπαδεύσει στους μαθητές αλώβητη την πίστη, όπως την

Καισαρείας, *Λόγος Α' Ανατρεπτικός του Άπολογητικού του Δυσσεβοῦς Εὐνομίου*, PG.29, 512C–513A.

²³³ «φεῦγε τὸ παντοδαπὸν καὶ πολλαπλοῦν τοῦ τρόπου· δίωκε δὲ ἀλήθειαν, εἰλικρίνειαν, ἀπλότητα», Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλίας Θ' Εἰς τὴν Ἑξαήμερον*, PG 29, 153D.

²³⁴ Κ. Τρυφωνίδης, «Η στάση του Μεγάλου Βασιλείου ἐναντι αἰρετικῶν καὶ σχισμάτων» (Διπλωματικὴ Ἐργασία, Α.Π.Θ., 2011), 54.

²³⁵ «ἀλλὰ τό γε ἀπλοῦν τῆς πίστεως ἰσχυρότερον ἔστω τῶν λογικῶν ἀποδείξεων.», Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλίας Θ' Εἰς τὴν Ἑξαήμερον*, PG 29, 25A.

²³⁶ «Εἰς δὴ τοῦτον ἄγουσι μὲν Ἱεροὶ Λόγοι, δι' ἀπορρήτων ἡμᾶς ἐκπαιδεύοντες [...] τηνικαῦτα τῶν ἱερῶν καὶ ἀπορρήτων ἐπακουσόμεθα παιδευμάτων», Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία ΚΒ, Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*, PG 31, 565D καὶ 568A-B.

²³⁷ «Διὸ οὐκ ἐκκακοῦμεν, ἀλλ' εἰ καὶ ὁ ἔξω ἡμῶν ἄνθρωπος διαφθείρεται, ἀλλ' ὁ ἔσωθεν ἀνακαινοῦται ἡμέρα καὶ ἡμέρα», Β' Κορ. 4:16.

²³⁸ «Νεανίσκος δὲ κατὰ ψυχὴν ἐστὶν ὁ πᾶσι τοῖς μέρεσι τῆς ἀρετῆς κατηρτισμένος πρὸς τὸ τέλειον, ὁ τῷ πνεύματι ζέων, ὁ σφριγῶν πρὸς τὰς πράξεις τῆς εὐσεβείας, καὶ ἀκμάζων πρὸς πᾶσαν εὐτονίαν ἀγαθῶν ἔργων· ὃν καὶ βιαστὴν τὸ Εὐαγγέλιον λέγει, δυνάμενον διαρπάσαι τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν», Βασίλειος Καισαρείας, *Ομιλία ΙΒ', Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν*, PG 31, 412D-413A.

²³⁹ «Μνήσθητε τῶν πάλαι ἀγίων, ὅτι οὐδεὶς τρυφῶν οὐδὲ κολακευόμενος τῶν στεφάνων τῆς ὑπομονῆς ἠξιώθη, ἀλλὰ πάντες διὰ μεγάλων θλίψεων πυρωθέντες τὸ δοκίμιον ἐπεδείξαντο. [...] Μακάριος ὁ καταξιωθείς τῶν ὑπὲρ Χριστοῦ παθημάτων», Βασίλειος Καισαρείας, *Ἐπιστολὴ ΡΛΘ' Τοῖς Ἀλεξανδρεῦσιν*, PG 32, 584C.

δίδαξε ο Ιησούς Χριστός, όπως την κήρυξαν οι μαθητές του και Απόστολοι, όπως τη διατήρησαν οι Πατέρες και τη διασφάλισαν οι μάρτυρες²⁴⁰. Είναι φανερή η τάση του προς την τήρηση της παράδοσης, η οποία διαπνέει κάθε λόγο και πράξη του, όπως και κάθε θεολογική αναζήτησή του. Γι' αυτό, σημασία δεν έχει ποιος επικαλείται την παράδοση αλλά, εν τέλει, ποιος την τηρεί επί του πρακτέου. Αναντιλέκτως, ο Βασίλειος διδάσκει, λόγω και έργω, τη διατήρηση της πίστεως στον Χριστό, την λύτρωση της αιώνιας ζωής²⁴¹.

Συμπερασματικά, εφόσον ο παιδαγωγός καλείται σύμφωνα με το Α.Π. να διδάξει στους μαθητές εν πρώτοις την ορθόδοξη παράδοση και πίστη, οφείλει να γνωρίζει τον τρόπο με τον οποίο θα ενισχύσει αυτήν την τάση τους για πνευματική ολοκλήρωση και τελειότητα. Είναι τόσο υψηλό το καθήκον του απέναντι στις ψυχές των παιδιών που παιδαγωγεί, ώστε χρειάζεται να γνωρίζει Θεολογία και μάλιστα να τη μελετήσει τόσο, μέχρι να αριστεύσει σε αυτή. Κατά τον Γρηγόριο Θεολόγο ο άριστος θεολόγος είναι εκείνος που δεν φτάνει στη θέα του Θεού μόνον χάριν της πνευματικής του απολαύσεως, αλλά κυρίως χάριν της βαθύτερης γνώσεως της αλήθειας εκείνης, την οποία οι πιστοί έχουν ανάγκη για να σωθούν²⁴². Όπως διαβεβαιώνει και ο Μέγας Βασίλειος, είναι μάταιο να καταναλώνονται τα νεανικά χρόνια σε διάφορα θέματα, σπουδές και δεξιότητες και όχι στη μαθητεία του θαυμαστού φωτός της αλήθειας του Ευαγγελίου, το οποίο δημιουργεί σε όλες τις ψυχές τον αγαθό πόθο της αιωνιότητας κοντά στον Ιησού Χριστό²⁴³.

²⁴⁰ «Ο Κύριος ούτως ἐδίδαξεν, ἀπόστολοι ἐκήρυξαν, Πατέρες διετήρησαν, μάρτυρες ἐβεβαίωσαν», Βασίλειος Καισαρείας, *Ὁμιλία ΚΔ', Κατὰ Σαβελλιανῶν, καὶ Ἀρείου, καὶ τῶν Ἀνομοίων*, PG 31, 612B. Βλ. επίσης Κ. Τρυφωνίδης, *ὀ.π.*, 51.

²⁴¹ «Μόνον ἂν ἔνδοτον φυλασσεσθῶ τὸ φρόνημα ἡμῶν, ἄσειστον τὸ στερέωμα τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως διατηρεῖσθῶ, καὶ ἦξει ἐν τάχει ὁ ἀντιληψόμενος ἡμῶν ἦξει καὶ οὐ χρονιεῖ», Βασίλειος Καισαρείας, *Ἐπιστολὴ ΠΜ' Τῇ Ἀντιοχείων Ἐκκλησίᾳ*, PG 32, 588A.

²⁴² Σ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία*, τ. Β', *Ὁ Τέταρτος Αἰώνας (Ἀνατολή καὶ Δύση)*, (Ἀθήνα: χ.έ., 1990), 499.

²⁴³ «Ἐγὼ πολὺν χρόνον προσαναλώσας τῇ ματαιότητι, καὶ πᾶσαν σχεδὸν τὴν ἑμαυτοῦ νεότητα ἐναφανίσας τῇ ματαιοιᾷ ἢ ἔχον προσδιατρίβων τῇ ἀναλήψει τῶν μαθημάτων τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ μωρανθείσης σοφίας, ἐπειδὴ ποτε, ὥσπερ ἐξ ὕπνου βαθεὸς διαναστάς, ἀπέβλεψα μὲν πρὸς τὸ θαυμαστὸν φῶς τῆς ἀληθείας τοῦ Εὐαγγελίου, κατεῖδον δὲ τὸ ἄχρηστον τῆς σοφίας τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων, πολλὰ τὴν ἐλεεινὴν μου ζωὴν ἀπο κλαύσας ἠὺχόμεν δοθῆναί μοι χειραγωγίαν πρὸς τὴν εἰσαγωγὴν τῶν δογμάτων τῆς εὐσεβείας», Βασίλειος Καισαρείας, *Ἐπιστολὴ ΣΚΓ': Πρὸς Εὐστάθιον τὸν Σεβαστηνόν*, PG 32, 824A-B.

4. Συμπεράσματα

Οι συχνές αλλαγές στις εκπαιδευτικές προσεγγίσεις της χώρας, οι άκαρπες μεταρρυθμίσεις, καθώς και τα αναδυόμενα προβλήματα της σύγχρονης εποχής όσον αφορά στην παιδεία των πολιτών της ελληνικής κοινωνίας, αποτέλεσαν την αφετηρία του προβληματισμού και την αφορμή της έρευνας γι' αυτή την Μεταπτυχιακή Διατριβή. Οι προσδοκίες για μία ιδανική εκπαιδευτική πραγματικότητα στρέφονται προς τους Πατέρες και τους παραδοσιακούς διδασκάλους του γένους, οι οποίοι είχαν όραμα, ικανότητες και βαθιά πίστη στον Τριαδικό Θεό. Συγκεκριμένα, η παρούσα μελέτη επιχείρησε να παραθέσει τις παιδαγωγικές θέσεις του Βασιλείου του Μεγάλου, επισκόπου Καισαρείας, για τις οποίες έχουν γίνει και άλλες εκτενείς έρευνες και εργασίες. Ωστόσο, η μελέτη αυτή καινοτομεί στο γεγονός ότι ερευνήσε την σχέση και τη συνάφεια των σύγχρονων Αναλυτικών Προγραμμάτων της Ελληνικής Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης με τις σχετικές απόψεις του Μ. Βασιλείου, με σκοπό τη συμβολή στην βελτίωση της εκπαιδευτικής κατάστασης της χώρας μας.

Μέσα από την πραγμάτευση του θέματός μας προέκυψαν τα παρακάτω συμπεράσματα. Πρώτον οι σύγχρονες έρευνες στον τομέα της εκπαίδευσης, αλλά και η προσωπική εμπειρία μας, καταδεικνύουν μια παρακμή, η οποία εξελίσσεται βαθμηδόν στα εκπαιδευτικά πράγματα της χώρας. Το σχολείο ως θεσμός τείνει να απαξιωθεί από τον πυρήνα της κοινωνίας, την οικογένεια, καθώς δεν θεωρείται πλέον ιερός χώρος, αλλά ένας χώρος φύλαξης και απασχόλησης ανηλίκων. Εκ των έσω, τα προβλήματα αφορούν αφενός στην πληθώρα των γνωστικών αντικειμένων και τον όγκο της διδακτέας ύλης, στα οποία οι μαθητές δεν δύνανται να ανταποκριθούν. Αφετέρου, η εν λόγω κατάσταση οφείλεται και στο -κουρασμένο από τις συνεχείς γραφειοκρατικές ευθύνες- εκπαιδευτικό προσωπικό, που διαθέτει ακαδημαϊκή κατάρτιση, αλλά δεν διαθέτει όρεξη, αγάπη για διδασκαλία και κυρίως ήθος, ώστε να το μεταδώσει στις επόμενες γενεές. Γι' αυτό ήταν επιτακτική ανάγκη να ερευνήσουμε την ιστορία και τις συνθήκες μάθησης των περασμένων γενεών, συγκεκριμένα της εποχής του μεγάλου ιεράρχη, ώστε να διαπιστώσουμε ομοιότητες, διαφορές και προοπτικές ανάκαμψης της σύγχρονης κατάστασης.

Εισαγωγικά, έγινε αναφορά στις συνθήκες εκπαίδευσης των παιδιών κατά τον 4^ο αι. μ.Χ. . Μέσα από τη βιβλιογραφία διαπιστώθηκε πως η παιδεία κατείχε εξέχοντα ρόλο στο κοινωνικό γίγνεσθαι, ωστόσο λόγω πρακτικών δυσκολιών, τα περισσότερα

παιδιά, κυρίως αγόρια, παρέμεναν στη στοιχειώδη μόρφωση, χωρίς περαιτέρω σπουδές. Ο ρόλος του παιδαγωγού ανυψώθηκε εκείνη την χρονική περίοδο, ενώ κύριο ζητούμενο της εκπαίδευσης ήταν η απόκτηση της αρετής. Οι Πατέρες της Εκκλησίας και τα μοναστήρια κατάφεραν να διασώσουν την αρχαία ελληνική γραμματεία των περασμένων αιώνων, ενώ χρησιμοποίησαν την ορολογία και τη μέθοδο της αρχαίας φιλοσοφίας ως «κέλυφος» για να διδάξουν τον Χριστιανισμό και τη διδασκαλία του. Έτσι, η Εκκλησία σιγά – σιγά ανέλαβε τον ρόλο του παιδαγωγού των λαϊκών στρωμάτων της κοινωνίας της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, μέσα από τα κηρύγματά της κατά τον εκκλησιασμό των πιστών και τη μελέτη της Αγίας Γραφής στα μοναστήρια. Ωστόσο, ποτέ δε δημιούργησε ένα αμιγώς εκπαιδευτικό σύστημα, ούτε όμως απέτρεψε τους πολίτες από το να παρακολουθούν τα ελληνικά - εθνικά σχολεία.

Ο Μ. Βασίλειος γεννήθηκε και έδρασε, ως πολίτης και ως ιεράρχης μέσα σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία, σε μια εποχή που η ειδωλολατρία έπνεε τα λούστια και η Ορθόδοξη Εκκλησία ταλανιζόταν από τις πρώτες μεγάλες αιρέσεις στην ιστορία της. Το ογκώδες θεολογικό έργο του, η ανυπόκριτη φιλανθρωπία του, η αγιότητα του βίου του και η αστείρευτη πίστη του στον Τριαδικό Θεό τον κατέστησαν «τὸ στόμα τῆς σοφίας, τῆς πίστεως πρόμαχο, συμπολίτη τῶν Ἀγγέλων και οὐρανοφάντορα τοῦ Χριστοῦ», όπως η υμνολογία τον περιγράφει. Ωστόσο, στη μνήμη και στην έμπρακτη εμπειρία του γένους, θα μείνει γνωστός μέχρι τις μέρες μας ως προστάτης της παιδείας και των γραμμάτων, μαζί με τον Γρηγόριο Θεολόγο (Ναζιανζηνό) και Ιωάννη Χρυσόστομο. Πράγματι, το παιδαγωγικό του έργο μέσα από συγγράμματα, ομιλίες και επιστολές είναι αστείρευτο.

Έχοντας ως οδοδείκτη την κατάκτηση της αιώνιας ζωής και της αγιότητας, δίδαξε μικρούς και μεγάλους για το πώς να αποκτήσουν την αρετή του βίου, πώς να αποφύγουν τον πνευματικό θάνατο και πώς να αντιμετωπίσουν τις αλλεπάλληλες δυσκολίες της καθημερινότητας. Στα κύρια παιδαγωγικά του έργα *Πρὸς τοὺς νέους*, *ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*, *Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν* και *Ὅροι κατὰ πλάτος*, συναντούμε τις ενδιαφέρουσες παιδαγωγικές απόψεις του. Ο Μ. Βασίλειος εκτιμά βαθύτατα τη θύραθεν παιδεία και τα ελληνικά γράμματα, καθώς τα θεωρεί προπαρασκευαστικό στάδιο και προετοιμασία για τους μαθητές, ώστε αργότερα να μπορέσουν να δεχθούν την δυσκολότερη –αλλά υψηλότερη- διδασκαλία της δογματικής αλήθειας του Ευαγγελίου και του Χριστού. Εφιστά την προσοχή,

βεβαίως, στο να μη δέχονται άκριτα τις διδασκαλίες των αρχαίων συγγραφέων περί των πολλών –κατ’ αυτούς- θεών, ούτε να παίρνουν ως παράδειγμα τις ανήθικες πράξεις και τις αμαρτωλές συνήθειες που κάποιες φορές αυτοί περιγράφουν.

Αντίθετα, οι νέοι μέσα από την εκπαίδευσή τους οφείλουν να αποκομίσουν αρετές όπως η διάκριση, η σωφροσύνη, η εργατικότητα, η απλότητα του βίου, η ευστροφία προς αποφυγή της αμαρτίας και η τάση προς τις αγαθές πράξεις για το συμφέρον του πλησίον. Αυτές τις αρετές, θα τις διδαχτούν ακόμα καλύτερα, όταν θα είναι πιο ώριμοι πνευματικά και αναπτυξιακά, μέσα από την επισταμένη μελέτη της Αγίας Γραφής. Μόνον έτσι, θα καταφέρουν να φθάσουν στη σοφία, δηλαδή την καλή γνώση των θείων και των ανθρώπινων πραγμάτων, καθώς και των αιτιών τους. Επομένως, ο Βασίλειος έχει ως άξονες αγωγής τον κοσμοκεντρικό για τα επίγεια εφόδια της ζωής και τον θεοκεντρικό για τα ουράνια εφόδια της αιώνιας ζωής, καλύπτοντας έτσι την διττή ύπαρξη σώματος και ψυχής του ανθρώπου. Βεβαίως, η οικογένεια και συγκεκριμένα η μητέρα έχει χρέος να γαλουχήσει εξ’ αρχής το παιδί με τις αξίες του Ευαγγελίου, ώστε να το βοηθήσει να χτίσει μια δυνατή και υγιή προσωπικότητα για όλη του τη ζωή.

Δεύτερον, συμπεραίνουμε πως πολλές από τις διδακτικές του Βασιλείου προσεγγίσεις, διατυπώθηκαν μεταγενέστερα και από άλλους επιστήμονες παιδαγωγούς και είναι ευρέως γνωστές στους σύγχρονους εκπαιδευτικούς. Τέτοιες είναι η εξατομίκευση της διδασκαλίας ανάλογα με την ιδιαίτερη προσωπικότητα του μαθητή, η παρώθηση για μάθηση μέσω ευχάριστων τρόπων και η αλληλεπίδραση δασκάλου και μαθητή μέσω του διαλόγου ή του ερευνητικού τρόπου κατά τη μαθησιακή διαδικασία. Επίσης, ο Βασίλειος πιστεύει πως για να κατανοήσει ο μαθητής το γνωστικό αντικείμενο, θα πρέπει να αντιστοιχο με το αναπτυξιακό του επίπεδο, τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά. Η μεγάλη ύλη δεν μπορεί να μετουσιωθεί σε γνώση, αλλά αντίθετα μπορεί να απογοητεύσει τον μαθητή και να τον οδηγήσει στην άρνηση για μάθηση.

Τρίτο συμπέρασμά μας είναι πως ο παιδαγωγός, φυσικά, αντιπροσωπεύει στη συνείδηση των μαθητών του την κοινωνική πραγματικότητα, συμβολίζοντας τις αξίες της εποχής του και -κατά τον Μ. Βασίλειο- οφείλει να είναι πρότυπο εν Χριστώ για τους μαθητές του. Διότι, περισσότερο διδάσκει με το παράδειγμα του βίου του παρά με τα λόγια. Ένας σωστός παιδαγωγός δεν οργίζεται ευκαιρώς - ακαίρω, ούτε τιμωρεί αυστηρά κι αδιακρίτως. Από την άλλη πλευρά, η επιβράβευση και η τιμωρία, ως παιδαγωγικά μέσα, είναι απαραίτητα, ώστε η μεν να ενδυναμώσει τις φιλότιμες

προσπάθειες του μαθητή και η δε να εντοπίσει το πρόβλημα που υπαγορεύει τα κίνητρα για την παραβατική συμπεριφορά του μαθητή. Ο δάσκαλος, με την άριστη γνώση της ψυχολογίας και με το καλό παράδειγμά του, μπορεί να αναγεννήσει τους μαθητές και να τους εμψυχήσει όχι μόνο γνώση, αλλά και αλήθεια.

Μια προσεκτική έρευνα στο σύγχρονο Α.Π. της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης αποδεικνύει, ως τέταρτο συμπέρασμα, τη συνάφειά του με τις διδακτικές μεθόδους και απόψεις του Βασιλείου. Η αυτενέργεια, η εποπτεία, η παρώθηση, η βιωματική και η διαφοροποιημένη μάθηση των μαθητών αποτελούν αρχές, οι οποίες απαντώνται τόσο στο παιδαγωγικό έργο του ιεράρχη, όσο και στη σύγχρονη εκπαίδευση. Ακόμη, εντοπίζονται κοινά σημεία σε αρκετά γνωστικά αντικείμενα, όπως η εκμάθηση της ελληνικής γραφής και ανάγνωσης, της ελληνικής λογοτεχνίας, της μουσικής, της ιστορίας και των φυσικών επιστημών. Μπορεί να έχουν περάσει αιώνες από την εποχή του Μ. Βασιλείου, όμως οι μαθησιακοί στόχοι που εκείνος θέτει, παραμένουν διαχρονικοί και επιτεύξιμοι.

Ωστόσο, ένα πέμπτο συμπέρασμα αποτελεί το γεγονός πως ορισμένα από τα σημεία που υστερεί το σύγχρονο εκπαιδευτικό σύστημα (κατ' επέκταση και τα Α.Π.) όσον αφορά στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, είναι η πρακτικότητα των εκπαιδευτικών στόχων και –εξαιτίας αυτής της ελλείψεως- η εφαρμογή τους στην εκπαιδευτική πραγματικότητα. Στο έργο του μεγάλου Πατέρα και παιδαγωγού εντοπίζεται μια πληθώρα ανεκτίμητων πρακτικών συμβουλών και εκπαιδευτικών αξιών, οι οποίες θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν στα Δημοτικά Σχολεία της χώρας. Ξεκινώντας από τα έξωθεν, οι απαρχαιωμένες και δυσλειτουργικές κτιριακές υποδομές αποτελούν την αχίλλειο πτέρνα των εκπαιδευτικών κοινοτήτων. Ο Μ. Βασίλειος, ήδη από τον 4^ο αι., τονίζει την σημασία του δομικού χώρου που στεγάζει την μαθησιακή διαδικασία. Επίσης, το εκπαιδευτικό προσωπικό, οι παιδαγωγοί που εργάζονται ψυχή τε και σώματι μέσα στο σχολείο, θα πρέπει να εκπαιδεύονται καταλλήλότερα κατά την Τριτοβάθμια εκπαίδευσή τους, ώστε να αποτελούν το κοινωνικό πρότυπο για τους μαθητές τους. Η κοινωνία ωφελείται όταν από τα σχολεία αποφοιτούν μαθητές με αγαθά ιδανικά, με ήθος, με πίστη στον Θεό, με έμπρακτη ενσυναίσθηση και αίσθημα υπευθυνότητας, αξίες τις οποίες μόνο ένας ευσυνείδητος και κατάλληλα εκπαιδευμένος δάσκαλος μπορεί να τους εμψυχήσει.

Ως προς την διδακτέα ύλη, η οποία στην παρούσα φάση είναι ογκώδης και δαιδαλώδης λόγω της διαθεματικότητάς της, ο Βασίλειος έχει να αντιπροτείνει την απλότητα των εννοιών και τη σταδιακή εμβάθυνση στα ουσιώδη, την αναγκαία

ταυτολογία των διδαγμάτων, ώστε να επέλθει φυσικά η κατανόηση και η αφομοίωση της γνώσης στο μυαλό των μαθητών. Επιπρόσθετα, προσβλέπει στον επαγγελματικό προσανατολισμό μέσω των κλίσεων των μαθητών. Το σχολείο οφείλει όχι μόνο με βαρύγδουπους στόχους και θεωρίες, αλλά και εμπράκτως να καθοδηγεί κατάλληλα τους αυριανούς πολίτες της χώρας, έτσι ώστε να ανακαλύψουν το ταλέντο ή το ενδιαφέρον τους για εκείνο το γνωστικό πεδίο, το οποίο, ίσως, θα καθορίσει το επάγγελμά τους.

Σημαντικό για τον Μ. Βασίλειο είναι να αποκτήσουν οι μαθητές μέσα από την εκπαίδευσή τους, αγάπη για τη μάθηση, αυτοαντίληψη, αυτοεκτίμηση, ψυχικές αρετές και κριτική σκέψη, για να μπορέσουν να ανταποκριθούν στην απαιτητική ενήλικη ζωή τους. Όσα χρόνια κι αν έχουν περάσει, οι δυσκολίες στη ζωή του ανθρώπου είναι αναπόσπαστο κομμάτι της πραγματικότητάς του. Ταυτόχρονα, η αιώνια ψυχή του ανθρώπου λαχταρά τη λύτρωση, σε κάθε εποχή. Γι' αυτό ο Βασίλειος με τις παιδαγωγικές προτάσεις του συμπεριλαμβάνει την ολοκληρωμένη ύπαρξη του ανθρώπου και αποβλέπει στην επίγεια επιβίωσή του, αλλά και την μετά θάνατον σωτηρία του.

Ολοκληρώνοντας την έρευνα σχετικά με τα όσα κοινά υπάρχουν στη σύγχρονη Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση και στο έργο του ιεράρχη, παραθέσαμε τις θέσεις του σχετικά με το -πάντα επίκαιρο και σημαντικότατο- μάθημα των Θρησκευτικών. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, πως παρά τον σύγχρονο ορθολογισμό, την εξέλιξη της τεχνολογίας και τον θρησκευτικό πλουραλισμό, οι μαθητές έχουν απόλυτη ανάγκη αφενός να γνωρίσουν την ορθόδοξη πίστη τους και αφετέρου να αποκτήσουν μια ευρεία αντίληψη για το τι συμβαίνει στον κόσμο γενικότερα. Ο Μ. Βασίλειος, ως υποστηρικτής της παράδοσης, τονίζει την συνεχή μελέτη της Αγίας Γραφής, την απλότητα στον τρόπο διδασκαλίας του Ευαγγελίου και των δογμάτων, καθώς και τη γόνιμη σύγκριση αυτών με άλλες ιδεολογίες και θρησκείες. Οι εν λόγω θέσεις του προϋποθέτουν βαθιά θεολογική γνώση του μαθήματος των Θρησκευτικών από τους εκπαιδευτικούς. Γι' αυτό δεν πρέπει να αμελούν την κατάρτισή τους πάνω σε αυτά τα θέματα, αφού έχουν μεγάλη ευθύνη απέναντι στις ψυχές των μαθητών που παιδαγωγούν.

Με βάση την παρούσα μελέτη, μπορεί κανείς να συμπεράνει τον ειλικρινή θαυμασμό του Μ. Βασιλείου προς την αρχαία ελληνική γραμματεία, τη χριστοκεντρικά δομημένη σκέψη του, το αυθεντικό ποιμαντικό και κοινωνικό ενδιαφέρον του προς τους συνανθρώπους του, αλλά και την αστείρευτη λαχτάρα του

για πνευματική τελείωση και αγιότητα. Αν και η απόσταση ανάμεσα στην εποχή του Μ. Βασιλείου και την σύγχρονη εποχή είναι μεγάλη, η διδασκαλία αυτού του άγιου διδάσκαλου παρέμεινε αναλλοίωτη στον χρόνο. Κι αυτό διότι δεν ασχολείται με τις παροδικές συμβατότητες της ζωής, αλλά με την ουσία και το νόημά της. Στην προοπτική αυτή κατάφερε, με τον φωτισμό του Αγίου Πνεύματος, να συλλάβει την πληρότητα του νοήματος της ανθρώπινης υπάρξεως, ώστε η παρακαταθήκη του να μείνει έξω και πάνω από τον χρόνο, διαχρονική και αλώβητη. Όπως διαχρονικός και σωτήριος είναι ο λόγος του Ευαγγελίου.

Η παιδεία στο σύνολό της είναι ένας κρίσιμος τομέας και καθορίζει σε μεγάλο βαθμό την κοινωνία του μέλλοντος. Ιδιαίτέρως η σωστή εκπαίδευση των μικρών παιδιών αποτελεί βασικό μέλημα κάθε υγιούς εκπαιδευτικού συστήματος. Η συνειδητοποίηση και αξιοποίηση του πνευματικού πλούτου ενός λόγιου επιστήμονα όπως είναι ο Μ. Βασίλειος, όχι μόνο μπορεί να είναι η αρχή μιας νέας εκπαιδευτικής αναγέννησης του τόπου, αλλά και μια θεμελιακή βάση για την αυριανή κοινωνία. Μέσα από την οπτική του μεγάλου ιεράρχη μπορεί να αντιληφθεί κανείς την απλότητα και την αμεσότητα στην αντιμετώπιση κάθε δυσκολίας. Η Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση της χώρας αναμφίβολα θα ωφεληθεί άμεσα σε πρακτικό επίπεδο, αλλά και μακροπρόθεσμα, εάν χρησιμοποιήσει τις διδαχές του μεγάλου Καππαδόκη στα Α.Π. και στον γενικό σχεδιασμό ενός σχολείου ανοιχτού προς το μέλλον το επίγειο αλλά και το αιώνιο.

5. Βιβλιογραφία

5.1 Πηγές

Αισχύλος. *Επτά επί Θήβας*, διαθέσιμο στο <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0013>, (Ημ. ανάκτησης: 21/6/2023).

Αλαχιώτης, Σταμάτης. *Εισαγωγικό Σημείωμα του Προέδρου του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου*. <http://ebooks.edu.gr/info/cps/prologos.pdf>, (Ημ. ανάκτησης: 21/6/2023).

Βασίλειος Καισαρείας. *Ομιλίας Θ', Εἰς τήν Ἑξαήμερον*, PG 29, 4-208.

Βασίλειος Καισαρείας. *Ομιλία εἰς Γ' ψαλμόν*, PG 29, 209-493.

Βασίλειος Καισαρείας. *Λόγος Α' Ανατρεπτικός τοῦ Ἀπολογητικοῦ τοῦ Δυσσεβοῦς Εὐνομίου*, PG 29, 497-773.

Βασίλειος Καισαρείας. *Ἐρμηνεία εἰς τόν προφήτην Ἡσαΐαν*, PG 30, 117-668.

Βασίλειος Καισαρείας. *Ὅμιλία IB', Εἰς τήν ἀρχήν τῶν Παροιμιῶν*, PG 31, 385-424.

Βασίλειος Καισαρείας. *Ὅμιλία ΙΣΤ' Εἰς τό Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος*, PG 31, 472-481.

Βασίλειος Καισαρείας. *Ὅμιλία KB, Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ' ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*, PG 31, 564-589.

Βασίλειος Καισαρείας. *Ὅμιλία ΚΔ', Κατὰ Σαβελλιανῶν, καὶ Ἀρείου, καὶ τῶν Ἀνομοίων*, PG 31, 600-617.

Βασίλειος Καισαρείας. *Λόγος ἀσκητικός*, PG 31, 869-881.

Βασίλειος Καισαρείας. *Ὅροι κατὰ πλάτος*, PG 31, 901-1052.

Βασίλειος Καισαρείας. *Ὅροι κατ' ἐπιτομήν*, PG 31, 1052-1305.

Βασίλειος Καισαρείας. *Περί τοῦ Ἁγ. Πνεύματος*, PG 31, 1429-1437 .

Βασίλειος Καισαρείας. *Ἐπιστολῇ ΙΣΤ', Πρὸς Εὐνόμιον τόν αἰρετικόν*, PG 32, 280-281.

Βασίλειος Καισαρείας. *Ἐπιστολῇ ΡΚΖ', Εὐσεβίῳ ἐπισκόπῳ Σαμοσάτων*, PG 32, 553.

Βασίλειος Καισαρείας. *Ἐπιστολῇ ΡΛΘ', Τοῖς Ἀλεξανδρεῦσιν*, PG 32, 581-585.

Βασίλειος Καισαρείας. *Ἐπιστολῇ ΡΜ', Τῇ Ἀντιοχείῳ Ἐκκλησίᾳ*, PG 32, 585-590.

- Βασίλειος Καισαρείας. *Επιστολή ΣΚΓ': Προς Εὐστάθιον τόν Σεβαστηνόν*, PG 32, 819-833.
- Βασίλειος Καισαρείας. *Ἠθικοί Λόγοι*, PG 32, 1116-1381.
- Γρηγόριος ο Θεολόγος. *Λόγος ΜΓ', Εἰς τόν Μέγαν Βασίλειον, Ἐπίσκοπον Καισαρείας Καππαδοκίας, ἐπιτάφιος*, PG 36, 493-605.
- ITYE «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ». *Γενικό μέρος*. Αθήνα: Υ.ΠΑΙ.Θ., 2021, http://ebooks.edu.gr/info/cps/1Geniko_Meros.pdf (Ἡμ. ανάκτησης : 21/6/2023).
- ITYE «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ». 2. *Προδιαγραφές Διδακτικών Βιβλίων*. Αθήνα: Υ.ΠΑΙ.Θ., 2021, http://ebooks.edu.gr/info/cps/33prodiagrafesDidaktikon_Biblion.pdf (Ἡμ. ανάκτησης :21/6/2023).
- ITYE «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ». *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών της Ελληνικής Γλώσσας για το Δημοτικό Σχολείο*. Αθήνα: Υ.ΠΑΙ.Θ., 2021, [2deppsaps_GlossasDimotikou.pdf](http://ebooks.edu.gr/info/cps/2deppsaps_GlossasDimotikou.pdf) (Ἡμ. ανάκτησης : 21/6/2023).
- ITYE «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ». *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών Μουσικής*. Αθήνα: Υ.ΠΑΙ.Θ., 2021. http://ebooks.edu.gr/info/cps/13deppsaps_Mousikis.pdf (Ἡμ. ανάκτησης: 21/6/2023).
- ITYE «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ». *Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών Μουσικής, Δημοτικό Ι*. Αθήνα: Υ.ΠΑΙ.Θ., 2021) http://ebooks.edu.gr/info/cps/13deppsaps_Mousikis.pdf (Ἡμ. ανάκτησης: 21/6/2023).
- ITYE «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ». *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών Ιστορίας*. Αθήνα: Υ.ΠΑΙ.Θ., 2021) http://ebooks.edu.gr/info/cps/9deppsaps_Istorias.pdf (Ἡμ. ανάκτησης :21/6/2023).
- ITYE «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ». *Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών για το μάθημα «Ερευνώ τον Φυσικό Κόσμο*. Αθήνα: Υ.ΠΑΙ.Θ., 2021. http://ebooks.edu.gr/info/cps/24aps_erebno_to_fisiko_kosmo.pdf (Ἡμ. ανάκτησης :21/6/2023).
- ITYE «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ». *Σχολικός Επαγγελματικός Προσανατολισμός*, http://ebooks.edu.gr/info/cps/19deppsaps_SEP.pdf (Ἡμ. ανάκτησης: 21/6/2023) .

Ιωάννης Χρυσόστομος. Όμιλία Η', Λόγος Παραρρητικός εις τήν Είσοδον τῆς Αγίας Τεσσαρακοστῆς, PG 53, 19-26.

Ιωάννης Χρυσόστομος. Όμιλία ΞΣΤ', εις τήν Γένεσιν, PG 54, 385-630.

Ιωάννης Χρυσόστομος. Υπόμνημα εις τήν πρός Ἐφεσίους Ἐπιστολῆν, PG 62, 10-176.

Κλήμης Αλεξανδρεύς. Λόγος Προτρεπτικός πρός Ἑλληνας, PG 8, 50-217.

Πλάτων. Νόμοι Ζ'. Διαθέσιμο στο <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0165> (Ἡμ. ανάκτησης 21/6/2023).

Πλάτων. Πολιτεία, Διαθέσιμο στο <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0167%3Abook%3D1%3Asection%3D327a> (Ἡμ. ανάκτησης 21/6/2023).

Πρόγραμμα Σπουδών για το μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας. Φ.Ε.Κ 684, τεύχ. Β, 09-02-2023. Διαθέσιμο στο file:///C:/Users/User/Downloads/FEK-2023-Tefxos%20B-00684-downloaded%20-21_06_2023.pdf, (Ἡμ. ανάκτησης : 21/6/2023).

Σύνταγμα της Ελλάδας. Διαθέσιμο στο, <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagma/article-16/> (Ἡμ. ανάκτησης: 21/6/2023).

ΦΕΚ 1366, τεύχ. Β' 18-10-2001.

ΦΕΚ 1373, τεύχ. Β', 18-10-2001.

ΦΕΚ 1374, τεύχ. Β', 18-10-2001.

ΦΕΚ 1375, τεύχ. Β', 18-10-2001.

ΦΕΚ 1376, τεύχ. Β', 18-10-2001.

5.2 Δευτερεύουσα βιβλιογραφία

5.2.1 Ελληνική

Ανάστος, Μίλτων. «Πνευματικός βίος και πολιτισμός». *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*. τ. Ζ'. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1978.

Αντωνίου, Αλέξανδρος-Σταμάτιος. και Μαρία Ντάλα. «Επαγγελματική εξουθένωση και ικανοποίηση από το επάγγελμα Ελλήνων δασκάλων (ειδικής και γενικής αγωγής) και καθηγητών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης: Συγκριτική μελέτη».

- Στο Καρακιουλάφη, Χριστίνα και Μάνος Σπυριδάκης (Επιμ.). *Εργασία & Κοινωνία: Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Διόνικος, 2010.
- Αρτέμη, Ειρήνη. «Η Παγκοσμιοποίηση ως όδοστρωτήρας των κοινωνιών, έθνων, πολιτισμών και θρησκειών». Στο *Ορθοδοξία και Νεωτερικότητα, Ενωμένη Ρωμισούνη*. τ. 6, <https://enromiosini.gr/arthrografia/%CE%BF%CF%81%CE%B8%CE%BF%CE%B4%CE%BF%CE%BE%CE%B9%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%BD%CE%B5%CF%89%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1-6/> (Ημ. ανάκτησης : 21/6/2023).
- Βαγιανός, Γεώργιος. *Η εκπαιδευτική και διδακτική πράξη στο Βυζάντιο, σύμφωνα με τις πηγές. Συμβολή στην Ιστορία της Εκπαίδευσης*. Αθήνα: χ.ε., 2004.
- Βαγιανός, Γεώργιος. «Εφαρμοσμένη Παιδαγωγική». *Περιοδική Ηλεκτρονική Έκδοση του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.)* 1 (2010): 2.
- Βακαλούδη, Αναστασία. *Καλλιστεία και γάμος στο Βυζάντιο*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, 1998.
- Βρεττός, Γιάννης και Αχιλλέας Καψάλης. *Αναλυτικό Πρόγραμμα*. Αθήνα : χ.ε., 1999.
- Γιαννικόπουλος, Αναστάσιος. *Η εκπαίδευση κατά τον 4^ο αι. και κατά την αρχαιότητα*. Αθήνα: χ.ε., 1983.
- Γιαγκάζογλου, Σταύρος. *Τα καινοτόμα στοιχεία του Νέου Π.Σ. στα Θρησκευτικά*, <http://ebooks.edu.gr/ebooks/v2/ps.jsp> (Ημ. ανάκτησης : 21/6/2023).
- Γκόρτζης, Ελευθέριος. «Το επαγγελματικό ήθος του Έλληνα εκπαιδευτικού κατά την άσκηση των καθηκόντων του». *Μεταπτυχιακή Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων*, 2017.
- Γκρίτζιος, Βάιος. «Το κίνημα του νέου επαγγελματισμού των εκπαιδευτικών». *Επιστημονικό Βήμα* 6 (Ιουν. 2006): 152-158.
- Δροσίδου, Παγόνα. «Διδακτικές επιλογές εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης Γενικής και Ειδικής Αγωγής για τη διαχείριση Προβλημάτων Συμπεριφοράς σε μαθητές με Ειδικές Μαθησιακές Δυσκολίες» *Μεταπτυχιακή Διατριβή, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας*, 2022.
- Ελληνική Εταιρία Αντλεριανής Ψυχολογίας. «Η θεωρία του Alfred Adler». <https://adlerian.gr/%CE%B7-%CE%B8%CE%B5%CF%89%CF%81%CE>

[%AF%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-alfred-adler/ Ημ. ανάκτησης : 21/6/2023\).](#)

- Ζέρβης, Νικόλαος. «Οι παιδαγωγικές απόψεις του Μεγάλου Βασιλείου». Δρ. Θεολογίας, Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας ΑΠΘ, 2001.
- Ζέρβης, Νικόλαος (επιμ.). *Τα παιδαγωγικά έργα του Μεγάλου Βασιλείου*. Ιεροσόλυμα: Συμυρνωτάκης, 2008.
- Ζήσης, Θωμάς. *Ο μέγας Βασίλειος και η θύραθεν παιδεία*. Χολαργός: Σήμαντρο, 1980.
- Θεοδώρου, Ευάγγελος. *Ανθολόγιον Πατερικών Κειμένων*. Αθήνα: ΟΕΔΒ, 1969.
- Καρζής, Θεόδωρος. *Η παιδεία στο Μεσαίωνα*. Αθήνα: Φιλιππότη, 1998.
- Κίτσου, Ελένη. «Γονεϊκοί τύποι διαπαιδαγώγησης και η σχέση τους με την αυτοαντίληψη και αυτοεκτίμηση του παιδιού». Μεταπτυχιακή Διατριβή, Ε.Α.Π., 2007.
- Κόλλιας, Σωτήριος. «Ο παιδαγωγικός Λόγος του Μ. Βασιλείου». *Θεολογία* 4,4 (2016): 15-24.
- Κόπτσης, Αλέξανδρος. «Βασικές αρχές της σύγχρονης Διδακτικής και εφαρμογές τους με τη μεθοδολογία Project». *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων* 15 (2009): 15-28.
<http://www.pi-schools.gr/download/publications/epitheorisi/teyxos15/016-028.pdf>(Ημ. ανάκτησης : 21/6/2023).
- Κουκουλές, Φαίδων. *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*. τ. Α' Αθήνα: Παπαζήσης, 1948.
- Κουτσελίνη, Μαίρη και Ιωάννης Πυργιωτάκης. *Διαφοροποίηση Διδασκαλίας και της Μάθησης*. Αθήνα: Πεδίο, 2015.
- Κουτσοκέρα, Βασιλική. «Η επίδραση της οικογένειας στη σχολική επίδοση του παιδιού». Πτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2011.
- Μαγγιώρος, Νικόλαος. «Αυτοκρατορική Ιδεολογία και Εκκλησία». Στο *Ιστορία της Ορθοδοξίας*. τ. Β'. Αθήνα: χ.ε., 2009.
- Μαράς, Αναστάσιος Γ. «Βασίλειος ο Μέγας». *Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια*. τ. 4. Αθήνα: Στρατηγικές εκδόσεις, 2011: 33-39.
- Μαράς, Αναστάσιος Γ. «Βασίλειος: Ο πατέρας του Μ. Βασιλείου». *Μεγάλη Ορθόδοξη Θεολογική Εγκυκλοπαίδεια*. τ. 4. Αθήνα: Στρατηγικές εκδόσεις, 2011: 43.
- Μαράς, Αναστάσιος Γ. «Παράθεση παραπομπών και βιβλιογραφίας σύμφωνα με το The Chicago Manual of Style». Στο Γρ. Λιάντας και Αναστάσιος Γ. Μαράς.

- Σύγχρονη Επιστημονική Τεχνολογία*. Θεσσαλονίκη: Αντ. Σταμούλης, 2014: 57-122.
- Μαράς, Αναστάσιος Γ. «Ο Πλούτος στις κοινωνικές Ομιλίες του Μεγάλου Βασιλείου». Στο Μπαλόγλου, Χρήστος Π. και Γεώργιος Α. Τσούτσος. *Καππαδοκία – Μικρά Ασία*. Θεσσαλονίκη: Βυζαντινός Δόμος και Αντ. Σταμούλης, 2022: 45-73.
- Μαρκόπουλος, Αθανάσιος. «Η οργάνωση του σχολείου: Παράδοση και εξέλιξη». Στο Αγγελίδη, Χριστίνα. *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο, Τομές και συνέχειες στην ελληνιστική και ρωμαϊκή παράδοση: Πρακτικά του Α΄ Διεθνούς Συμποσίου: (15 – 17 Σεπτεμβρίου 1988)*. Αθήνα: Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών/Ε.Ι.Ε., 1989: 325-333.
- Ματσαγγούρας, Ηλίας. *Η σχολική τάξη*. τ. Α΄. Αθήνα: χ.ε., 2003.
- Ματσαγγούρας, Ηλίας. *Θεωρία της Διδασκαλίας*. τ. Α΄. Αθήνα: Gutenberg-Παιδαγωγική Σειρά, 2006.
- Ματσούκας, Νικόλαος. *Ορθοδοξία και Αίρεση: Στους εκκλησιαστικούς ιστορικούς του Δ΄, Ε΄, ΣΤ΄ αιώνα*. 2^η έκδ. Θεσσαλονίκη: Παν. Πουρναράς, 2009.
- Μεταλληνός, Γεώργιος. «Το πρόβλημα της αγωγής υπό το φως της διδασκαλίας των Τριών Ιεραρχών». *Κοινωνία 2* (1981): 71-74.
- Μουτσούλας, Ηλίας. *Ο Μέγας Βασίλειος ως παιδαγωγός*. Αθήνα: χ.ε., 1979.
- Μπεργίου, Βαΐτσα. «Ο ρόλος της διαπολιτισμικής αγωγής στην εποχή της παγκοσμιοποίησης και της πολυπολιτισμικότητας εξ απόψεως Κοινωνιολογίας του Χριστιανισμού». *Μεταπτυχιακή Διατριβή, ΑΠΘ*, 2014.
- Μπιλάλης, Βασίλειος. «Εισαγωγή, Κείμενο, Μετάφραση, Σχόλια». Στο Μ. Βασίλειος, *Πρός τούς νέους, όπως αν έξ ελληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*. Αθήνα: Γρηγόρης, 1966.
- Πανταζόπουλος, Γιάννης. «Συνέντευξη με έναν ράπερ». *Τράπεζα Θεμάτων του μαθήματος της Νεοελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας* (περιλαμβάνεται το υπ' αρ. 14420 / 2021-11-09 θέμα 'περί προτύπων') <https://filologika.gr/lykio/a-lykiou-2/neoelliniki-glossa/trapeza-thematon-kritirio-14420/> (Ημ. ανάκτησης : 21/6/2023).
- Παπαγεωργίου, Γεώργιος. «Η συμβολή του παιδαγωγικού έργου του Μ. Βασιλείου στις θεωρίες των επιστημών της Αγωγής». *Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.)*,

Παπαδόπουλος, Στυλιανός. *Πατρολογία*. τ. Β'. *Ο Τέταρτος Αιώνας (Ανατολή και Δύση)*. Αθήνα: χ.έ., 1990.

Σαπουνάς, Αθανάσιος. «Η θρησκευτική αγωγή στο σύγχρονο ελληνικό σχολείο. Συζήτηση για τον ομολογιακό ή τον θρησκευτολογικό χαρακτήρα του μαθήματος των Θρησκευτικών στην ελληνική Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση». *Πρακτικά 3^{ου} Πανελλήνιου Συνεδρίου Θεολόγων: Θρησκευτική Εκπαίδευση: εκπαίδευση για το μέλλον*. τ. 3, (2019): 529-540.

Σκαλιώνη, Δάφνη. «Το επάγγελμα του Εκπαιδευτικού περνάει κρίση σε παγκόσμιο επίπεδο». <https://www.ertnews.gr/eidiseis/mono-sto-ertgr/to-epaggelma-toy-ekpaideytikoy-pernaei-krisi-se-pagkosmio-epipedo/> (Ημ. ανάκτησης : 21/6/2023).

Σωτηρίου, Γεώργιος. *Παιδαγωγικά μηνύματα των τριών Ιεραρχών*. Αθήνα: χ.ε., 1974.

Τοσιλιάνης, Γεώργιος. «Η παιδαγωγική σκέψη του Μ. Βασιλείου και του Αγ. Ιωάννου του Χρυσοστόμου σε σχέση με την παιδαγωγική σκέψη του Πλουτάρχου και με αναφορά σε παιδαγωγούς των νεότερων χρόνων». *Μεταπτυχιακή Διατριβή*, Ε.Α.Π. 2018.

Τριλιανός, Θανάσης. *Η παρώθηση του μαθητή για μάθηση*. Αθήνα: χ.έ., 2002.

Τρυφωνίδης, Κωνσταντίνος. «Η στάση του Μεγάλου Βασιλείου έναντι αιρετικών και σχισμάτων». *Διπλωματική Εργασία*, Α.Π.Θ., 2011.

Τωμαδάκης, Νικόλαος. *Εισαγωγή εις την Βυζαντινήν Φιλολογίαν*. 2^η έκδ. Αθήνα: Τύποις Μηνά Μυρτίδη, 1956.

Φλωρίδου, Ευδοξία. «Ο μοναχισμός στην Χριστιανική Ανατολή». *Μεταπτυχιακή Διατριβή*, ΕΑΠ, 2020.

Φράγκος, Κωνσταντίνος. *Μερικά από τα χαρακτηριστικότερα σημεία της παιδαγωγικής του Μ. Βασιλείου*. Θεσσαλονίκη: Ι.Μ. Θεσσαλονίκης, 1979.

Χρήστου, Παναγιώτης Κ. «Βασίλειος ο Μέγας». *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*. τ. 3. Αθήνα: Μαρτίνοσ, 1963: 681-696.

Χριστοδούλου, Γεώργιος. *Οι τρεις Ιεράρχες – προστάτες της παιδείας*. Αθήνα: Ελληνοεκδοτική, 2019.

Χρυσάφη, Νικολέτα. «Αιτιολογική απόδοση προβλημάτων συμπεριφοράς μαθητών με ήπιες εκπαιδευτικές ανάγκες από εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας

εκπαίδευσης γενικής και ειδικής αγωγής». Μεταπτυχιακή Διατριβή, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, 2017.

5.2.2 Διεθνής

Baynes, N. & Moss, H. St .L. B. *Βυζάντιο: Εισαγωγή στον Βυζαντινό Πολιτισμό*. Αθήνα: Παπαδήμας, 2005.

Cavendish, A.P. «Early Greek Philosophy». Στο O' Connor, Daniel John. *A Critical History of Western Philosophy*. New York: Free Press of Glencoe, 1964: 1-13.

Cole, M. και S. Cole. *Η ανάπτυξη των παιδιών*. Μετάφρ. Μ. Σόλμαν. τ. Α'. Αθήνα: Τυπωθήτω – Γ. Δάρδανος, 2002.

Giet, S. *Les idées et l'action sociaux de saint Basile*. Paris: Lecoffre, 1941.

Holder, Arthur G. «Saint Basil the Great on Secular Education and Christian Virtue». *Religious Education* 87.3 (1992): 393-435.

Hülster, A. *Basileios der Grosse Johannes Chrysostomus, Sammlung der bedeutendsten pädagogischen Schriften aus alter und neuer Zeit*. Paderborn: χ,ε, 1906.

Kalogeraki, D. *St. Chrysostom as pedagogue*. Θεσσαλονίκη: χ.ε., 2018.

Mazzarino, S. *The end of the Ancient World*. Μετάφρ. G. Holmes. New York: Knopf, 1966.

Morariu, Iuliu-Marius. «Multidimensional Value of Education at Saint Basil and John Chrysostom». Sandu, Antonio, Tomita Ciulei & Ana Frunza. *The European Proceedings of Social & Behavioural Sciences: MEPDEV 2nd: 2016 Central & Eastern European LUMEN International Conference–Multidimensional Education & Professional Development: Ethical Values*. χ.τ.: Future Academy, 2017: 445-453.

Popovic, Ava Iustin. *Άνθρωπος και Θεάνθρωπος*. Μετάφρ. Κομνηνός, Ξενοφών. χ.τ.: I.M. Βατοπεδίου, 2020.

Quasten, Johannes. *Patrology: Admonitio ad filium spiritualem*. τ. III. Utrecht-Antwert: Peeters Publishers, 1963.